

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

MARTINA HUPKOVÁ

NEKROGEOGRAFICKÝ VÝZKUM ČESKA:

ZÁKLADNÍ CHARAKTER A ÚZEMNÍ DIFERENCIACE NEKROGEOGRAFICKÝCH
ASPEKTŮ V ČESKU S DŮRAZEM NA JEJICH VZTAH K NÁBOŽENSTVÍ

NECROGEOGRAPHICAL RESEARCH OF CZECHIA:

BASIC CHARACTER AND SPATIAL DIFFERENTIATION OF
NECROGEOGRAPHICAL ASPECTS IN CZECHIA WITH EMPHASIS ON THEIR
RELATIONSHIP TO RELIGION

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2008

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Tomáš Havlíček, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce RNDr. Tomáše Havlíčka, Ph.D. a veškeré použité materiály jsem uvedla v seznamu literatury.

V Praze, dne

.....

Diplomová práce „Nekrogeografický výzkum Česka: základní charakter a územní diferenciacie nekrogeografických aspektů v Česku s důrazem na jejich vztah k náboženství“ byla zpracována v rámci výzkumného projektu GA AV č. IAA701110701 s názvem: Diferenciacie proměn religiózní krajiny Česka v transformačním období. Děkuji tímto GA AV za finanční podporu.

Mé poděkování patří zejména RNDr. Tomáši Havlíčkovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, za jeho cenné rady, za čas mi poskytnutý a za podporu nejen při zpracování diplomové práce ale během celého studia. Děkuji také RNDr. Pavlu Chromému, Ph.D. za inspiraci a podporu, ThLic. Tomáši Kotrlému za pomoc při učinění prvních kroků ke zpracování diplomové práce a jeho vstřícnost, všem dotazovaným – Radimu Charvátovi, Miroslavu Adámkovi, Mgr. Petru Martinkovi a Josefu Blahovi za ochotu a sdílnost. Můj dík patří také mé rodině a přátelům za to, že byli ochotni se mnou absolvovat výpravy po hřbitovech českých a měli se mnou trpělivost.

ABSTRAKT:

Diplomová práce se zabývá tématem smrti, které dosud zůstalo českou geografii opomíjeno. V české společnosti je téma smrti tabuizováno, přesto je právě způsob zacházení se smrtí znakem kulturní vyspělosti a mění se v prostoru a čase. Nekrogeografické aspekty - způsob zacházení se smrtí a podoba hřbitovů reflektují kulturu na různých řádovostních úrovních (stát, region, lokalita). Práce se zaměřuje jednak na diskusi možností nekrogeografického výzkumu v Česku a jednak ve výzkumné části práce provádí první nekrogeografické analýzy. Protože je předpokládán vliv náboženství na způsob zacházení se smrtí, jsou v práci hledány zejména styčné plochy mezi náboženstvím a způsobem pohřbívání. Závislost způsobu pohřbívání na náboženství je hodnocena na úrovni států světa i na úrovni mikroregionů Česka. Územní diferenciací nekrogeografických aspektů v rámci Česka je analyzována prostřednictvím terénních průzkumů modelových území. Na hřbitovy je nahlíženo ze dvou úhlů pohledu - jako na objekty v prostoru a jako na kulturu reflektující fenomény. Předkládaná práce se snaží přispět k nepřilíživému studiu smrti v Česku geografickou prací.

KLÍČOVÁ SLOVA: nekrogeografie, hřbitov, náboženství, kulturní geografie, Česko

ABSTRACT:

Diploma thesis is concerned with theme of death, which has been left out by Czech geography till now. There is a tendency to make theme of death taboo in Czech society, nevertheless a manner of treatment with death is a sign of cultural maturity and is changing in space and time. Necrogeographical aspects – a manner of treatment with death and forms of cemeteries reflect a culture in different regional divisions (state, region, locality). Thesis is engaged in discussion about possibilities of necrogeographical research in Czechia and the investigative part of thesis is engaged in necrogeographical analysis. Interfacial areas between religion and a way of burying are searched for in thesis because of presumed influence of religion on a manner of treatment with death. Dependence of a way of burying on religion is evaluated on level of world's nations and micro-regions of Czechia. Spatial differentiation of necrogeographical aspects within Czechia is analyzed via field surveys of model regions. Cemeteries are considered from two points of view – as objects in space and as a culture reflecting phenomenons. Presented thesis attempts to contribute by geographical work to not so expanded study of death.

KEY WORDS: necrogeography, cemetery, religion, cultural geography, Czechia

OBSAH:

1. ÚVOD

1.1 TĚMA A JEHO VOLBA	12
1.2 CÍLE A STRUKTURA PRÁCE	13
1.3 HYPOTÉZY	15

2. TEORETICKÉ ZARÁMOVÁNÍ

2.1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA PROBLEMATIKY	16
2.2 DEFINICE A VYMEZENÍ KLÍČOVÝCH POJMŮ.....	17
2.3 NEKROGEOGRAFIE A STUDIUM HŘBITOVŮ VE SVĚTĚ	19
2.4 DEFINICE NEKROGEOGRAFIE	23
2.5 VÝZKUM HŘBITOVŮ A SMRTI V ČESKU	25
2.6 NÁBOŽENSTVÍ A ZPŮSOB ZACHÁZENÍ SE SMRTÍ	26
2.7 TABUIZACE SMRTI VE SPOLEČNOSTI.....	28
2.8 METODIKA	29

3. ZPŮSOB POHŘBÍVÁNÍ VE SVĚTĚ A JEHO PODMÍNĚNOSTI

3.1 ZMĚNY ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ V ZÁPADNÍM SVĚTĚ V DĚJINÁCH A JEJICH PŘÍČINY	32
3.2 ZMĚNA POHŘBÍVÁNÍ V RANNÉM STŘEDOVĚKU A VLIV KŘESŤANSTVÍ	35
3.3 KVANTITATIVNÍ ANALÝZA DIFERENCIACE ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ VE SVĚTĚ V SOUČASNOSTI	37
3.3.1 Kremace ve světě a v Evropě ve 20. století.....	38
3.3.2 Závislost míry kremace na socioekonomických a náboženských faktorech .	42
3.4 ZPŮSOB POHŘBÍVÁNÍ JAKO SEGMENT KULTURY	45

4. ČESKO JAKO KREMAČNÍ VELMOC?

4.1 SPOLKY PODPORUJÍCÍ KREMACI S DŮRAZEM NA SPOLEČENSKO-POLITICKÉ POZADÍ ...	48
4.2 KREMATORIA V ČESKU	50
4.3 VÝVOJ KREMACI V ČESKU	56

5. DIFERENCIACE NEKROGEOGRAFICKÝCH ASPEKTŮ V ČESKU

5.1 RELIGIOZITA V ČESKU	59
-------------------------------	----

5.2	NEKROGEOGRAFICKÝ VÝZKUM HŘBITOVŮ V ČESKU	61
5.2.1	Hřbitovy jako objekty v prostoru	62
5.2.1.1	Změna umístění hřbitovů v minulosti	62
5.2.1.2	Prostorová diferenciacce hřbitovů	63
5.2.2	Hřbitov jako kulturu reflektující fenomén	67
5.3	TERÉNNÍ VÝZKUM ZPŮSOBU ZACHÁZENÍ SE SMRTÍ V MODELOVÝCH ÚZEMÍCH	72
5.3.1	Modelová území	72
5.3.2	Metodika terénního výzkumu	73
5.3.3	Výsledky terénního výzkumu	73
6.	ZÁVĚR	78
7.	LITERATURA	83
	PŘÍLOHY	

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK:

CSGB	Cremation Society of Great Britain
ČSÚ	Český statistický úřad
ČÚZK	Český úřad zeměměřický a katastrální
GA AV	Grantová agentura Akademie věd
GA ČR	Grantová agentura České republiky
GIS	Geografický informační systém
HDR	Human Development Report
ICF	International Cremation Federation
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj
SPŽ	Spolek přátel žehu

SEZNAM TABULEK:

<i>Tab. 1: Přehled argumentů o výhodách a nevýhodách kremace</i>	34
<i>Tab. 2: Přehled socioekonomických údajů a údajů o náboženství a zdrojů těchto dat</i>	43
<i>Tab. 3: Závislost míry kremace na náboženství</i>	44
<i>Tab. 4: Průměrná míra kremace v kategoriích států</i>	45

SEZNAM GRAFŮ:

<i>Graf 1: Míra kremace ve vybraných státech světa v roce 2004</i>	38
<i>Graf 2: Relativní změna míry kremace ve vybraných státech světa mezi lety 1996 - 2005</i>	39
<i>Graf 3: Dlouhodobý vývoj míry kremace v modelových státech ve 20. století</i>	41
<i>Graf 4: Počet krematorií ve vybraných státech světa v roce 2004</i>	42
<i>Graf 5: Etapy vzniku krematorií v Česku</i>	53
<i>Graf 6: Vývoj vzniku krematorií ve srovnání s vývojem míry kremace v Česku ve 20. století</i>	54
<i>Graf 7: Vývoj míry kremace a míry religiozity v Česku 1910 – 2006</i>	56

SEZNAM OBRÁZKŮ:

<i>Obr. 1: Struktura výzkumné části práce</i>	14
<i>Obr. 2: Typologie hřbitovů jako výsledek nekrogeografického výzkumu</i>	21
<i>Obr. 3: Územní diferenciací způsobu pohřbívání v Africe na mapě z roku 1927</i>	23
<i>Obr. 4: Hřbitov v USA (hřbitov v Black Hills, Jižní Dakota)</i>	24
<i>Obr. 5: Hřbitov v Česku (hřbitov ve Slavkově u Brna)</i>	24
<i>Obr. 6: Krematoria v Česku</i>	51
<i>Obr. 7: Krematorium v Liberci</i>	52
<i>Obr. 8: Krematorium v Brně</i>	52
<i>Obr. 9: Krematorium v Pardubicích</i>	52
<i>Obr. 10: Prostorové znázornění vzniku krematorií v Česku ve třech etapách</i>	55
<i>Obr. 11: Podíl věřících obyvatel v Česku, obce, rok 2001</i>	60
<i>Obr. 12: Index sekularizace v obcích Česka</i>	61
<i>Obr. 13: Pohřebiště v centrální části Prahy (ukázka využití databáze hřbitovů ČÚZK)</i>	64
<i>Obr. 14: Pohřebiště v Česku</i>	64
<i>Obr. 15: Pohřebiště v úplném nebo částečném vlastnictví Židovské obce</i>	65

Obr. 16: Pohřebiště v úplném nebo částečném vlastnictví Českobratrské církve evangelické.....	66
Obr. 17: Pohřebiště v úplném nebo částečném vlastnictví Slezské církve evangelické	66
Obr. 18: Prostorová souvislost výskytu věřících Slezské církve evangelické a hřbitovů vlastněných touto církví	67
Obr. 19: Náhrobek z 19. století.....	69
Obr. 20: Náhrobek z poloviny 20. století	69
Obr. 21: Umělecky ztvárněný náhrobek.....	69
Obr. 22: Secesní náhrobek.....	69
Obr. 23: Hrob A. Friče	70
Obr. 24: Hřbitov Střílky	70
Obr. 25: Novější část hřbitova v Nevojcích	70
Obr. 26: Starší část hřbitova v Nevojcích	70
Obr. 27: Hřbitov v Kožušicích	71
Obr. 28: Hřbitov v Březové	71
Obr. 29: Modelová území	72
Obr. 30: Struktura hřbitova ve Strání	76
Obr. 31: Typické náhrobky (nový hřbitov Strání)	76

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha A: Přehled kódů států použitých v práci

Příloha B: Pohřebiště ve vlastnictví státu

Příloha C: Pohřebiště ve vlastnictví soukromých osob

Příloha D: Pohřebiště ve vlastnictví náboženských společností a církví

Příloha E: Neveřejná pohřebiště v Česku

1 ÚVOD

1.1 TÉMA A JEHO VOLBA

„V našem ději je smrt. Nevymyšlená, románově nevykombinovatelná, životně nežádoucí, avšak jistá, jistota jistotnější než cokoliv jiného ostatního, co považujeme za zaručené a bezpečné. Tu, děj se co děj, **nemůžeme ze svého děje vynechat...**“ *Josef Čapek*¹

Smrt patří neodmyslitelně k životu a přesto je toto téma ze společnosti stále vytěšňováno (tabuizace smrti). Vnímání smrti, způsob pohřbívání, podoba hřbitova patří k jevům, které se liší v prostoru a čase a reflektují kulturu obyvatel praktikujících určitý „způsob zacházení se smrtí“. Tématem smrti a pohřebních rituálů se zabývá převážně sociologie a antropologie, dále také archeologie, vědy o náboženství i další disciplíny. Světová geografie se tímto tématem zabývá v menší míře, česká geografie v podstatě vůbec. Přínos geografie by měl spočívat v hledání prostorových souvislostí a v analýze regionální diferenciaci a aplikováním konceptů tzv. nové kulturní geografie, které kladou důraz na výzkum identity, významu místa (sense of place) a dědictví. Hřbitovy jsou součástí kulturní krajiny [Francaviglia 1971], jsou významné z hlediska dokumentace minulosti a lze je považovat za součást regionálního dědictví. Jaké symboly a prvky na hřbitově mají tuto funkci reflexe kultury a minulosti? Lze jimi doložit územní diferenciaci hřbitovů? Jaký je vlastně smysl a význam hřbitova?

Hřbitovy hrají svou roli též v územním plánování (ochranná pásma) a rozvoji obcí (zelený ostrov uprostřed zástavby) – tato problematika, ke které by mohla geografie také přispět, však bude ponechána budoucímu výzkumu. Česko je výjimečné svou vysokou mírou kremace, což je jedním z důvodů, proč jsem si toto téma zvolila a proč by podle mne nemělo být téma smrti na okraji zájmu (nejen) českých geografů. Pochopení a doložení důvodů vysoké míry kremace, jakožto i samotná analýza a popis tohoto jevu a pro geografii důležitá územní diferenciaci, by mohly přispět k pochopení současné české společnosti a také historických souvislostí jejího vývoje.

¹ Josef Čapek (1887 – 1945), český spisovatel a malíř, citát z knihy Kulhavý poutník [Sígl 2006].

Svou výraznou roli hraje v tématu smrti náboženství. V rámci zpracování grantového projektu „Diferenciace proměn religiózní krajiny Česka v transformačním období“ je prováděna analýza územní diferenciace religiózní krajiny Česka, z jejíž poznatků a zjištění při zpracování této práce také vycházím. Hřbitovy, jakož i způsob pohřbívání mají svůj výrazný sakrální (duchovní) rozměr [Nešporová 2004, Heller & Mrázek 2004], což znamená, že by podněty religiózní geografie pro studium hřbitovů měly být také brány v úvahu.

Předkládaná studie se kromě jiného také snaží podnítit diskusi o tabuizovaném tématu smrti a hřbitovů nejen na poli geografie, ale i na poli dalších věd a pokouší se popsat možnost zapojení geografie a její přínosy v rámci interdisciplinárního studia smrti.

1.2 CÍLE A STRUKTURA PRÁCE

Východiskem této práce je tvrzení, že podoba hřbitova se mění v prostoru a čase a hřbitov reflektuje (zaznamenává) kulturu obyvatel žijících v určitém území a čase [Price 1966]. **Obecným cílem práce je přispět k nepříliš rozšířenému studiu smrti a hřbitovů v Česku a to z pohledu geografických věd.** Zároveň se práce snaží ukázat možnosti geografie na poli této problematiky a v souvislosti s tím se pokouší vymezit pojem „*nekrogeografie*“.

V teoretické části práce je analyzován dosavadní výzkum na poli problematiky smrti a hřbitovů ve světě i v Česku a to jak v geografii tak v ostatních vědních disciplínách. V této části jsou rovněž upřesněny základní pojmy důležité pro srozumitelnost práce (jsou např. definovány nové termíny, zavedené pro potřeby této práce) a je věnována pozornost i fenoménu tabuizace smrti, který je jedním z důvodů volby tématu. Po teoreticko-metodologickém zarámování práce a po diskusi s literaturou začíná výzkumná část práce. Výzkumnou část práce lze rozdělit do dvou částí podle jevu, který je zkoumán. Zkoumání způsobu pohřbívání na jedné straně přechází v geografický výzkum hřbitovů na straně druhé. Ke každé z těchto částí se váže tzv. konkrétní cíl diplomové práce.

V první části výzkumu je sledován způsob pohřbívání: zda jde o kremaci či inhumaci. Je analyzována prostorová diferenciace tohoto jevu a jsou hledány příčiny této diferenciace a

to jak ve světě, na příkladě vybraných států, tak v rámci Česka na základě získaných dat a na základě terénního výzkumu v modelových územích. K této části práce se váže i konkrétní cíl:

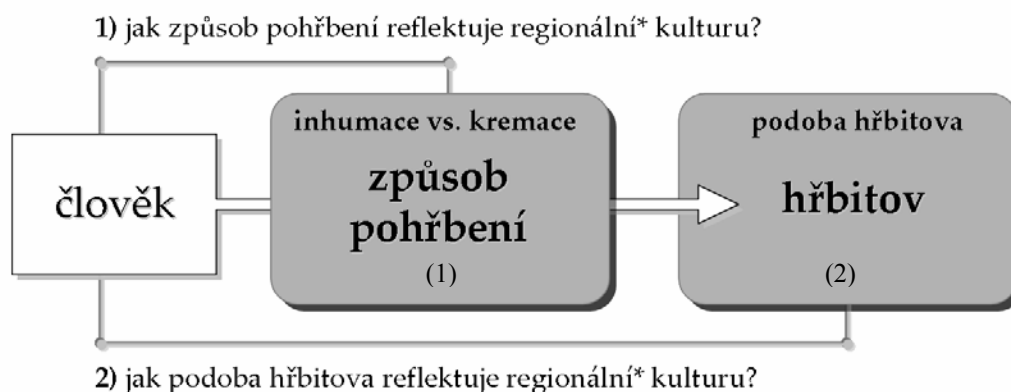
Konkrétní cíl č. 1: Analyzovat diferenciaci způsobu pohřbívání, zjistit důvody pro praktikování určitého způsobu pohřbívání a objasnit pozici Česka.

Pozornost je zaměřena také na hřbitovy jako objekty v krajině a je analyzováno jejich prostorové rozmístění (i prostorové rozmístění určitých typů hřbitovů) a vypovídací schopnost hřbitovů o kultuře obyvatel. K uvedené části práce se vztahuje konkrétní cíl:

Konkrétní cíl č. 2: Zhodnotit jak se liší podoba hřbitovů v rámci Česka a zjistit jaké hmotné prvky na hřbitovech reflektují kulturu obyvatel a jak.

Schéma na obrázku 1 názorně ukazuje strukturu výzkumné části práce, která se odvíjí od toho, co se děje po smrti člověka. V první řadě je zvolen způsob pohřbení (1) (zde dochází k volbě mezi inhumací a kremací) a pohřeb je realizován (volba mezi církevním obřadem, občanským obřadem, žádným obřadem). V druhé řadě je zesnulý uložen na hřbitově (2), který má určitou podobu, určitý charakter. Cílem je zjistit, jak způsob pohřbení (konkrétní volba) i jak hřbitov, na kterém je zesnulý uložen (jeho podoba – např. volba náhrobku) **reflektuje regionální kulturu (co vypovídá o lidech), nikoliv však těch zesnulých, ale živých (pozůstalých).**

Obrázek 1: *Struktura výzkumné části práce*

* „regionální“ napovídá, že bude sledována územní (regionální) diferenciacie těchto jevů

Zdroj: vlastní tvorba

1.3 HYPOTÉZY

Na základě studia odborné české i zahraniční literatury, která je v první řadě geografická, ale vzhledem k interdisciplinárnímu rázu studia smrti a hřbitovů, je zohledněna i sociologická, antropologická, historická, lékařská a psychologická literatura, jsou stanoveny následující hypotézy:

Hypotéza č. 1

Od 6. do 13. století bylo v Evropě od žárového pohřbívání upuštěno ve prospěch inhumace. Příčiny změny jsou předmětem diskuse, z níž nevzešla jednoznačná odpověď [Štefan 2007]. Za jednu z příčin této změny je považováno rozšíření křesťanství, které preferuje inhumaci. V současnosti Česko zaujímá ve světě a obzvláště v Evropě ve způsobu pohřbívání specifickou pozici (nejvyšší míra kremace v Evropě - 79,9 %). Zároveň je Česko ve světě ojedinelé také svou nízkou mírou věřící populace (32,2 %) [Havlíček 2006]. **Oba fenomény spolu budou souviset, konkrétně bude způsob pohřbívání vykazovat závislost na náboženské víře.**

Hypotéza č. 2

Vzhledem k velkým regionálním rozdílům v náboženské víře v rámci Česka [Havlíček 2005], budou v Česku územní **rozdíly ve způsobu pohřbívání také výrazné a jejich diferenciaci bude podobná** regionální diferenciaci náboženské víry.

Hypotéza č. 3

V oblastech Česka s odlišným způsobem pohřbívání bude terénním průzkumem odhalena **odlišná podoba hřbitovů** a budou na hřbitovech stanoveny hmotné prvky, které budou **vypovídat o kultuře** tamních obyvatel, resp. daného regionu.

2 TEORETICKÉ ZARÁMOVÁNÍ

2.1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA PROBLEMATIKY

Kulturní geografie soustředila v 1. polovině 20. století svůj zájem na studium vývoje a typů kulturní krajiny (cultural landscape) a zásahu člověka do přírodního prostředí (natural environment). Byla studována dualita kultura vs. příroda. Vlivem tzv. kvantitativní revoluce v 50. letech byl v kulturní geografii kladen větší důraz na prostor (space) než na životní prostředí (living environment). Situace se změnila v 80. letech, kdy nastal návrat ke konceptu kultura (tzv. cultural turn) a byla deklarována nová kulturní geografie, jejíž zájem o krajinu přetrval, ale byl změněn a vyskytla se nová témata a problémová orientace výzkumu [Johnston 2000]. Spíše než k biologii a historii má nová kulturní geografie blíže k sociální teorii. Projevuje se to rozvíjením nových témat jako je identita (vliv kultura na formování identit), symbolismus, percepce, reprezentativnost místa, interpretace ikonografie aj. [Shore 1996]. Důležitý je však stále koncept prostoru. „Cultural turn“ nastal i v jiných disciplínách než jen v kulturní geografii a v rámci postpozitivistických přístupů v geografii je v posledních několika desetiletích kladen stále větší důraz na kulturní stránku různých témat [Duncan & Johnson & Schein 2004, Chromý 2004, Meyer 2004]. Se vzrůstajícím zájmem o kulturní geografii roste ve světě i zájem o studium hřbitovů, jako částí kulturní krajiny. Evoluce, myšlenky, difúze i ostatní kulturní fenomény stejně jako přírodní prostředí jsou v hřbitovech zahrnuty [Kniffen 1967].

Hřbitov má také posvátnou a symbolickou funkci. J. Heller a M. Mrázek [2004] uvádějí, že hrob je svaté místo². *“Svaté místo je lokalita, kde se projevila nadlidská moc a kde je možno očekávat její další projevy. Víra ve svatost některých míst vzniká proto, že člověk potřebuje lokalizovat vysoké napětí svatého”* [Heller & Mrázek 2004, s. 232] Z toho důvodu jsou pro výzkum hřbitovů významné také podněty religiózní geografie (geography of religion). Religiózní dimenzi při studiu hřbitovů připomíná také M. Crang [1998], L. Kong [2004 in Duncan & Johnson & Schein 2004], R. Francaviglia [1971] a v Česku např. T. Havlíček a M. Hupková [2007] a O. Nešporová [2004]. Religiózní geografie se zabývá interakcemi mezi náboženstvím a životním prostředím [Havlíček 2007] a zkoumá kultovní stavby a

² Nejen hrob, ale i zemřelý. Podle některých představ o vzniku a vývoji bohů, byl za prvního boha považován zemřelý, protože vzbuzoval bázeň a pocit, že živé přesahuje.

symboly v určitém území. Jedním z typů sakrálních objektů jsou právě hřbitovy [Havlíček & Hupková 2008]. Od 90. let 20. století se začínají ve výzkumu religiózní geografie objevovat nové trendy a lze tedy hovořit o tzv. nové religiózní geografii. Objevují se dva typy výzkumu nové religiózní geografie. První typ (tzv. škola Caliban) se zaměřuje na kvalitativní empirický výzkum, v rámci kterého vznikají atlasy religii vybraných států, druhý typ (tzv. škola Hamlet) lze charakterizovat jako postmoderní výzkum z nové kulturní geografie [Peach 2007]. Právě do druhého typu výzkumu lze zařadit práce L. Kong [Kong 2001, Kong 2004 in Duncan & Johnson & Schein 2004] či C. Brace a spol. [Brace & Bailey & Harvey 2006], v nichž se autoři zabývají tématem identity ve vztahu k religiózní geografii a snaží se charakterizovat význam sakrálních objektů a symbolů pro identitu lidí v území.

Geografické studium hřbitovů z větší části vychází z teoreticko-metodologického rámce nové kulturní geografie a nové religiózní geografie. Hlavní metody a typy geografického výzkumu hřbitovů a smrti jak v Česku, tak ve světě jsou, po definování klíčových pojmů, představeny v dalších částech práce.

2.2 DEFINICE A VYMEZENÍ KLÍČOVÝCH POJMŮ

První kategorii tvoří pojmy, které souvisejí s nekrogeografickou tematikou, ale jejich vymezení není v geografii ani ostatních vědách příliš známé, jako např. pohřebiště, pohřeb, inhumace, kremace, krematorium. Druhou kategorií pojmů jsou pojmy, které jsem sama vymezila pro účely této práce. Používaných termínů je v práci přirozeně mnohem více, na tomto místě jsou definovány nejdůležitější z nich, protínající celou práci, aby si definice těchto termínů mohl čtenář kdykoliv vyhledat a připomenout.

Inhumace

pohřeb do země (na pohřebiště) v rakvi do hrobů (pohřeb do země) či do hrobek (pohřeb do budovy). Rozklad těla na prvky je pomalý a roli při něm hrají hnilobné procesy.

Kremace

zpopelnění, pohřeb žehem, také incinerace. Pohřbívání je odevzdání mrtvého těla na místo rozkladu, v tomto případě do krematoria. Kremací je rozklad mrtvého těla na prvky rychlejší a důkladnější [Ottův slovník naučný 1990a]. V krematoriu je tělo spáleno v kremační peci, popel je rozmělněn v kremulátoru na jemný popel, který je poté umístěn do pohřební urny.

Míra kremace

podíl pohřbů žehem (kremací) na celkovém počtu pohřbů

Pohřeb

je definován Zákonem č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů (vstoupil v platnost 1.1.2002) jako uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na veřejném pohřebišti nebo neveřejném pohřebišti nebo jejich zpopelnění v krematoriu [Zákon č. 256/2001 Sb.]. Pohřbením se prohlásí život člověka za ukončený [Ottův slovník naučný 1990a].

Pohřebiště

veřejným pohřebištem je prostor určený k pohřbení lidských pozůstatků nebo uložení zpopelněných lidských ostatků v podobě míst pro hroby a hrobky nebo úložiště jednotlivých uren nebo rozptylové či vsypové louky nebo jejich kombinace [Zákon č. 256/2001 Sb.].

Neveřejné pohřebiště

pohřebiště, které je určené pouze církevním nebo náboženským společenstvem, jejichž vnitřní předpisy neumožňují ukládat lidské ostatky na pohřebišti veřejném. Neveřejným pohřebištem je pohřebiště v kostele [Kotrlý 2007].

Krematorium

budova nebo komplex budov, ve kterých probíhá kremace. Hlavní součástí krematoria tvoří kremační pec, může se zde nacházet i obřadní místnost, kaple, kolumbárium [Davies & Mates 2005].

Kolumbárium

z lat. „*columbarium*“ – holubník, vzniklo v době římské původně jako podzemní hrobka se stěnami obsahujícími výklenky do kterých se ukládají urny s popelem [Davies & Mates 2005], v současnosti je kolumbárium buďto umístěno v budově – kapli, kostele, krematoriu nebo je umístěno ve venkovních prostorách ve formě zdí lemujících např. hřbitov.

Podoba hřbitova

komplexní charakter hřbitova (umístění, struktura, velikost, vlastník, vzhled, náhrobky, symboly, architektura, výskyt kolumbária atd.)

Způsob pohřbívání

v kontextu této práce jde o volbu mezi inhumací nebo kremací; mezi další způsoby pohřbívání patří např. ponechání těla napospas hyenám a supům, jak zmiňuje např. Heller a Mrázek [Heller & Mrázek 2004], mumifikace nebo pojídání popela [Kroeber 1927], vhození do vody – tzv. immerse [Malinová 2002].

Způsob zacházení se smrtí

tento pojem zahrnuje v předkládané práci způsob pohřbívání (viz. výše) a další jevy související se smrtí a s pohřbíváním jako nevyzvednuté urny, pohřby bez obřadu, církevní pohřby a způsob zacházení se hřbitovy (zachování piety).

Nekrogeografické aspekty

jako nekrogeografické aspekty označují všechny jevy související se smrtí, které nekrogeografie zkoumá (způsob zacházení se smrtí a hřbitovy).

2.3 NEKROGEOGRAFIE A STUDIUM HŘBITOVŮ VE SVĚTĚ

Hřbitovy jsou v geografii vnímány jako objekty, které reflektují regionální či lokální kulturu. Územní diferenciací hřbitovů by mohla přispět k **popisu geografické variability území** [Kniffen 1967]. Vzrůstající zájem o studium hřbitovů byl spjat s rozvojem kulturní geografie a kulturních aspektů v ostatních geografických disciplínách [Price 1966]. Geografickým výzkumem hřbitovů se zabývají geografové v USA, Austrálii a Singapuru. Podle L. Kong [1999] se takový geografický výzkum, vzhledem k poměrně častým publikacím článků s hřbitovní tematikou v Australských geografických časopisech (např. Australian Geographical Studies), stává subdisciplínou kulturní geografie v Austrálii. L. Kong představuje 2 hlavní typy geografického studia hřbitovů a smrti:

1. hřbitovy jako objekty v prostoru

Jedná se o studium hřbitovů v prostoru a to jak z kvantitativního, tak z kvalitativního hlediska. Je studována změna umístění hřbitovů v prostoru (v sídelní struktuře a krajině) a v čase a je sestavována typologie hřbitovů (viz. obrázek 2, str. 21) dle různých hledisek (velikostní, časové, etnické, náboženské).

2. hřbitovy jako kulturu reflektující fenomény

Tímto způsobem pojaté studium hřbitovů hledá odraz kultury v prostoru hřbitova – konkrétně v náhrobcích (socioekonomický status, religiozita, demografie, tradice, architektura) nebo v uspořádání hřbitova (púdorys, segregace).

Pro geografické studium hřbitovů je v anglosaské literatuře používán pojem „*cemetery study*” (studium hřbitovů), v australské literatuře „*study of deathscape*”³ (studium prostoru mrtvých) a v některé americké literatuře se objevuje pojem „*necrogeography*” (nekrogeografie⁴). Pojem nekrogeografie je pojem doposud exaktně nedefinovaný, spíše se jedná o jakékoliv geografické studium zabývající se hřbitovy. Výhodou je, že pojmem nekrogeografie lze zaštitit i studium kremace a způsobů pohřbívání, kterými se studie hřbitovů (*cemetery study*) ani „*deathscape study*” nezabývaly – byly zaměřené výhradně na hřbitovy. A to i přesto, že má studium způsobů pohřbívání vysokou vypovídací hodnotu o kultuře obyvatel. Po zvážení všech možností jsem se rozhodla preferovat termín nekrogeografie („*necro*“ – řecká předpona znamenající smrt), který je v práci následně používán a to pro svou stručnost a jasný odkaz na zkoumaný jev i disciplínu, která se zkoumáním zabývá.

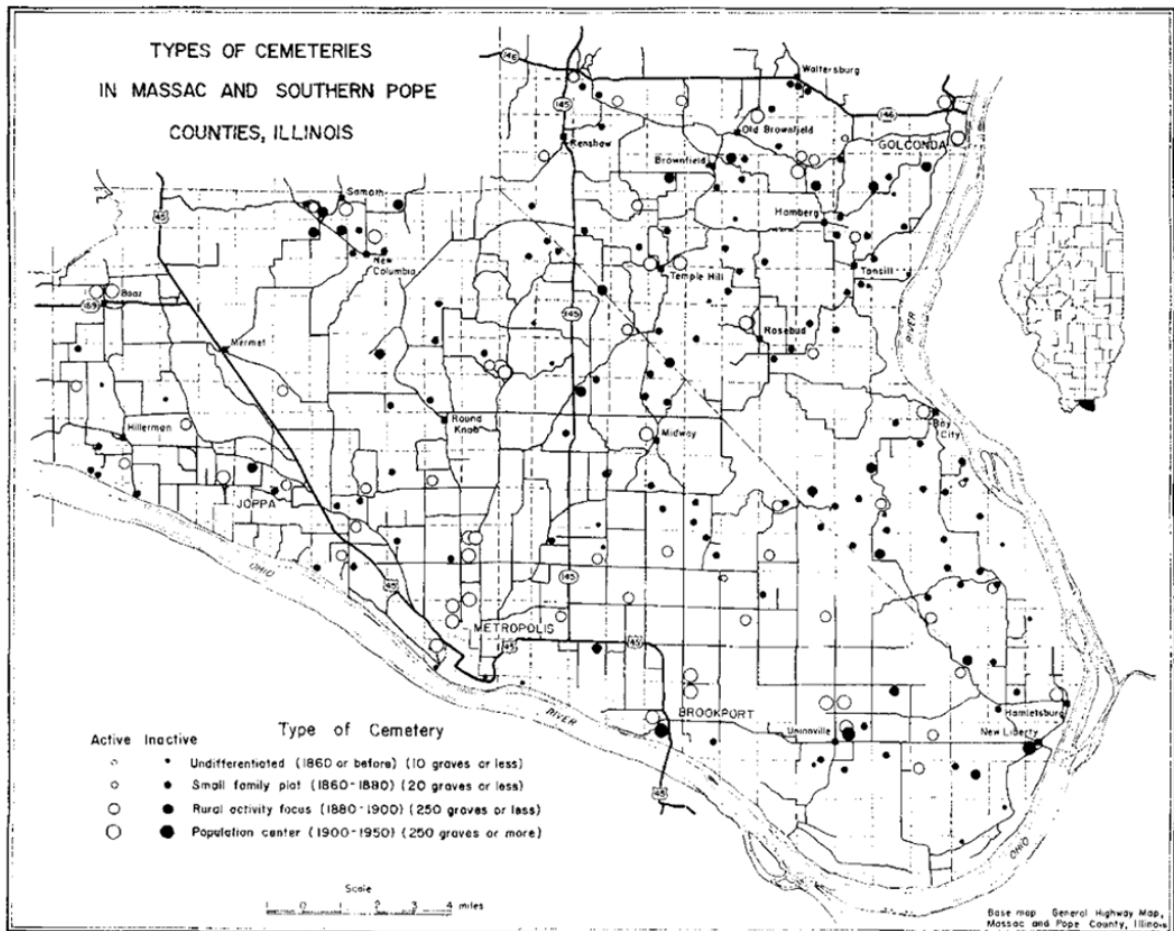
Velkým nedostatkem nekrogeografických studií shledávám absenci interpretace, neboť jsou založeny převážně na analýze a popisu, jak zdůrazňuje také D. G. Jeane [Jeane & Francaviglia 1972]. L. W. Price [1966] např. zkoumal vztah mezi polohou hřbitova v sídelní struktuře a jeho typem. Výsledkem jeho studie byla tematická mapa hřbitovů (viz. obr. 2). Polohu hřbitovů v sídelní struktuře USA hodnotil také W. Zelinsky [1994]. R. Francaviglia [1971] se zabýval především sestavením prvků, ve kterých by se mohly hřbitovy lišit. Tyto prvky klasifikoval na základě studia pěti amerických hřbitovů. Vzhledem k rozdílům v americké a české „*kultuře pohřbívání*” je důležité automaticky nepřebírat tyto klasifikace (např. stylů náhrobků, umístění hřbitovů a struktury hřbitovů) do českého prostředí, nýbrž se jimi inspirovat (viz kap. 2.4). Na práci R. Francaviglii reaguje B. L. Boulware svou interdisciplinární diplomovou prací [Boulware 2008] o hřbitově v St. Paul (Oregon). B. L. Boulware provádí detailní terénní průzkum hřbitova v St. Paul a zkoumá, jak hřbitov

³ V geografii je relativně často využívána přípona „-scape“ - odvozená od pojmu „landscape“ (krajina) - ve spojení s předponou, která odkazuje na typ krajiny nebo prostoru, který je předmětem zájmu. Např. borderscape [Rajaram & Grundy-Warr 2007], foodscape [Shanahan 2002] aj.

⁴ Považuji za vhodné termín „*necrogeography*“ používat v češtině ve tvaru „*nekrogeografie*“.

reflektuje kulturu a historii regionu a své výsledky porovnává s výsledky R. Francaviglii z pěti hřbitovů v Oregonu.

Obrázek 2: Typologie hřbitovů jako výsledek nekrogeografického výzkumu

Zdroj: Price 1966, s.202

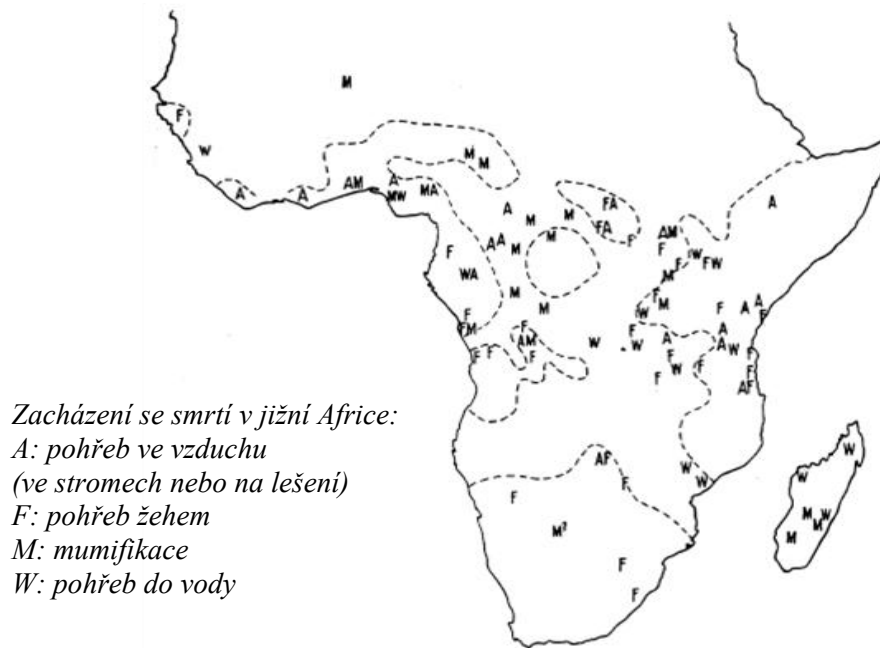
Výše uvedené práce se zabývají pouze hřbitovy a neberou v potaz způsob pohřbívání, který je také diferencován v prostoru a čase a reflektuje kulturu lidí. Nezabývají se ani způsobem pohřbívání jako jedním z faktorů, který určuje podobu hřbitova (např. přítomnost či nepřítomnost kolumbárií). E. K. Teather [1999] diskutuje způsob pohřbívání jednak jako určující faktor podoby hřbitova, jednak se snaží objasnit vysokou míru kremace v Hong Kongu. Vysvětluje posun od inhumace ke kremaci na pozadí politických a společenských vlivů. Obrat ke kremaci v Hong Kongu nastal kolem roku 1960 a byl způsoben koloniálními vlivy. Teather se zaměřuje i na kulturní aspekty, které se způsobem pohřbívání souvisejí - tradiční způsob pohřbívání (architektura a vzhled hrobů) reflektuje kulturu konfucianismu, nově budovaná kolumbária nikoliv (viz. též Teather 1998).

Aspektem politiky v nekrogeografii se zabývá také A. J. Christopher [1995]. V prostoru hřbitova v Port Elizabeth nachází projevy rasové segregace, která byla v Jižní Africe legitimizována zákonem (1948 – 1991). Roli politiky, v tomto případě na vytváření kultury pohřbívání, zdůrazňují J. Bentzen a H. Schee [2002]. Ti vysvětlují, jak sociálně-demokratická tradice ve skandinávských zemích vytvořila specifickou pohřební kulturu. Tamější pohřební kultura odráží sociálně-demokratické principy, jako je např. princip rovnosti a proto jsou rozdíly v pohřbívání mezi různými společenskými vrstvami nepatrné.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, hřbitovy jsou částí krajiny nebo sídla. Proto by pozornost na hřbitovy měla být obrácena i při územním plánování, regionálním rozvoji, studiu land use či sídel. Hřbitovy mohou dokumentovat sídelní strukturu krajiny tak, jak to zmiňuje A. Knechtel na příkladu vysídleného česko-německého pohraničí [Knechtel 2006]. W.D. Pattison [1955] ukazuje možnosti studia hřbitovů z hlediska využití ploch v krajině a ve městě na příkladě hřbitovů v Chicagu. Pattison klasifikuje hřbitovy v Chicagu na základě etnického, náboženského, velikostního hlediska a hlediska dopravní dostupnosti. Sleduje vývoj hřbitovů (zánik a vznik, úpadek a rozšíření) na pozadí demografického vývoje. Hlavním cílem je zjistit, zda jsou plochy hřbitovů v Chicagu dostatečné a zda jsou efektivně využity (počet hrobových míst na plochu hřbitova).

Hřbitov zachycuje nejen kulturní diverzitu, ale i diverzitu přírodní – pro určitý region jsou charakteristické různé odrůdy stromů, rostlin (hřbitovy mohou být dokonce i jediným současným místem výskytu původní vegetace) a použitých materiálů. G. W. Barrett a T. L. Barrett [2001] se zabývali hodnocením do jaké míry je hřbitov začleněn do přírody, tedy do jaké míry je přírodní krajinou a do jaké míry je krajinou kulturní. Studium hřbitovů se mimo zmíněných biologů zabývají také archeologové [Dethlefsen & Deetz 1966] a etnohistorikové [Schwerin 1976]. F. J. E. Gorman a M. DiBlasi [1981] se pomocí statistické analýzy snažili dokázat, zda existuje prostorový vzorec ikonografie náhrobků a zda má vypovídací schopnost o religiózních, kulturních a ekonomických aspektech regionu.

Antropolog A. L. Kroeber [1927] ve své práci popisuje prostorovou diferenciaci způsobů pohřbívání, pracuje s prostorem a využívá k vyjadřování mapy (viz obr. 3). Kroeber popisuje důvody k praktikování určitých způsobů pohřbívání a to jak na úrovni celého národa, kultury, náboženství, tak na úrovni individuů a různých sociálních skupin (např. specifika pohřbívání králů, sebevrahů, zasažených bleskem, uhranutých).

Obrázek 3: Územní diference způsobu pohřbívání v Africe na mapě z roku 1927

Zdroj: Kroeber 1927, s. 312

Významným a v podstatě jediným zdrojem statistických dat o kremaci ve světě je encyklopedie kremace [Davies & Mates 2005]. Encyklopedie obsahuje mnoho hesel, která byla zpracována zástupci států, u kterých je kremace (podíl kremace) dlouhodobě sledována. Kniha se stává nejen cenným zdrojem informací o kremaci a vývoji kremace, ale také zdrojem dat o podílu kremace za státy světa a to v dlouhodobém vývoji, v některých případech již od roku 1876.

2.4 DEFINICE NEKROGEOGRAFIE

Nekrogeografické práce jsou zatíženy nejasností pojmu nekrogeografie a vymezení takového studia. Uvedené články se zabývaly buďto možnostmi (teorie, metodologie, přínosy) nekrogeografického výzkumu [Price 1966, Kong 1999] nebo se jednalo o detailní terénní studie menšího území [Christopher 1995, Francaviglia 1971, Boulware 2008]. V obou případech se však autoři zabývali pouze prostorem hřbitova a v zásadě opomíjeli ostatní aspekty smrti, které jsou rovněž územně diferencované a reflektují kulturu lidí. Podle mého názoru by se nekrogeografie měla všemi těmito aspekty zabývat. V nekrogeografickém výzkumu hraje velkou roli dlouhodobý společenský a politický vývoj. Je důležité si uvědomit, že tento vývoj USA a Evropy (Česka) je velmi odlišný. Jak je vidět

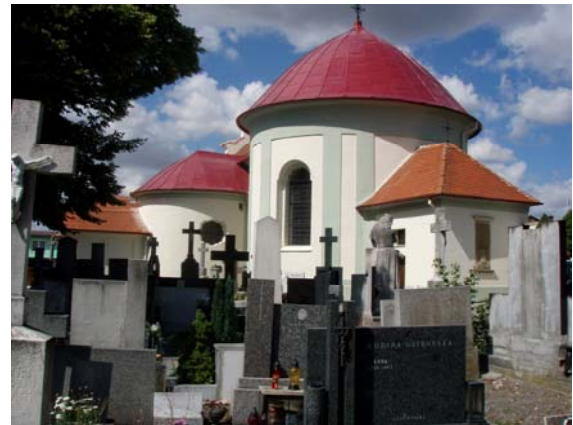
na obrázku 4 a 5, odráží se to silně například v architektuře hřbitova, která je výrazně rozdílná. Proto by podle mého názoru neměly být metody a vzorce (např. různé typologie) nekrogeografického výzkumu praktikované v USA automaticky přebírány do českého prostředí.

Obrázek 4: Hřbitov v USA
(hřbitov v Black Hills, Jižní Dakota)

Zdroj fotografie vlevo: Terra Galleria 2008

Obrázek 5: Hřbitov v Česku
(hřbitov ve Slavkově u Brna)

Na základě literatury a z dostupných informací lze definovat nekrogeografii následujícím způsobem:

Nekrogeografie je sociálně-geografická disciplína, která se zabývá územní diferenciací (a příčinou územní diference) jevů souvisejících se smrtí a tím, jak tyto nekrogeografické aspekty a jejich projevy v krajině (hřbitovy, krematoria, kolumbária atd.) reflektují kulturu lidí. Nekrogeografie výrazně čerpá z kulturní a religiózní geografie a může být považována za jejich subdisciplínu. Poznatky čerpá také z historické geografie a dalších geografických (geografie osídlení, územní plánování, regionální rozvoj) i negeografických (vědních i aplikovaných) disciplín. Nekrogeografie se vyznačuje také interdisciplinarností výzkumu.

Hlavní negeografické vědní i aplikované disciplíny, ze kterých nekrogeografie čerpá jsou uvedeny v následujícím seznamu. U každé disciplíny je heslovitě uveden i problém či téma, související s nekrogeografií, které daná disciplína řeší.

- Antropologie: vývoj pohřbívání a vztahu člověka k smrti
- Sociologie: vnímání smrti, role náboženské víry

- Historie: historický vývoj pohřbívání a hřbitovů
- Psychologie: význam pohřbu
- Archeologie: způsob uložení lidského těla a artefakty
- Teologie: význam smrti ve vztahu: člověk a transcendentno
- Religionistika: role náboženství a jeho vztah k smrti
- Architektura: náhrobky a architektura
- Folkloristika: tradice, zvyky, rituály
- Pohřebnictví: pohřbívání v praxi
- Legislativa: zákonné rámce pohřbívání
- Etnologie, medicína, filosofie aj.

2.5 VÝZKUM HŘBITOVŮ A SMRTI V ČESKU

V českém prostředí nebyla nalezena žádná rozsáhlejší geografická práce zabývající se hřbitovy. Hřbitovy jsou pouze zmíněny jako jeden z typů sakrálních objektů v religiozní krajině [Havlíček & Hupková 2007 a 2008] a v Geografických rozhledech byl publikován kratší článek o Vyšehradském hřbitově Slavín, ve kterém je uchována paměť národa [Chromý & Kuldová 2006]. V následujících odstavcích bude představena vybraná česká literatura, zabývající se tématem smrti a hřbitovů.

Ministerstvo pro místní rozvoj vykonává v Česku funkci ústředního orgánu státní správy v oblasti pohřebnictví [Ministerstvo pro místní rozvoj 2008]. V letech 2004 - 2006 vznikla jako výsledek projektu „Zpracování přehledu veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR“ unikátní databáze pohřebišť v Česku [Eliáš & Kotrlý 2006]. Projekt byl financován v rámci programu WA – Výzkum a vývoj pro potřeby státní správy, vzhledem k tomu byla databáze sestavena hlavně pro potřeby veřejné správy – např. pro potřeby obcí, územního plánování (dle čl. Zákona č. 256/2001 je zřízeno kolem hřbitova ochranné pásmo⁵), krizového plánování a regionálního rozvoje. Databáze pohřebišť zahrnuje 5 799 veřejných a neveřejných pohřebišť Česka a byla získána ze zdrojů ČSÚ (informace o obcích Česka) a ČÚZK (aplikace Zabaged®), sporné údaje byly ověřeny terénním průzkumem. Tato

⁵ Ochranné pásmo okolo veřejných pohřebišť se zřizuje v šíři nejméně 100 m. Stavební úřad může v tomto ochranném pásmu zakázat nebo omezit provádění staveb, jejich změny nebo činnosti, které by byly ohrožovány provozem veřejného pohřebiště nebo by mohly ohrozit řádný provoz veřejného pohřebiště nebo jeho důstojnost [Zákon č. 256/2001 Sb.].

databáze je (nejen pro tuto práci) užitečným podkladem pro další analýzy a výzkumy v oblasti hřbitovů.

Hřbitovy nabývají také rozměru náboženského a proto jsou pro výzkum hřbitovů zásadní podněty disciplín zabývajících se náboženstvím a duchovnem. Hřbitovy jsou jedním z objektů studia religiózní geografie a pomáhají doložit vývoj religiózní krajiny Česka [Havlíček 2005]. Na duchovní rozměr hřbitovů poukazuje i O. Nešporová ve své studii o pomníčkách u silnic [Nešporová 2008], kdy dokládá, že nejen pomníčky u cesty, ale také hroby mají svůj význam komunikace pozůstalých s mrtvým. Zajímavé je srovnání významu právě obou zmíněných míst, kdy pomníčky u cesty nabývají výraznějšího duchovního významu („*místo posledního spočinutí duše*“). Studium pomníček u silnic (stejně tak jako studium náhrobků) mj. také pomáhá doložit strukturu zemřelých na silnicích – jejich pohlaví, věk apod. (viz. také Hartig & Dunn 1998). Pomníčky u silnic nemají legální statut, ale z důvodů ochrany piety jsou tolerovány. Právními aspekty pohřbívání se zabývá i T. Kotrlý [2007] ve svém článku o pohřbívání v kostelech. Kotrlý se zaměřuje i na segregaci v otázce pohřbívání a hřbitovů ve svém projektu „Výzkum situace národnostních menšin z hlediska zřizování a provozování veřejných pohřebišť v ČR“, kde zkoumá etnickou a společenskou izolaci národnostních menšin vůči většinovému obyvatelstvu z hlediska pohřbívání [Kotrlý 2006].

O zachycení smrti z hlediska převážně lékařského a psychologického se pokouší H. Haškovcová [2007] nejen ve své knize Thanatologie. Thanatologie je interdisciplinární nauka o smrti, která se zabývá hlavně biologickými, psychologickými a psychoterapeutickými hledisky smrti a umírání. Je ovlivněna především faktorem institucionalizace smrti. Smrtí se v Česku zabývá také antropologie, kterou zajímá hlavně chování různých kultur z hlediska toho, jak se vyrovnávají se smrtí (za zmínku stojí projekt řešený na Masarykově univerzitě, podpořený GA ČR v letech 2006 – 2008: Antropologie smrti: komparační sociokulturní analýza umírání, smrti, pohřebních ritů a rituálů).

2.6 NÁBOŽENSTVÍ A ZPŮSOB ZACHÁZENÍ SE SMRTÍ

Jak již bylo zmíněno výše, hřbitovy, jako objekty studia nekrogeografie mají svou duchovní podstatu. Náboženství samotné ovlivňuje v určité míře i způsob zacházení se smrtí.

Praktikování pohřebních rituálů se odvíjí od představ o posmrtné existenci, přičemž tyto představy vycházejí z víry člověka [Nešporová 2004]. Podle B. Malinowského [1948 in Nešporová 2004] je smrt dokonce nejdůležitějším pramenem náboženství. Česko se vyznačuje nízkou mírou religiozity, je však důležité rozlišit mezi tradiční religiozitou, malými nově se dynamicky rozvíjejícími církvemi a rozvojem alternativní spirituality. Podle D. Hamplové [2000] není alternativní spiritualita (okultismus) v Česku zanedbatelná, tj. její vliv na způsob zacházení se smrtí není též zanedbatelný. Zároveň D. Hamplová dodává, že ukazatel „*míra religiozity*“ není vhodný pro vyjádření náboženské víry obyvatel Česka, neboť někteří věřící se k náboženství hlásí jako k historické a kulturní tradici, nikoliv proto, že vyznávají náboženskou věrouku. K rozporům ve vymezení pojmů „*věřící*“ vs. „*ateista*“ se vyjadřuje i Z. R. Nešpor a tvrdí, že někteří lidé sama sebe označují jako „*bez náboženství*“, ačkoliv ve skutečnosti pouze chtějí poukázat na to, že jsou bez církevní příslušnosti [Nešpor 2004]. Ač jsem si problému s vymezením „*věřícího*“ a „*ateisty*“ v různých sčítáních vědoma, budou v práci používány údaje o míře religiozity tak, jak tato míra vyplývá ze statistických šetření, z důvodu absence jiných zdrojů dat.

V některých náboženstvích, jako např. buddhismu, sikhismu a hinduismu⁶ je spálení (kremace) zakořeněna jako primární (výhradní) způsob pohřbení [Davies & Mates 2005]. Také u indoevropských národů bylo za primární způsob pohřbívání považováno spálení. Spálení bylo považováno za nejúčinnější způsob jak mrtvé tělo „očistit“ a zabránit zemřelému v návratu. Tato praxe byla v rozporu s křesťanstvím, které preferovalo pohřeb do země, který se také na úkor spalování rozšířil v Česku přibližně ve stejné době jako křesťanství [Unger 2002]. Křesťanství i islám preferují pohřbení do země [Heller & Mrázek 2004], v některých náboženstvích není způsob pohřbení specifikován. Způsob pohřbení nemusí být v některých náboženstvích vůbec důležitý, jako např. pro vyznavače hnutí Hare Kršna, pro které je mnohem důležitější umírání (jako proces) než způsob pohřbení. Tělo je pro ně jen schránkou a po smrti duše žije dál [Nešporová 2004].

Náboženská víra nepředurčuje pouze způsob pohřbení, odvíjí se od ní i obecně způsob zacházení se smrtí (význam pohřbu, truchlení, hřbitova). Jak uvádí O. Nešporová ve své diplomové práci, existují rozdíly i v rámci křesťanství – katolíci vnímají pohřeb jako akt

⁶ Hinduisté praktikují pohřeb žehem následovaný vhozením popela do posvátné řeky Gangy. Stoupenci hinduismu žijící mimo Indii doufají, že jejich popel bude do Gangy dovezen a vhozen [Nešporová 2004] či nechávají vhodit popel do jiné řeky v místě svého bydliště [Davies & Mates 2005].

rozloučení se zesnulým, pro protestanty je pohřeb důležitý z důvodu vyrovnání se pozůstalých se smrtí [Nešporová 2004]. Podíl pohřbů bez obřadu a nevyzvednutých uren (urny po kremaci nevyzvednuté a ponechané v krematoriu) je v Česku velmi vysoký. Podíl pohřbů bez obřadu se v Česku odhaduje na 1/3. V sousedním Německu tento podíl odhadován na 5 %. Pohřeb hraje přitom podle psychologů důležitou roli při vyrovnání se člověka se smrtí. Důvodů pro vysoký počet pohřbů bez obřadu v literatuře nalézáme hned několik. Podle psychologa J. Klimeše pohřeb jako důstojné rozloučení mizí proto, že smrt je odsouvaný fenomén, na který se raději nemyslí [Cihelka 2007]. Dále lze tento jev přisuzovat buďto ekonomické výhodnosti pohřbů bez obřadu či jejich větší intimitě. Důvodem může být i reakce na okázalé pohřby z dob komunismu [Malinová 2002].

Prostřednictvím statistické analýzy dat vybraných států světa o způsobu pohřbívání a o socioekonomických údajích (zahrnujících religiozitu a to v kvantitativní i kvalitativní podobě) bude v následujících kapitolách ověřena platnost výroků o předurčení způsobu pohřbívání náboženskou vírou.

2.7 TABUIZACE SMRTI VE SPOLEČNOSTI

Lidská zkušenost se smrtí byla v minulosti velmi důvěrná. Umíralo se doma častěji než dnes. V současnosti je možné, aby se člověk dožil své smrti ve vysokém věku, aniž by vlastně viděl, jak se umírá [Macková 2002]. Smrt byla považována za „ochočenou“, umírající i jeho okolí s ní bylo smířeno. Ve 20. století se začal objevovat nový přístup ke smrti, smrt se stávala divokou (zakázanou). Smrt byla považována za ohavnou a byla zakrývána [Ariès 2000]. Postupně byla smrt ze společnosti vytěšňována, tabuizována. A přesto G. Gorer⁷ [1965 in Macková 2002] udává, že naše společnost je fascinována násilnou smrtí, což dokládá častým zobrazováním násilné smrti v médiích. Oproti tomu je přirozená smrt popisována zřídka. Do poloviny 20. století neexistovaly prakticky žádné vědecké studie zabývající se smrtí. Koncem 20. století se začalo ve světě ve vědeckých kruzích i mezi běžnou populací o smrti opět hovořit. V Česku ještě koncept tabuizace smrti, díky potlačení duchovna v rámci marxistické ideologie, je dodnes v podstatě platný [Nešporová 2004].

⁷ Gorer dokonce přirovnával postoj moderní společnosti ke smrti k postoji k sexu ve viktoriánské době.

Touto prací bych chtěla navázat na práce, které se snaží téma smrti v Česku detabuizovat a přispět k výzkumu smrti geografickou prací. Téma smrti a hřbitovů si vyžaduje komplexní interdisciplinární výzkum, role geografie by v takovém výzkumu neměla být opomíjena. Jedním z cílů mé práce je také přimět čtenáře o tématu přemýšlet a prostřednictvím charakterizování kulturní hodnoty hřbitovů, ukázat význam hřbitova a tím podpořit také úctu k němu.

2.8 METODIKA

Po studiu odborné literatury a vytvoření teoretického rámce výzkumu je s přihlédnutím k definici nekrogeografie stanovena metodika výzkumné části práce tak, aby byly splněny stanovené cíle a ověřena platnost hypotéz.

Ve výzkumu je využito několika různých metod, které jsou v rovnováze. Jsou kombinovány metody kvantitativního i kvalitativního výzkumu. Cílem výzkumné části je stanovit charakter nekrogeografických aspektů (způsobu zacházení se smrtí a hřbitovů) v Česku. Aby bylo možné vytvořit celkový obraz nekrogeografických aspektů v Česku, bude na tyto aspekty nahlíženo ze čtyř různých perspektiv:

1. mezinárodní srovnání (pozice Česka ve světě) viz. kapitola č. 3
2. kvantifikace nekrogeografických aspektů v Česku (základní údaje a jejich vývoj) viz. kapitola č. 4
3. základní regionální diferenciaci v rámci Česka (na příkladu modelových území) viz. kapitola č. 5
4. diferenciaci na lokální úrovni (v rámci modelových území) viz. kapitola č. 5

1. perspektiva:

cíl: Charakterizovat pozici Česka ve světě z hlediska způsobu pohřbívání

metoda: Statistická analýza dat o kremaci a krematoriích za vybrané státy světa:

- konkrétně zjištění závislosti míry kremace na socioekonomických faktorech s důrazem na vliv náboženství (korelace, shluková analýza), kvantifikace a klasifikace změn míry kremace a počtu krematorií na přelomu tisíciletí (1996 –

2005) srovnání dlouhodobého (téměř 100 let) vývoje míry kremace v Česku s dlouhodobým vývojem míry kremace v modelových státech

data: míra kremace (1996 – 2005, v modelových státech 1900 – 2005), počet krematorií (1996 – 2005), socioekonomické údaje a údaje o náboženství (k r. 2004) ve vybraných státech světa

2. *perspektiva*

cíl: Kvantifikovat a určit základní charakter nekrogeografických aspektů v Česku

metoda: **Statistická analýza** dat o kremaci a krematoriích za Česko:

- konkrétně analýza dlouhodobého vývoje míry kremace vzhledem k měnícím se společensko-politickým podmínkám v Česku a analýza dlouhodobého vývoje míry kremace ve srovnání s vývojem religiozity v Česku, analýza prostorového rozmístění krematorií, etap jejich vzniku, a jejich souvislosti s vývojem míry kremace v Česku

data: míra kremace (1900 – 2006), počet krematorií (k r. 2008), vznik a rozmístění krematorií, míra religiozity (1900 – 2001) v Česku

3. *perspektiva*

cíl: Analyzovat diferenciaci nekrogeografických aspektů v rámci Česka

metoda 1: Prostorová analýza pohřebišť v Česku:

- konkrétně tvorba tematických map pohřebišť, porovnání koncentrace hřbitovů různých typů s koncentrací věřících

metoda 2: Terénní průzkum

- konkrétně stanovení prvků na hřbitovech, které reflektují kulturu obyvatel, zhodnocení rozdílů v podobě hřbitova v modelových územích

metoda 3: Řízené rozhovory s klíčovými osobnostmi a porovnání výsledků rozhovorů

- konkrétně porovnání způsobu zacházení se smrtí v modelových územích, zhodnocení souvislosti způsobu zacházení se smrtí s religiozitou v modelových územích

data: údaje o poloze a vlastnictví pohřebišť v Česku (k r. 2006)

4. *perspektiva*

cíl: Analyzovat diferenciaci nekrogeografických aspektů na mikroregionální úrovni v rámci modelových území

metoda 1: Řízené rozhovory s klíčovými osobnostmi

- konkrétně zjištění rozdílů ve způsobu zacházení se smrtí v rámci jednotlivých modelových území

metoda 2: Terénní průzkum v modelových územích

- konkrétně zjištění rozdílů v podobě hřbitovů v rámci jednotlivých modelových území

3 ZPŮSOB POHŘBÍVÁNÍ VE SVĚTĚ A JEHO PODMÍNĚNOSTI

Způsob pohřbívání se liší v prostoru a čase. K jakým změnám ve způsobu pohřbívání docházelo v Západní civilizaci [Huntington 1997] v dějinách? Jak souvisí vývoj a změny způsobu pohřbívání s vývojem společnosti?

3.1 ZMĚNY VE ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ V ZÁPADNÍM SVĚTĚ V DĚJINÁCH A JEJICH PŘÍČINY

Žárové pohřbívání⁸ bylo primárním způsobem pohřbívání v mnoha koutech světa. Doklady o žárovém pohřbívání poukazují na jeho zavádění už v mezolitu (Dánsko, Švédsko) a v neolitu [Svoboda 2002]. Od 5. století se začal praktikovat pohřeb do země. Symbolika občanských pohřbů byla ztotožněna s pohřbem Ježíše Krista, který byl zakončen zmrtvýchvstáním. Spalování zemřelých bylo v roce 789 v křesťanském západním světě kriminalizováno a bylo na něj na několik dalších století zapomenuto.

První pokusy o vzkříšení myšlenky spalování zemřelých se objevují v 16. století ve formě snahy o návrat k antické kultuře. V polovině 18. století dochází k několika případům žárového pohřbu v Londýně a v Severní Americe [Pešlová 2007]. Kolem 90. let 18. století začala být kremace díky francouzským revolucionářům aktivně propagována hlavně jako **protiklad ke křesťanskému pohřbu**. Vzepření se proti křesťanským hodnotám souvisí s rostoucí sekularizací společnosti [Halas 2006]. V roce 1796 byl v Paříži podán 1. návrh kremačního zákona. V té době docházelo k sociálním a politickým změnám ve francouzské společnosti (osvícenství). Pokus o změnu stejně jako samotná změna způsobu pohřbívání může být chápána jako **protest proti společensko-politické orientaci** [Štefan 2007]. Postupně se sympatizanti kremace začali sdružovat do menších skupin, které chtěly docílit legalizace kremace a to především ve velkých vlivných městech: Haag (1874), Washington (1876), New York (1882). Skupiny obyvatel propagující kremaci byly aktivní - pořádaly výstavy, přednášky a kongresy (např. v Miláně v roce 1874). Motivy pro podporu kremace byly převážně technické a lékařské, proto byla kremace ve velké míře podporována intelektuály, jako např. lékaři, vědci a inženýři [Davies & Mates 2005]. O kremaci bylo

⁸ Pro spalování zemřelých před vynálezem kremační pece bude užíván termín “žárové pohřbívání”.

diskutováno na lékařských kongresech (např. Mezinárodní hygienický kongres v Turíně v roce 1880) jako o hygienickém způsobu pohřbívání mrtvých - viz. následující citát:

„Není-li krásnější a ušlechtilejší zavést na místo těchto hnusných zjevů (rozuměj tlení v hrobě) pohřeb ohněm, který zneuctívání znemožňuje? S hlediska zdravotnického nutno se k němu plně nakloniti. Spálením těla zničí se všechny zárodky nakažlivých nemocí, zabrání se otravnému rozkladu a hnilobě, znemožní se otravy ptomainy a otravování vod.“

[Nozar 1931 In: Malinová 2002, s. 31]

Rozvoji kremace dopomohl i **technický pokrok**. V roce 1876 Friedrich Siemens patentoval spalovací pec, do níž sestrojil hořák. První moderní kremace proběhla v prvním moderním krematoriu na světě v Miláně v roce 1876. Kremace byla poprvé legalizována v Itálii a to zdravotním zákonem roku 1874. Stalo se tak v reakci na události z roku 1869, kdy se uskutečnila veřejná kremace těla indického máhárádži, který při svých cestách po Evropě zemřel ve Florencii.

K rozvoji kremace přispěly obě světové války, ve kterých zemřelo velké množství lidí a objevovaly se problémy s ukládáním ostatků mrtvých. Přeplněnost hřbitovů začala být problémem ve městech díky urbanizaci. Obrovské množství obyvatel se stěhovalo do měst, která se rozrůstala, začala obklopotvat hřbitovní plochy, které byly dříve na jejich okraji a bylo tak zabráněno dalšímu možnému rozšiřování hřbitova (které bylo z důvodu zvýšení počtu obyvatel ve městech žádoucí). Nezanedbatelný byl pro rozvoj kremace i její status módnosti – sílil zájem o Dálný Východ, o buddhismus a o cestování obecně [Lenderová & Macková & Bezecný & Jiránek 2005].

Katolická církev shledávala pohřeb žehem nepřijatelným, avšak evangelická církev proti kremaci neměla větších námitek, hlavně díky tomu, že od dob reformace pro ně patřil pohřeb k méně důležitým obřadům. V roce 1898 v Eisenachské konferenci byla představiteli evangelických církví povolena evangelickým duchovním účast na pohřbu žehem [Lenderová & Macková & Bezecný & Jiránek 2005]. **Římskokatolickou církví byla kremace přijata jako možný způsob pohřbívání jejích členů až v roce 1963**. Roku 1969

byl papež Pavel VI. donucen celosvětovým veřejným míněním k povolení účasti římskokatolických duchovních na pohřebních aktech v krematoriích [Pešlová 2007].

Římskokatolická církev uznala hygienické výhody kremace. Pro církev byl pohřeb žehem nepřijatelným z toho důvodu, že oheň je pro ni symbolem pekla. Obecně je oheň symbolem jak negativním, tak pozitivním. V minulosti byl považován za živel záchrany (oheň jako ochrana před tmou a zimou, jako nástroj zpracování jídla), ale i za živel zkázy (oheň ničitel) - přítel i nepřítel.

V následující tabulce je přehled argumentů zastánců a odpůrců kremace zpracovaný na základě předešlé diskuse.

Tabulka 1: Přehled argumentů o výhodách a nevýhodách kremace

Zastánci kremace	Odpůrci kremace
Hygieničnost (hygieničtější způsob nakládání s mrtvým tělem)	Pohanství (podle církve návrat k pohanské tradici)
Menší zábor půdy (uložení uren představuje menší územní nároky, není třeba splnit přísné předpisy jako při uložení rakve)	Němectví (vliv německých spolků na rozvoj kremace v ČSR, kremace nese symbol němectví ⁹)
Ekonomické (levnější, méně ekonomicky nákladný způsob uložení ostatků)	Oheň = peklo (podle Bible je oheň symbolem pekla ¹⁰)
Flexibilnější uložení popela (možnost moderních a netradičních způsobů uložení popela – např. vsyp, rozptyl)	Zabránění zmrtvýchvstání (podle církve je spálením těla zabráněno zmrtvýchvstání)
Důstojnost (ostatky jsou v případě inhumace potravou červů)	Netradiční, anarchistické (kremace je v rozporu s českou tradicí)
Moderní (odklon od církevní instituce, protest proti ní)	Odvracení se od podoby pohřbu Ježíše Krista
Rychlý a definitivní odchod ze světa	Zabránění exhumace (pro kriminalistiku znamená spálení ostatků zničení všech důkazů)
	Rychlý a definitivní odchod ze světa (u významných osobností je žádoucí nechat je – rozuměj jejich ostatky - ještě nějakou dobu nablízku společnosti)

Zdroj: vlastní tvorba

⁹ Také se ke kremaci jako první v Evropě přiklonily německé protestantské země.

¹⁰ Oheň byl určen jen těm, kteří zemřeli ve hříchu. Smrt ohněm byla považována za největší potupu a touto potupou byli trestáni kacíři a čarodějnice.

Přehled v tabulce 1 je zpracován na základě prostudované literatury. Důvody vedoucí k volbě toho kterého způsobu pohřbení jedinci, mohou být však naprosto odlišné od těch výše zmíněných. Pravděpodobně jich bude široké spektrum a některé z nich budou iracionální. Hledáním takových důvodů volby způsobu pohřbení obyvatel Česka (objasněním důvodu vysoké míry kremace) se hodlám zabývat ve svém dalším studiu.

V Západní civilizaci došlo ke dvěma hlavním změnám ve způsobu pohřbívání. První změnou byl přechod z žárového pohřbívání k pohřbu do země v ranném středověku, druhou změnou byl přechod z inhumace ke kremaci ve 20. století. Oba přechody souvisejí s náboženskou změnou – první s příchodem křesťanství, druhý se sekularizací společnosti.

3.2 ZMĚNA POHŘBÍVÁNÍ V RANNÉM STŘEDOVĚKU A VLIV KŘESŤANSTVÍ

Z předchozí diskuse se jeví vliv křesťanství na změnu pohřbívání v ranném středověku jako určující. Pokud se podíváme hlouběji a detailněji na přechod od žárového pohřbívání k inhumaci v Evropě, vliv křesťanství na změnu způsobu pohřbívání se už nejeví tak jednoznačný.

Kolem 3. století n. l. došlo k výrazné a velmi rychlé proměně pohřebních zvyků v Římské říši. Způsob pohřbívání se změnil z žárového na kostrový. V uvedeném období se však křesťanství teprve začínalo pomalu prosazovat, proto může být křesťanství jako příčina této proměny vyloučeno. Z historických pramenů lze vysledovat, že hlavní směr ve způsobu pohřbívání určovaly pohřby nejvyšších představitelů. Ostatní lid pak způsob jejich pohřbení a s tím spojené rituály napodoboval. Rozšíření inhumace bylo spíše otázkou módy. Podle I. Štefana [2007, s. 2] „dostala rodící se křesťanská civilizace kostrový pohřeb do vínku“. Z jakého důvodu začaly nejvyšší společenské vrstvy praktikovat inhumaci není známo (inhumace měla být zřejmě znakem jejich statusu).

Zdá se, že role křesťanství jako původce přechodu z žárového pohřbívání na inhumaci není klíčová. Při rozšiřování inhumace je však role křesťanství nezanedbatelná. Inhumace byla křesťanstvím podporována, protože korespondovala s pohřbem Ježíše Krista¹¹. Avšak podle

¹¹ Typickým křesťanským znakem v hrobě jsou také zkřížené ruce nebožtíka a poloha těla a hrobu od východu na západ, protože příchod Ježíše Krista v poslední den a vzkříšení mrtvých bylo očekáváno od východu [Unger 2002].

I. Štefana [2007] Bible žádný zákaz kremace neobsahuje a ani ranně křesťanské prameny nepovažují zpopelňování za překážku v dosažení věčného života.

Na území Česka se začala praktikovat inhumace na přelomu 8. a 9. století. Předtím bylo pro Slovy typické výlučně jen žárové pohřbívání. Z důvodů problematičnosti archeologických a antropologických výzkumů (nemožnost přesné datace událostí, devastace zdrojů informací v průběhu času) není jasné zda nástup inhumace zcela potlačil žárové pohřbívání nebo zda oba způsoby pohřbívání probíhaly paralelně a až po nějaké době inhumace převládla. To navozuje úvahu o tom, že přesná data v podobných výzkumech lze určit jen těžko, proto pokud se tážeme na souvislost rozšíření inhumace s příchodem křesťanství, mohou být závěry zkresleny neznalostí přesné chronologie těchto jevů.

Podle I. Štefana [2007] existují **2 alternativy vztahu rozšíření křesťanství a rozvoje inhumace** a to, že:

- 1) křesťanství zapříčinilo rozvoj inhumace
- 2) přijetí inhumace předcházelo rozvoji křesťanství – bylo otázkou módy a souviselo se vznikem státních útvarů

O tom, která varianta je platná se stále vedou diskuse, můj názor je prezentován v závěru kapitoly. Proti první variantě však hovoří i následující: *„Lze si ostatně jen těžko představit, že by v oblastech s teprve rodícím se státním církevním aparátem mohl existovat mechanismus, který by potlačení kremace dokázal prosadit systémově proti vůli většiny populace“* [Štefan 2007, s. 24]. Důležitým již zmíněným faktem je také to, že nejdříve se začala prosazovat inhumace¹² u elit, následně tato praxe sestoupila na společenském žebříčku níže a začala být praktikována u všech skupin obyvatelstva. Nositelem kolektivní identity byla v té době elita. Ovšem důvody přijetí inhumace elitami zůstávají stále nezodpovězeny.

Od 10. století naplno převládla inhumace [Unger 2002]. Od vrcholného středověku se začala vytrácet pestrá forma lokálních způsobů zacházení se smrtí, rituály se začaly sjednocovat a byl prosazován tzv. ideální křesťanský pohřeb.

¹² Původně bylo tělo ukládáno do hrobu bez pevné schránky, ukládání těla do rakve bylo zvykem egyptským [Nešporová 2004].

3.3 KVANTITATIVNÍ ANALÝZA DIFERENCIACE ZPŮSOBU POHŘBÍVÁNÍ VE SVĚTĚ V SOUČASNOSTI

Kvantitativní analýza způsobu pohřbívání ve světě spočívá ve statistické analýze kremace v 62 státech světa. Pomocí statistické analýzy jsou zjišťovány **trendy ve vývoji kremace ve vybraných státech a vliv socioekonomických ukazatelů na míru kremace**. Důraz je přikládán na analýzu vlivu náboženství. Statistická analýza je prováděna v software SPSS 13.0.

Údaje o míře kremace jsou čerpány z mezinárodních statistik kremace v 62 státech světa vedených Společností pro kremaci Velké Británie (Cremation Society of Great Britain - CSGB). Údaje o kremaci jsou CSGB zaznamenávány od roku 1876 a to každoročně. Data jsou čerpána z internetových stránek CSGB [CSGB 2007] a z Encyklopedie kremace [Davies & Mates 2005]. Zpočátku (na konci 19. století) byly údaje zaznamenávány za menší počet států, s postupem času začaly přibývat statistiky o počtu kremací, míře kremace a počtu krematorií za další státy světa. Negativní dopad na výsledky statistických analýz však mají absence některých údajů. Proto se mohou v analýzách objevit odlišné počty prvků (tedy států, hodnota n), na kterých je analýza prováděna. Ve statistikách se také objevuje relativně vysoký počet údajů, které se zdají být nepravděpodobné a mylné (podíl kremace výrazně se odlišující od dosavadního průběhu vývoje míry kremace). Pokud nebyla možnost údaje opravit podle jiných zdrojů, byly údaje vymazány. Problém shledávám i ve věrohodnosti údajů o míře kremace. Údaje jsou zveřejňovány spolky podporujícími kremaci pro něž je žádoucí nadhodnotit míru kremace a vyzdvihnout tím popularitu kremace. Nedomnívám se však, že by tímto problémem byly statistiky CSGB zatíženy natolik, aby využití těchto dat při analýze vedlo k výraznému zkreslení výsledků. Důležité je uvědomit si, že výpočty nelze posuzovat jako přesný číselný údaj, nýbrž jako přibližný ukazatel stavu či trendu.

Z důvodu vysokého počtu států v analýzách jsou v tabulkách, grafech a obrázcích státy označovány pomocí mezinárodního kódu ISO¹³. Seznam použitých zkratk je umístěn v příloze A.

¹³ Standard ISO 3166-1 z roku 1974 definuje kódy států a závislých oblastí. Kódy jsou ustanoveny Mezinárodní organizací pro normalizaci.

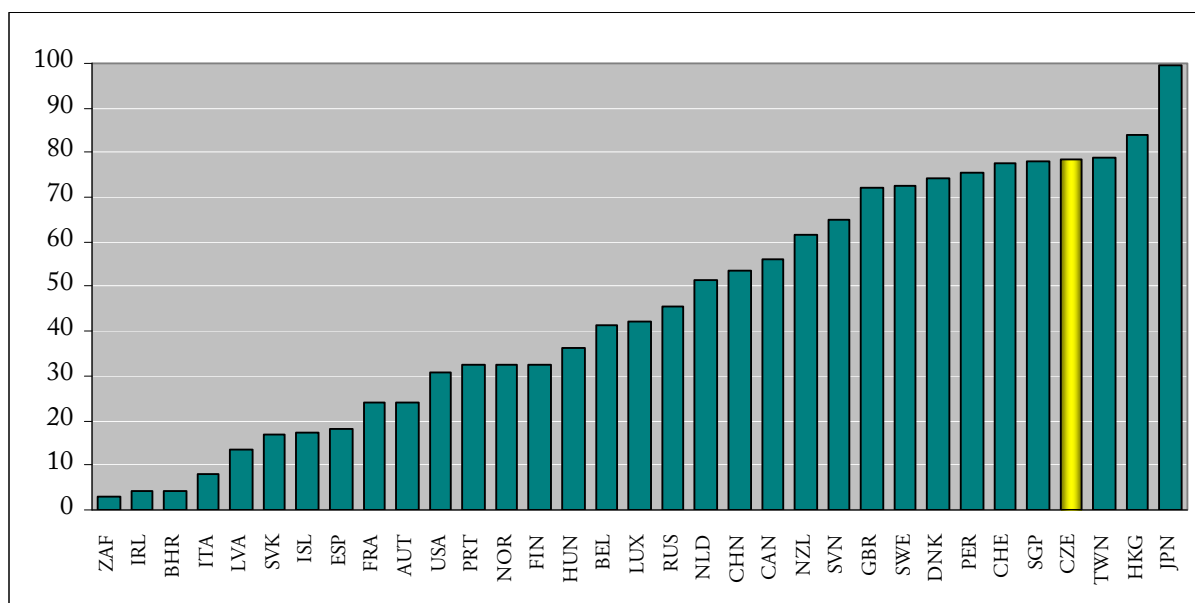
3.3.1 KREMACI VE SVĚTĚ A V EVROPĚ VE 20. STOLETÍ

Od počátku 20. století popularita kremace v Západním světě stále více rostla. Velkou měrou se o to zasadily spolky pro podporu kremace, které v jednotlivých státech vznikaly. Ty se zasadily nejen o propagaci kremace, ale také o výstavbu krematorií. Na konci 19. století totiž bylo v Evropě pouze několik málo krematorií, proto kremace nebyla příliš lacinou záležitostí a nevyplatila se. Se vzrůstem počtu krematorií se stala kremace dostupnější a cenově výhodnější a míra kremace začala narůstat.

V roce 1937 vznikla mezinárodní společnost podporující kremaci s názvem Mezinárodní federace pro kremaci (International Cremation Federation - ICF). Vznikla na kongresu, který se uskutečnil v Londýně 24.10. – 2.11.1937, vznik ICF byl nastartován kongresem v Praze v roce 1936, kterému předsedal Čech František Mencl. Československo bylo jedním ze zakládajících členů [ICF 2007].

Ve sledovaných státech (státech, za které má CSGB data) se míra kremace pohybuje v současnosti (rok 2004) mezi 3 % (Jižní Afrika) a 99,75 % (Japonsko). V grafu 1 je znázorněna míra ve vybraných státech.

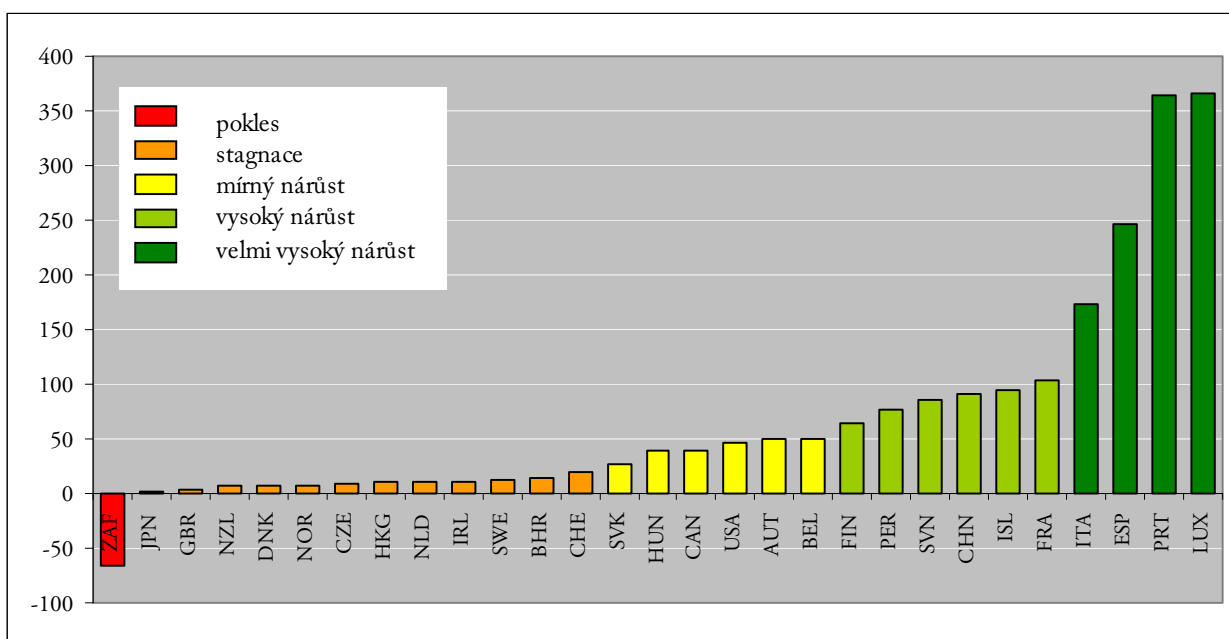
Graf 1: Míra kremace ve vybraných státech světa v roce 2004

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Davies & Mates 2005, CSGB 2007

Česko se svou téměř 80% mírou kremace zaujímá přední místa v pomyslném žebříčku států podle míry kremace. Nabízí se otázka, zda se bude ve státech, kde míra kremace nabývá nízkých hodnot, míra kremace zvyšovat, nebo zda je již jejich míra kremace zobrazená v grafu 1 konečná. Je vypočítána relativní změna míry kremace v 10 letém období (od roku 1996 do roku 2005), která udává o kolik procent se snížila či zvýšila míra kremace mezi lety 1996 a 2005. V grafu 2 je relativní změna míry kremace ve vybraných státech znázorněna.

Graf 2: Relativní změna míry kremace ve vybraných státech světa mezi lety 1996 - 2005

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Davies & Mates 2005, CSGB 2007

Z grafu 2 vyplývá, že diferenciací změn míry kremace v posledním desetiletí ve sledovaných státech je vysoká. Lze rozlišit 5 typů změny míry kremace:

- 1) pokles 0 a méně
- 2) stagnace 0 - 20
- 3) mírný nárůst 20 - 50
- 4) vysoký nárůst 50 - 100
- 5) velmi vysoký nárůst 100 a více

Státy, které dosahují v současnosti vysoké míry kremace jsou viditelně ve fázi stagnace, kdy bude míra kremace velmi pomalu vzrůstat, až se v budoucnu pravděpodobně ustálí na určité hodnotě. Jak je vidět v grafu 7 na straně 56, tvar dlouhodobého vývoje míry kremace v

Česku se podobá tvaru logistické křivky¹⁴, tzv. S-křivky. Je tedy možné, že se míra kremace v ostatních státech také vyvíjí podle S-křivky. Pokud ano, záleželo by na tom, v jaké fázi S křivky se vývoj míry kremace nachází – to by rozhodovalo o budoucím vývoji míry kremace. Stav míry kremace znázorněný v grafu 1 tedy nemusí být u států s vysokým a velmi vysokým nárůstem míry kremace konečný a v budoucnu by mohl dosáhnout vyšších hodnot.

Změny v posledním desetiletí vykazuje i počet krematorií v jednotlivých státech světa. Ve státech s vysokou mírou kremace počet krematorií klesá či stagnuje, ve státech s nízkou mírou kremace, ve kterých v současnosti (1996 – 2005) dochází k výraznému nárůstu míry kremace, počet krematorií výrazně roste. Jedná se o velmi vysoký nárůst – od 100 % až do 700 %¹⁵.

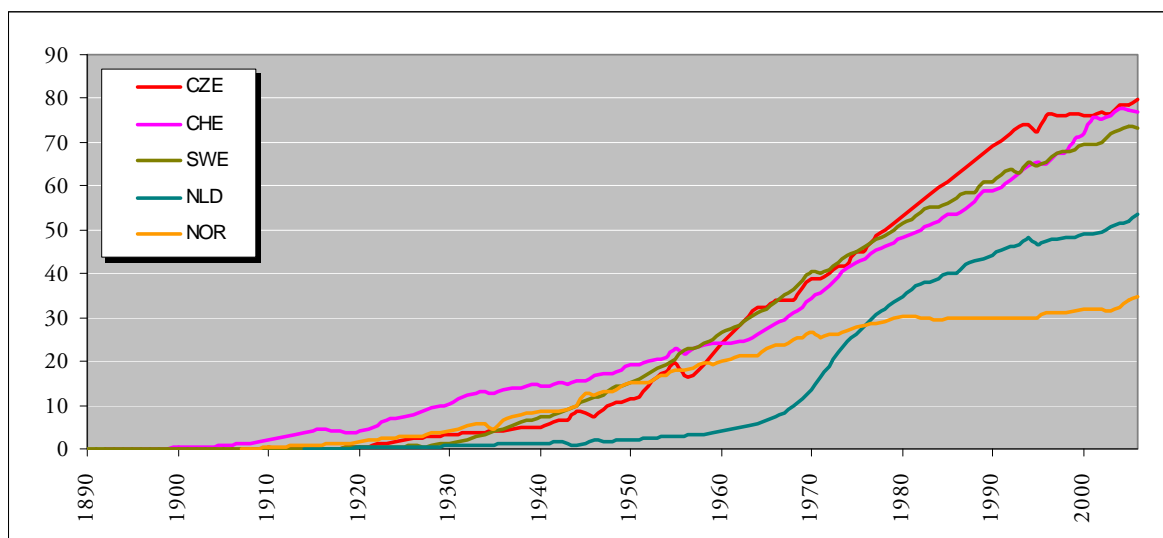
Lze rozlišit **2 extrémní (krajní) skupiny států, u kterých lze přibližně odhadnout vývoj kremace** v budoucnu. První skupinou jsou státy, jejichž míra kremace dosahuje velmi vysokých hodnot (nad 70 %). Tato skupina států se vyznačuje vysokou mírou kremace, která v posledním desetiletí (myšleno 1996 – 2005) stagnuje či vykazuje pouze mírný nárůst. Počet krematorií v této skupině států stagnuje či klesá. Do první skupiny lze zařadit Japonsko, Hong Kong, Česko, Čínu, Dánsko, Švédsko a Velkou Británii. Lze předpokládat, že růst míry kremace v této skupině států je již ukončen a míra kremace i počet krematorií dosáhly přibližného konečného stavu. Tuto domněnku na případu Česka potvrzují také výsledky rozhovorů s majiteli pohřebních služeb (viz. kap. 5.3). Druhou skupinou států jsou státy, jejichž míra kremace dosahuje nízkých hodnot - pod 30 %. Zároveň dochází u těchto států v posledním desetiletí k výraznému nárůstu míry kremace (o 50 – 300 %) a ke zvyšování počtu krematorií. Do druhé skupiny států lze zařadit Itálii, Španělsko, Francii, Portugalsko a také Island, Rakousko, USA. U této skupiny států lze předpokládat, že se míra kremace bude v blízké budoucnosti relativně významně zvyšovat. Ostatní státy – ty které mají středně vysokou míru kremace, jsou charakteristické mírným nárůstem míry kremace. Pokud by se míra kremace těchto států vyvíjela podle S-křivky, fáze mírného nárůstu by zřejmě přešla ve stagnaci.

¹⁴ Logistická funkce nebo také logistická křivka je funkce modelující růst nějaké množiny. V počáteční fázi je růst přibližně exponenciální, později s rostoucím nasycením se zpomaluje a nakonec se asymptoticky zastaví.

¹⁵ V některých případech značí nárůst 100 % zvýšení počtu krematorií z jednoho na dvě, počet těchto případů však není převažující.

Pro ověření hypotézy o dlouhodobém vývoji míry kremace podle S-křivky jsou vytvořeny modelové grafy dlouhodobého vývoje míry kremace v pěti státech. Modelové státy jsou vybrány tak, aby bylo k dispozici co nejvíce dat o míře kremace ve 20. století a zároveň tak, aby se jednalo o státy s různě vysokou mírou kremace. Modelovými státy jsou 3 státy s vysokou mírou kremace – Švýcarsko, Švédsko a Česko, 1 stát se středně vysokou mírou kremace – Nizozemsko a 1 stát s nízkou mírou kremace – Norsko. Dlouhodobý vývoj míry kremace v modelových státech je znázorněn v grafu 3.

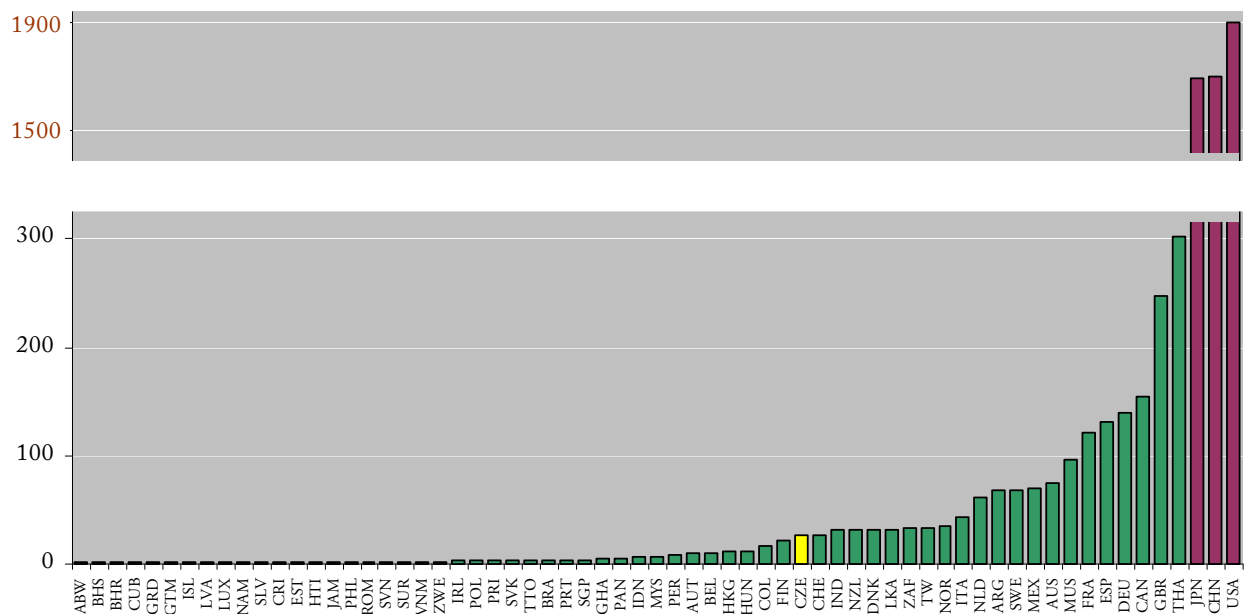
Graf 3: Dlouhodobý vývoj míry kremace v modelových státech ve 20. století

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Davies & Mates 2005, CSGB 2005

V grafu se názorně ukazuje, že **vývoj míry kremace všech modelových států má skutečně tvar logistické křivky**. Znamená to, že růst míry kremace je zpočátku mírný, následně dochází k výraznému růstu. Až růst dosáhne nasycení, dojde ke zpomalení růstu. Poté je růst zastaven. Modelové státy těmito stádii prošly. K fázi vysokého nárůstu došlo u modelových států v jiných obdobích: v Česku, Norsku a Švédsku po konci 2. světové války, v Nizozemsku a Švýcarsku přibližně o 20 let později. Konkrétní charakter vývoje míry kremace v modelových státech se odvíjí od jejich individuálních společensko-politicko-historických podmínek.

Počet krematorií ve sledovaných státech závisí nejen na míře kremace, ale i na počtu obyvatel. V grafu 4 jsou pro představu o hodnotách, v jakých se počet krematorií ve státech světa pohybuje, znázorněny počty krematorií ve státech světa.

Graf 4: Počet krematorií ve vybraných státech světa v roce 2004

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: CSGB 2005

Jediným státem v Evropské Unii (a snad i v celé Evropě), kde byla kremace až donedávna zákonem zakázána je Řecko. Důvodem je vysoká míra religiozity v Řecku [Davies & Mates 2005]. Převládajícím náboženstvím v Řecku je ortodoxie (Řecká ortodoxní církev: 96 %), která až donedávna zakazovala svým věřícím pohřeb žehem. Existovaly však dva významné důvody pro zrušení zákazu. Prvním důvodem byla přítomnost etnických a náboženských menšin v Řecku, pro které nebyla kremace v rozporu s vírou, resp. byla dokonce jediným vírou uznávaným způsobem pohřbívání (buddhisté). Druhým důvodem byla přeplněnost hřbitovů – obzvláště toho v hlavním městě Aténách (otázkou je, do jaké míry lze toto tvrzení podložit a zda to není jen propaganda organizací podporujících kremaci). Kremace byla zákonem povolena 1. března 2006 a první (a zatím jediné) krematorium vzniklo v roce 2007 [Crematorium EU 2008].

3.3.2 ZÁVISLOST MÍRY KREMACI NA SOCIOEKONOMICKÝCH A NÁBOŽENSKÝCH FAKTORECH

Pro analýzu závislosti míry kremace na socioekonomických faktorech jsou využity kromě dat o míře kremace také socioekonomické údaje a údaje o náboženské víře za státy světa. Všechny tyto údaje jsou vztaženy k roku 2004, který je předposledním rokem, za který jsou zveřejněna data CSGB a zároveň jsou v něm oproti roku 2005 zahrnuty údaje za více států

(v roce 2005: $n = 30$, v roce 2004: $n = 35$). Přehled socioekonomických údajů a údajů o náboženství je zobrazen v tabulce 2. K jednotlivým ukazatelům je poznamenán také zdroj dat.

Tabulka 2: Přehled socioekonomických údajů a údajů o náboženství a zdrojů těchto dat

Socioekonomické údaje		Náboženství
Údaj	Zdroj	údaj (%), zdroj: <i>Fischer Weltalmanach 2003</i>
Rozloha (km ²)	<i>Školní atlas dnešního světa 2001</i>	Bez vyznání
Počet obyvatel (mil)	<i>HDR 2006</i>	Věřící
Hustota zalidnění (obyv/km ²)	<i>Výpočet</i>	Křesťanství
HDP (na osobu, PPP, v USD)	<i>HDR 2006</i>	Katolicismus
HDI (index)	<i>HDR 2006</i>	Protestantství
Naděje dožití (roky)	<i>HDR 2006</i>	Ortodoxie
Míra urbanizace (%)	<i>HDR 2006</i>	Islám
Obyvatelé starší 65let (%)	<i>HDR 2006</i>	Judaismus
Míra negramotnosti (%)	<i>Fischer Weltalmanach 2003</i>	Přírodní religie
		Hinduismus
		Buddhismus
		Čínské religie
		Šintoismus
		Baháí
		Ostatní

Pro každý údaj je počítána jeho korelace s mírou kremace pomocí Pearsonova korelačního koeficientu. Cílem je zjistit, zda způsob pohřbívání nezávisí na některé ze socioekonomických charakteristik a také ověřit hypotézu č. 1, která předpokládá, že způsob pohřbívání závisí na náboženské víře. Tato analýza je prováděna i z důvodů ověření některých domněnek nalezených v literatuře, které tvrdí, že kremace je ekonomicky méně náročná, proto je charakteristická hlavně pro chudší státy, nebo že kremace je prováděna hlavně v rozlohou menších a ostrovních státech z důvodu menší náročnosti na využití hřbitovních ploch.

Závislost míry kremace na ekonomické vyspělosti a prosperitě státu nebyla prokázána. Druhá domněnka částečně potvrzena byla. Míra kremace vykazuje signifikantní závislost (0,349 na hladině 0,05) na **hustotě zalidnění**. Vyšší hustota zalidnění se vyznačuje vyššími nároky na zábor ploch, proto je způsob pohřbívání ve formě kremace a následného uložení uren výhodnější. **Žádné jiné závislosti míry kremace na socioekonomických ukazatelích**

potvrzeny nebyly. Při obdobné analýze pouze evropských států nevykazovala míra kremace signifikantní závislost ani na jednom socioekonomickém ukazateli.

Zjištěna však byla závislost míry kremace na náboženské víře. Závislost není vykazována pouze na míře religiozity, ale také na druhu religiozity. Důležitý je **typ náboženství**, který je v tom kterém státě praktikován a jeho vztah ke smrti a k pohřbívání. V tabulce 3 jsou znázorněny výsledky a je schematicky poznamenána závislost míry kremace na jednotlivých náboženstvích. Zároveň jsou do tabulky doplněny konkrétní poznámky k pohřební praxi

Tabulka 3: Závislost míry kremace na náboženství

	Náboženství	Závislost míry kremace na náboženství	Konkrétní poznámky k pohřební praxi
1	Křesťanství	—*	Podpora inhumace, podle Ježíše, vzkříšení těla
2	Katolicismus	—	Podpora inhumace, podle Ježíše, vzkříšení těla
3	Protestantismus	+	Nezáleží, pohřeb patří k méně důležitým obřadům, v praxi spíše podpora kremace
4	Ortodoxie	—	Podpora inhumace, podle Ježíše, vzkříšení těla
5	Islám	○	Podpora inhumace, vhození těla v rubáši do země
6	Judaismus	—	Podpora inhumace, důležité zachování všech rituálů (mrtvé tělo považováno za znečišťující)
7	Přírodní religie	+	Záleží na přesném typu náboženství
8	Hinduismus	+	Podpora kremace, pak vhození do posvátné řeky ¹⁶ = spojení se „svatým“, vzkříšení duše ¹⁷
9	Buddhismus	+**	Podpora kremace, podle Buddha
10	Čínské religie	+	Záleží na přesném typu náboženství, důležité je zachování rituálů - víra v nesmrtelnost duše vyžaduje přesné zacházení s tělem
11	Šintoismus	+***	Podpora kremace, pohřeb podle buddhistické tradice

Zdroj: vlastní výpočet, zdroj dat viz. tab. 2, N = 35.

Pozn: závislost míry kremace na náboženství je: + pozitivní, - negativní, ○ neutrální;

*existence signifikantní korelace: *o hodnotě -0,555 na hladině 0,01; ** o hodnotě 0,429 na hladině 0,05; *** o hodnotě 0,376 na hladině 0,05*

Z tabulky 3 vyplývá, že míra kremace obecně vykazuje na západních náboženstvích (křesťanství a judaismu) negativní závislost, na východních pozitivní. Tomuto tvrzení se vymyká protestantství, které považuje a i v minulosti považovalo kremaci za běžný způsob pohřbívání lidí. Obdobné výsledky byly zaznamenány i v případě sledování pouze evropských států.

¹⁶ V současnosti se tomuto rituálu podobá stále vyhledávanější rozptyl a vsyp.

¹⁷ Duše je považována za samostatnou entitu.

Významnější vliv náboženství (než socioekonomických ukazatelů) na způsob pohřbívání dokazuje i následující analýza. Sledované státy jsou rozděleny pomocí shlukové analýzy ($n = 35$) na skupiny států s podobnými charakteristikami. V prvním případě s podobnými socioekonomickými charakteristikami (socioekonomické kategorie), ve druhém případě s podobným charakterem religiozity (náboženské kategorie). Shlukovou analýzou byl soubor států rozdělen do 3 kategorií. Pokud je vypočítána průměrná hodnota míry kremace v jednotlivých kategoriích, zjistíme, že v případě socioekonomických kategorií nevykazuje průměrná míra kremace žádné výrazné odchylky. V případě náboženských kategorií však lze v těchto čtyřech skupinách jasně rozlišit různé kategorie míry kremace (viz. tabulka 4).

Tabulka 4: Průměrná míra kremace v kategoriích států

Kategorie	Socioekonomická	Náboženská
1	42	32 (nízká míra kremace)
2	46	45 (středně vysoká míra kremace)
3	51	70 (vysoká míra kremace)

Zdroj: vlastní výpočet, zdroj dat viz. tab. 2

3.4 ZPŮSOB POHŘBÍVÁNÍ JAKO SEGMENT KULTURY

Diferenciace států světa vykazuje silnější závislost způsobu pohřbívání na náboženství než na socioekonomických podmínkách. Náboženská víra formuje způsob nahlížení věřících na smrt a posmrtný život, tento pohled se odráží v pohřební praxi. Závislost způsobu pohřbívání na náboženské víře však není natolik silná, aby dokázala vysvětlit úplnou variabilitu tohoto jevu. Existují tedy další faktory, které rozhodují o volbě způsobu pohřbívání.

Podle kulturní antropologie je pohřební rituál silně konzervativní a obtížně měnitelný segment kultury [Štefan 2007]. Odpověď na otázku, co je příčinou změn způsobu pohřbívání je hledána v odpovědích na otázku, co je příčinou změn kulturních. Podle I. Štefana způsob pohřbívání sám o sobě má neutrální význam. Svou vypovídací hodnotu získává až v určitém kulturním kontextu.

Problém spočívá také ve stanovení “přirozenosti” způsobu pohřbu. Který způsob je “přirozený”? Kremace? Inhumace? Odpověď na otázku je však podle mého názoru jednoduchá. Je to ten způsob pohřbívání, který ta která kultura v určitém čase praktikuje.

Mohla by nás napadnout myšlenka, zda není původním přirozeným způsobem pohřbívání v západní civilizaci pohřeb žehem, který byl „násilně“ potlačen inhumací (křesťanstvím) a po 1 000 letech se opět stal používaným. Tuto myšlenku vyvrací diskuse v kap. 3.2 o vlivu křesťanství na změnu způsobu pohřbívání a dále M. Lutovský [1996 in Malinová 2002], který namítá, že vzhledem k tisícileté praxi inhumace nemohla kremace praktikovaná do 9. století zanechat v tradici, myšlení a konání lidí žádnou stopu. Nelze tedy ani jeden ze způsobu pohřbívání považovat za přirozený či původní.

Podle A.L. Kroebera [1927] je způsob pohřbívání spojený s tou částí lidského chování, která zodpovídá za biologické či primární lidské potřeby. Taková forma chování nepodléhá žádným pravidlům. A.L. Kroeber se domnívá, že způsob pohřbívání má charakter zvyku¹⁸ či spíše módy¹⁹ tak jako např. oblékání a etiketa. Způsob pohřbívání je relativně značně separován od zbytku kultury, hlavně z důvodu jeho výjimečného působení na lidské emoce. Podle mého názoru má způsob pohřbívání i všechny jevy spojené se smrtí opravdu velmi zvláštní postavení, protože se jedná o citlivý fenomén. Nedomnívám se však, že by byl tento segment kultury od ní samotné výrazněji separován. Podle mého názoru způsob pohřbívání a jevy spojené se smrtí mají charakter zvyku praktikovaného v určitém místě a v určitém čase a jsou vázány na ostatní prvky národní resp. lokální kultury.

R. Hytych [2006] upozorňuje také na status tzv. „odborníka na smrt“. Jedná se o osobu, která je v dané kultuře považována za odborníka na smrt – může jím být např. doktor, duchovní, mnich. Status osoby, která je považována za „odborníka na smrt“ výrazně ovlivňuje vnímání smrti a vyrovnání se se smrtí v dané kultuře.

V minulosti došlo ke dvěma výrazným změnám ve způsobu pohřbívání v Západní civilizaci. Jejich časová souslednost se změnami v náboženské víře předurčuje spojitost mezi těmito dvěma jevy. Způsob pohřbívání a jevy spojené se smrtí jsou opravdu závislé na náboženské víře, což dokazují výsledky statistické analýzy v kap. 3.3. Náboženství je však pouze jedním z faktorů, které mají vliv na způsob pohřbívání. Způsob pohřbívání se liší v prostoru a čase a má charakter zvyku.

¹⁸ Zvyk je zmechanizování činnosti častým opakováním, aniž by k tomu vůle a rozum dávaly podnět. Zvykem se ustalují řád a pravidla. Ze stejných životních podmínek ve stejných společenských vrstvách se ustalují zvyky národní [Ottův slovník naučný 1909c].

¹⁹ Móda je souhrn zvyků, mravů, obyčejů a životních forem, které nejsou určeny národními tradicemi ani rozumnou úvahou, nýbrž „proměnlivým rozměrem a časovým vkusem“ [Ottův slovník naučný 1901].

Jestliže jsem přijala tvrzení, že způsob pohřbívání má charakter zvyku či módy, pak se spíše domnívám, že změna způsobu pohřbívání v ranném středověku není přímo zapříčiněna příchodem křesťanství, ale inhumace byla dána křesťanské civilizaci takřkajíc „do vínku“. Druhá změna způsobu pohřbívání na konci 19. století byla způsobena změnami v celé společnosti. Náboženství (rostoucí sekularizace) bylo jednou z těchto změn, nebylo však změnou jedinou.

Změna způsobu pohřbívání zapříčinila velkou celosvětovou i celoevropskou diferenciaci ve způsobu pohřbívání. Pomocí analýzy dlouhodobého vývoje míry kremace v pěti státech bylo ukázáno, že vývoj míry kremace má tvar logistické křivky, tzv. S-křivky.

4 ČESKO JAKO KREMAČNÍ VELMOC?

„Nyní jsme stali také přeborníky v kremaci“ [Novinky, ČTK 2007]

„Češi jsou mistři světa v kremaci“ [Fričová 2007]

Novinové titulky hlásají, že Česko je kremační velmocí. Jsou to jen lákavá hesla žurnalistů nebo se toto tvrzení zakládá na pravdě? Jak to vlastně s kremací v Česku vypadá?

4.1. SPOLKY PODPORUJÍCÍ KREMACI S DŮRAZEM NA SPOLEČENSKO-POLITICKÉ POZADÍ

Česko má dlouhou historii kremace, která začala již za dob Rakouska-Uherska. Z hlediska kremace je postavení Česka ve světě významné.

V roce **1899** vznikl v českých zemích **první spolek podporující kremaci** s názvem „*Společnost pro spalování mrtvol*“. Zakladatelem byl MUDr. Jindřich Záhoř a spolek měl hlavně propagační funkci. Společnost měla 31 činných členů a 248 přispívajících členů²⁰. V roce 1909 byl založen spolek „*Krematorium*“, jehož prvním předsedou byl Jaroslav Kvapil. Spolek „*Krematorium*“ po zániku²¹ „*Společnosti pro spalování mrtvol*“ krátce po konci 1. světové války převzal její funkce a dokumenty [Malinová 2002]. Spolek „*Krematorium*“ byl přejmenován na „*Spolek přátel žehu*“ (SPŽ) a tento název nese dodnes (zajímavé je, že SPŽ nemá žádné funkční webové stránky, což se zdá vzhledem k jejímu hlavnímu cíli - propagaci kremace - velmi nestrategické).

V českých zemích se stávalo hnutí podporující uzákonění kremace stále populárnějším a v roce 1917 bylo v Liberci dostaveno 1. krematorium (stavba probíhala mezi lety 1915 – 1917). Jen pro zajímavost, i přes snahy českých spolků podporujících kremaci, bylo první krematorium postaveno v Liberci díky aktivitě pobočky vídeňského spolku „*Die Flamme*“ [Svobodová 2007a]. Došlo však ke kuriózní situaci, kdy krematorium existovalo, avšak pohřeb žehem byl nezákonný. Dne 21.1. **1919** předložil propagátor kremace Jaroslav Kvapil

²⁰ Po legalizaci kremace se začal počet členů zvyšovat ročně o 4 000 (výjimečně až 8 000) členů ročně [Pešlová 2007]

²¹ Společnost pro spalování mrtvol zanikla z důvodu snižování počtu jejích členů, kterým vadilo, že jim Společnost nedala dostatečné záruky, že budou po smrti spáleni.

novému mladému parlamentu vzniklé Československé republiky návrhu zákona o legalizaci kremace. Zákon byl přijat o 3 měsíce později a po svém autoru nazýván jako **Lex Kvapil**²² (**zákon 180/19 Sb.**). K následnému rozvoji kremace přispěli značnou měrou i němečtí Češi, kteří byli členy spolku „*Die Flamme*“. Důležitým mezníkem české historie kremace byl vznik Církve československé husitské v roce 1919, pro kterou byla kremace běžnou záležitostí a součástí jejich kaplí a kostelů byla a dodnes jsou také kolumbária.

I přes odpor katolické církve, začalo přibývat osob katolického vyznání, které se nechali po své smrti zpopelnit, patřili k nim i známé osobnosti jako např. Alois Rašín, Josef Holeček, Karel Václav Rais a Alois Mrštík. Jen do roku 1926 katolická církev třikrát obnovila a upřesnila zákaz kremace. Zlom nastal až po druhé světové válce, kdy katolická církev uznala ekonomické a hygienické výhody kremace a kremaci v roce 1962 povolila.

Do přelomu 50. a 60. let, kdy byl spolek „Krematorium“ zrušen, se věnoval své činnosti, mezi níž patřila hlavně propagace pohřbu žehem. „Krematorium“ svým členům dokázalo zajistit pohřeb žehem v případě smrti prostřednictvím dlouhodobého placení renty, ze které byl následně pohřeb žehem zaplacen. Podpořilo finančně např. také stavbu brněnského krematoria. Propagační funkce spolku je viditelná dodnes. Na vývěsních tabulích u hřbitova je možné tu a tam ještě dnes nalézt starý letáček, který propaguje pohřeb žehem. V současnosti spočívají aktivity SPŽ hlavně stále v propagaci kremace, podpoře výstavby kolumbárií, rozptylových a vsypových louček a pořádání veletrhu pohřebnictví VENIA.

Od roku 1919 se postupně podíl kremací na celkovém počtu pohřbů výrazně zvyšoval. Tento trend byl akcentován také pro kremaci příznivým politickým klimatem. Kremace vyhovovala socialistické ideologii, jak je patrné z následujícího citátu, a proto byl **komunistickým režimem v Československu podporován** [Nozar 1931 in Malinová 2002]. V kremaci byla viděna sociální spravedlnost.

„Spalování jest pro všechny stejné. Stejný kremační přístroj, stejný žár, stejný koks či plyn ...a stejné jeho množství.“

[Nozar 1931 in Malinová 2002, s. 32]

²² Zajímavostí je, že zákon o legalizaci kremace původně obsahoval pouhé 2 paragrafy: 1. pohřbívání ohněm je povoleno, 2. Provedením zákona jest pověřen ministr veřejného zdravotnictví ve srozumění s ministrem vnitra a spravedlnosti.

Písemné oficiální doklady o podpoře kremace komunistickým režimem lze však dnes jen těžko dohledat. V tomtéž smyslu se vyjadřuje E.K. Teather o situaci v Hong Kongu [Teather 1999]. O tom, že komunismus měl velký vliv na rozvoj kremace není pochyb. Nemůže však být tím jediným faktorem, který dopomohl k expanzi kremace v Česku, v žádném jiném komunistickém státě totiž k takovému růstu míry kremace jako v Česku nedošlo. Podle J. Pešlové [2007] byla změna způsobu pohřbívání v Evropě způsobena z velké části změnou životních podmínek a společnosti, tak jak to proběhlo v celé západní společnosti. Tento vývoj byl v Česku umocněn právě politickým komunistickým režimem.

4.2 KREMATORIA V ČESKU

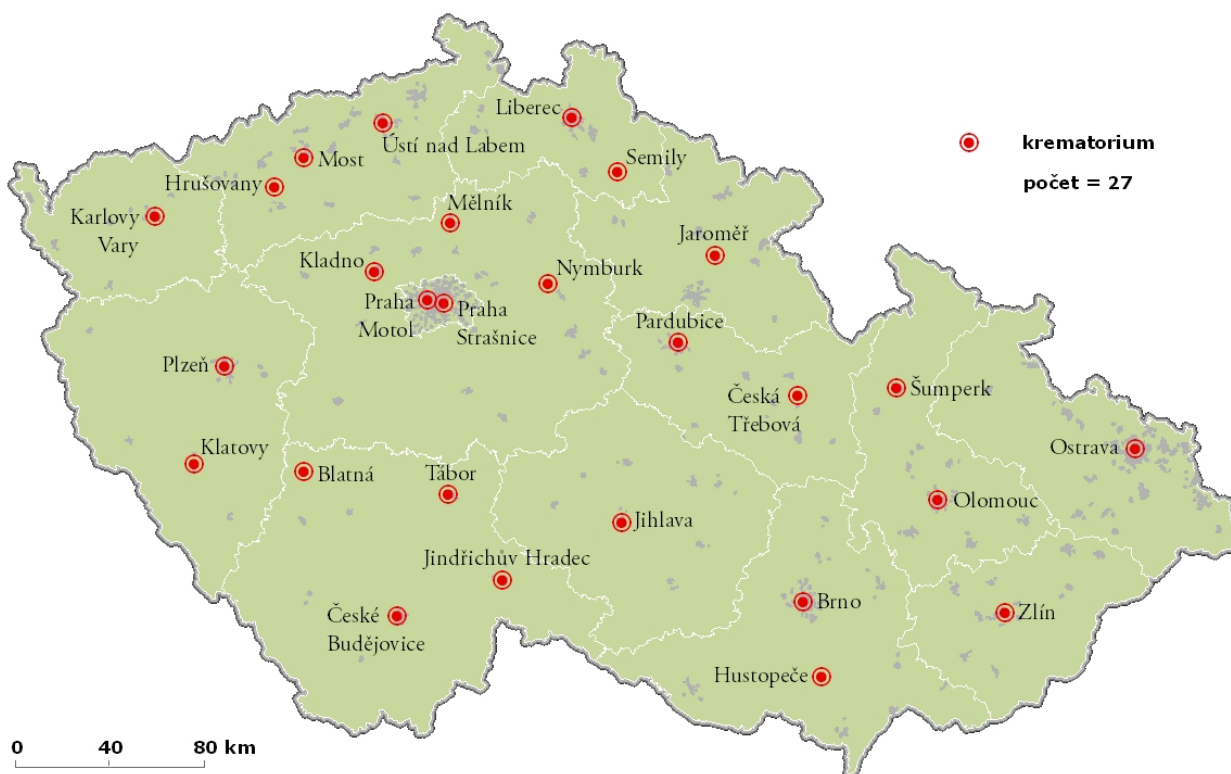
V Česku je v současnosti **27 činných krematorií**. V Brně existuje krematorium pro zvířata, kterým se však v této práci nezabývám. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, propagace kremace a krematorií stojí podle mého názoru v současnosti na mrtvém bodě. Nejen, že neexistují webové stránky Společnosti přátel žehu, samotná krematoria (4/5 z nich) také nemají vlastní webové stránky. Dohledat tedy existenci krematorií v Česku se zdá být náročným úkolem, což se vzhledem k vysoké míře kremace a náplni činnosti SPŽ (propagační činnost) jeví jako velmi udivující.

Data o krematoriích jsou získána z přehledu v internetové encyklopedii Wikipedia [2008]. Tento přehled byl postupně ověřován, upravován a doplňován na základě informací získaných z médií, z internetových stránek příslušných měst či pohřebních ústavů a elektronickou komunikací s nimi. Možný výskyt odchylek v datech výstavby krematorií může být dán rozdílem mezi rokem výstavby krematoria a rokem začátku provozu (např. krematorium v Liberci: vznik 1917, zahájení provozu 1919; krematorium v Brně: vznik 1929, zahájení provozu 1930 atd.). Na obrázku 6 je mapa krematorií v Česku.

Z mapy je patrné, že vyšší koncentrace krematorií je v Čechách (21 krematorií) než na Moravě (6 krematorií). Je důležité vzít v potaz také hustotu zalidnění, přičemž by se dalo předpokládat, že území s vyšší hustotou zalidnění bude mít koncentraci krematorií přirozeně vyšší. I v případě očištění dat o hustotu zalidnění (přesněji spíše hustotu úmrtnosti – počet zemřelých na km² za kraje Česka) se však ukazuje, že největší koncentrace krematorií je opět v Čechách.

Tento jev naznačuje, že **rozložení krematorií nezávisí na hustotě zalidnění, ale závisí na jiných faktorech, tzn. že je regionálně diferencován**. Jsem si vědoma problematičnosti řešení této problematiky na úrovni krajů, spádovost do krematorií však v této práci sledována nebyla.

Obrázek 6: Krematoria v Česku

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: viz. druhý odstavec kapitoly

Krematoria nejsou jen **praktickými účelovými budovami, nabývají i architektonického a kulturního významu**. Vyplývá to z koncepce krematorií, která vychází ze tří typů staveb: antického chrámu, jednolodní baziliky a centrální sakrální stavby [Svobodová 2007a]. Architektura krematorií zřejmě odkazuje na smysl těchto míst a jejich význam v době stavby. Zatímco liberecké krematorium postavené v roce 1917 z podnětů „Die Flamme“ mělo symbolizovat „romantické říšskoněmecké ideály“, o 6 let později postavené krematorium v Pardubicích naopak odkazuje na slovanské kořeny a symbolizuje revoluci (vznik Československa) [Svobodová 2007a, Svobodová 2007b]. Na obrázcích 7 a 9 jsou vyobrazena obě zmíněná krematoria.

Kulturní význam budov krematorií dokládá také názor, že krematorium v Brně (obr. 8) je jednou z nejkvalitnějších (míněno zřejmě architektonicky a funkčně) staveb tohoto typu v Evropě. Cílem architekta A. Wiesnera, který brněnské krematorium projektoval bylo pomocí architektury sakralizovat i tak profánní záležitost jako je krematorium [Svobodová 2007c].

Obrázek 7, 8 a 9: Krematorium v Liberci, Brně a Pardubicích

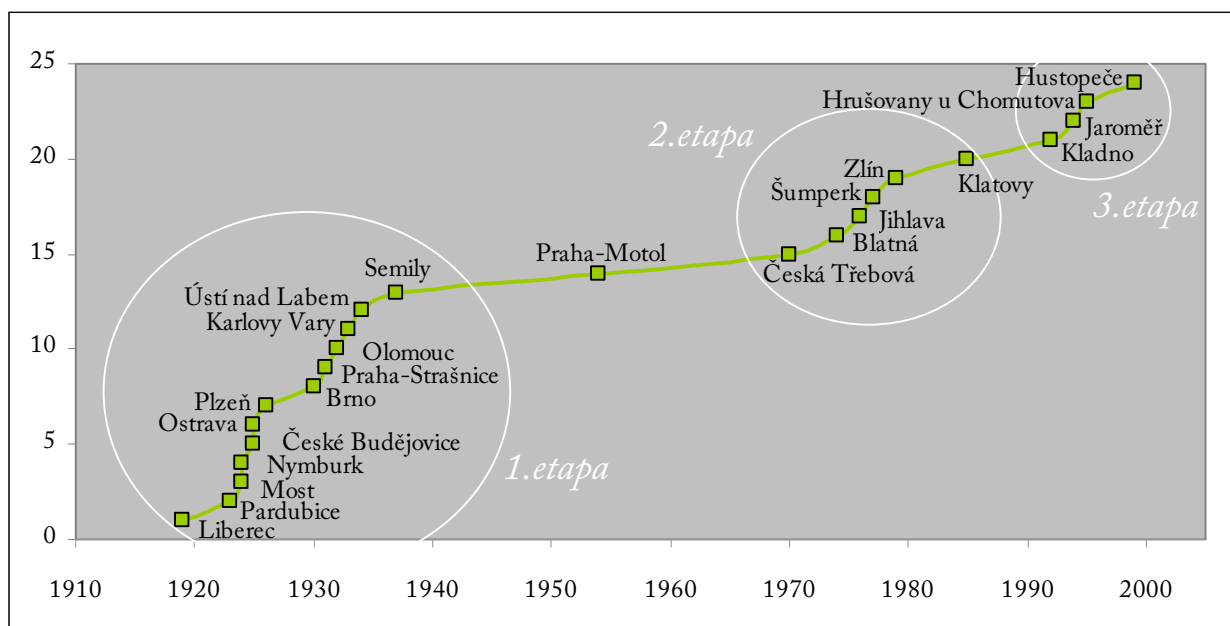
Zdroje fotografie uprostřed a vpravo: Svobodová 2007c, Lukeš 2006

Nejen krematoria, ale také kolumbária mají svůj architektonický styl, který vykazuje regionální odlišnosti. Typicky česká kolumbária jsou trefně nazývána „paneláky na ležato“. Zajímavostí je, že prvním kolumbáři v USA bylo kolumbárium v San Franciscu, otevřené v roce 1895, jehož zřízení bylo iniciováno českou komunitou v USA. Česká komunita byla vůbec první skupinou podporující výstavbu kolumbárií v USA. Typ zdejších kolumbárií v podstatě odpovídá stavebnímu typu kolumbárií v Česku [Teather 1999].

V Česku se můžeme kromě kolumbárií setkat také s ukládáním popela v budovách Československé církve husitské, s ukládáním popela na rozptylové či vsypové loučky. Myšlenka rozptylové loučky (rozptyl popela na loučku k tomu vymezenou) k nám přišla z Velké Británie, kde byl a je tento způsob uložení popela považován za nejtěsnější spojení s přírodou. Až do 90. let byla ve Velké Británii většina zemřelých, kteří byli spáleni, zároveň také rozptýlena. Z toho vyplývá, že neexistuje přesné místo hrobu či uložení popela [Jupp & Walter ? in Jupp & Gittings 2000 in Nešporová 2004]. Oproti tomu je **vsyp a vsypová loučka ryze českým vynálezem** – v polovině 60. let začal tento způsob uložení popela praktikovat zbraslavský architekt Hynek Svoboda [Pešlová 2007]. Jedná se o umístění popela do jamky ve vyhrazeném prostoru. Vzhledem k možnosti uložení 3 – 5 popelů do jedné jamky se může stát takové místo místem rodinným.

První krematorium vzniklo v Liberci, druhé krematorium bylo provizorní od roku 1921 do roku 1932 na Olšanských hřbitovech (přestavbou kaple) přičemž se čekalo na dokončení krematoria ve Strašnicích. Výstavba dalších krematorií na sebe nenechala dlouho čekat a v meziválečném období vznikla přibližně polovina všech krematorií. Jak je vidět v grafu 5, výstavbu krematorií v Česku lze rozdělit do několika etap. Je nutné upozornit na to, že chybí data za 3 krematoria – Jindřichův Hradec, Mělník a Tábor, která bohužel nebyla i přes velkou snahu zjištěna.

Graf 5: *Etapy vzniku krematorií v Česku*

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: viz. druhý odstavec kapitoly

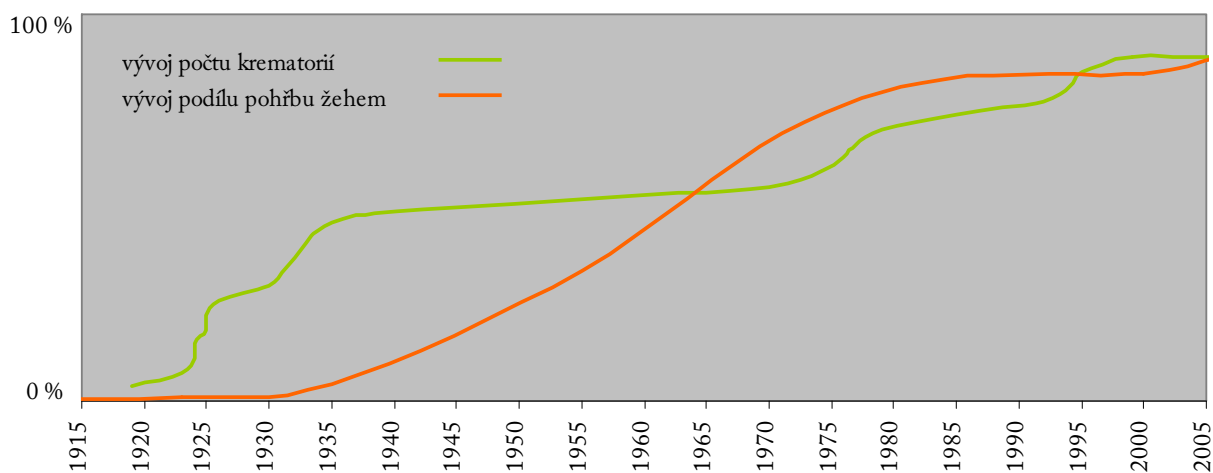
První etapou vzniku krematorií bylo meziválečné období. Toto období začíná v roce 1918, kdy byla kremace legalizována. Započala rychlá výstavba krematorií, která byla počátkem druhé světové války přerušena až do 70.let. Druhou etapou vzniku krematorií bylo období od 70.let do roku 1985, třetí období po roce 1992. Zda třetí období již skončilo nebo ne lze vést diskusi. Je nutné uvážit počet krematorií ku současnému počtu a podílu kremací a potřebnost dalšího krematoria. Podíl kremací v Česku meziročně už jen mírně narůstá (viz. kap. 3.3.) a zároveň počet kremací na 1 krematorium nevykazuje ve srovnání s hodnotami ostatních států žádné extrémně vysoké hodnoty, které by mohly signalizovat potřebu dalšího krematoria. Podle toho usuzuji, že 3. etapa výstavby krematorií již byla ukončena. Stejného názoru je také M. Adámek [Adámek 2008], který se domnívá, že vzhledem k ekonomické

náročnosti výstavby a provozu krematoria by byla výstavba dalšího krematoria zbytečná a neefektivní.

Problém s daty při studiu krematorií vychází z předchozí existence Československého státu. Na Slovensku existuje v současnosti 5 funkčních krematorií: krematorium Bratislava, Košice, Banská Bystrica, Žilina a Nové Zámky. Před rozdělením Československa byla na Slovensku v provozu 4 krematoria. Míra kremace je na Slovensku výrazně nižší než v Česku (v současnosti přibližně 17 %). Z několika málo dostupných dat o míře kremace v samostatném Česku a Slovensku ještě za existence společného státu a dat o míře kremace v obou státech po rozpadu Československa vyplývá, že míra kremace byla na Slovensku v minulosti přibližně o 2/3 až 3/4 nižší než v Česku. Vývoj míry kremace byl zřejmě obdobný.

Hlubší náhled na vývoj výstavby krematorií lze získat z grafu 6. V grafu je vývoj počtu krematorií vztažen k podílu kremací v Česku.

Graf 6: Vývoj vzniku krematorií ve srovnání s vývojem míry kremace v Česku ve 20. století

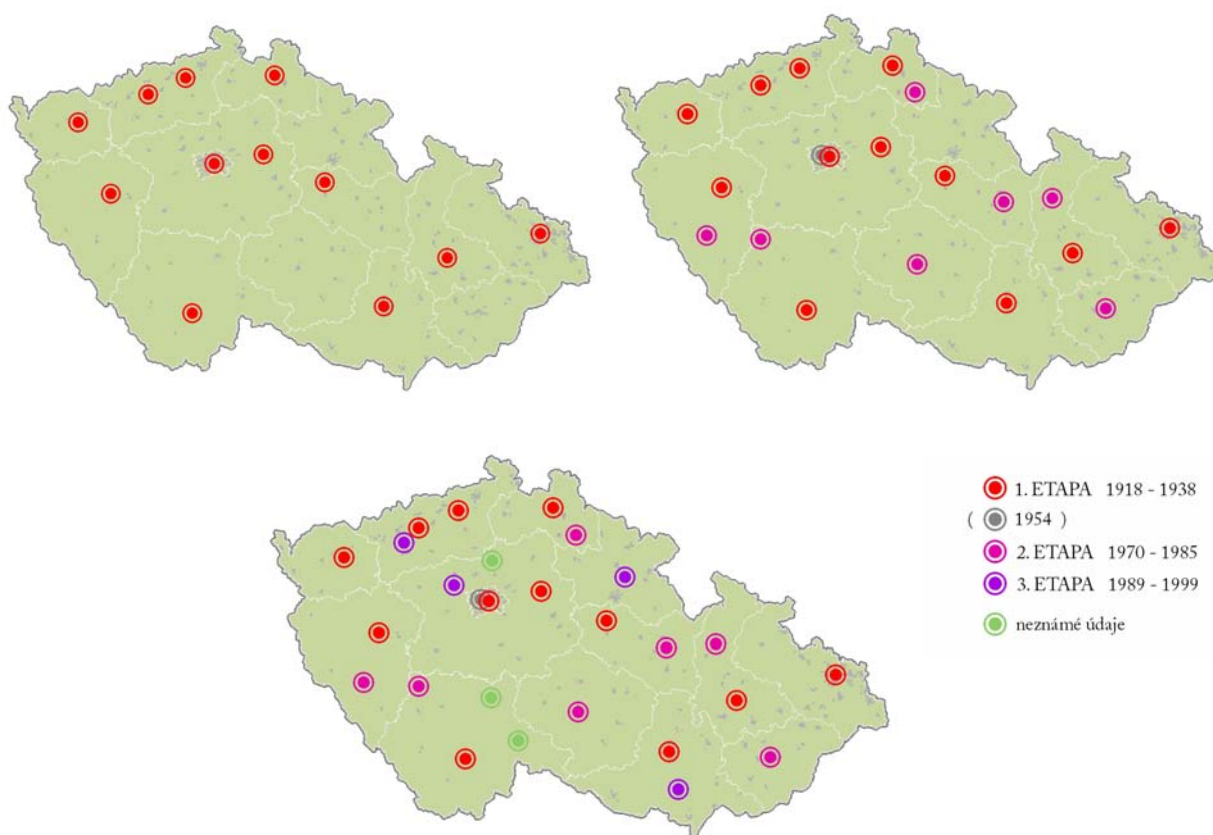
Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat o krematoriích: viz. druhý odstavec kapitoly, zdroj dat o kremaci: Davies & Mates 2005

Graf 6 znázorňuje jak se vyvíjel vznik krematorií vzhledem k vývoji podílu kremace. Z grafu je patrné, že rychlá výstavba v 1. etapě (1919 – 1937) **byla poháněna spíše uvolněním podmínek (legalizace kremace) a propagací kremace**, neboť míra kremace byla velmi nízká. V době vzniku posledního krematoria v 1. etapě výstavby (1937, Semily) byla míra kremace pouhých 4,56 %. Jak je vidět z grafu, tak 2. etapa výstavby (1970 - 1985)

začala spíše z **důvodů potřeby** dalších krematorií, protože míra kremace se od konce 1. etapy razantně zvýšila na 39 %. Třetí etapa výstavby (1989 – 1999) probíhala pravděpodobně také ze stejných důvodů, tedy z potřeby většího počtu krematorií, protože míra kremace dosahovala v 90. letech hodnoty 75 %.

Prostorové rozmístění krematorií v jednotlivých etapách vzniku krematorií je zobrazeno na obrázku 10.

Obrázek 10: Prostorové znázornění vzniku krematorií v Česku ve třech etapách

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: viz 2. odstavec kapitoly

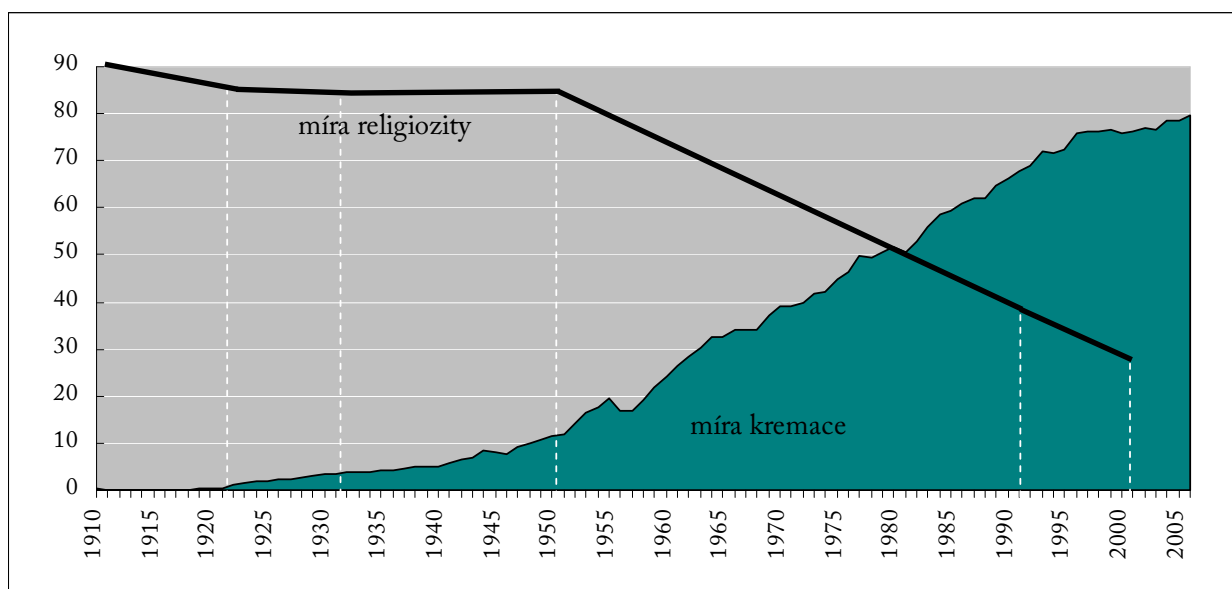
Jednotlivé etapy se nevyznačují žádnou zřejmou prostorovou diferenciací. Důvody vzniku krematorií v jednotlivých regionech mohou být námětem další studie. V posledních etapě vzniku krematorií jejich vznik závisel zřejmě na individuálních aktivitách různých podnikatelů, kteří v tomto odvětví vidí příslib ekonomické výnosnosti tak, jak to můžeme vidět na příkladu důvodu vzniku krematoria v Hustopečích [Charvát 2008].

V Česku bylo ve 20. století vystavěno více krematorií než jen 27 současných funkčních krematorií. Některá krematoria byla pouze provizorní, jako např. v Praze na Olšanských hřbitovech, jiná zanikla (v Ostravě²³, v bývalých koncentračních táborech – Terezín, Litoměřice).

4.3 VÝVOJ KREMACI V ČESKU

V předchozí podkapitole byl již naznačen vývoj míry kremace v Česku. Vývoj míry kremace je sledován po jednotlivých letech od roku 1910 do roku 2005. Údaje jsou opět zrcadleny existencí společného státu Čechů a Slováků. V grafu 7 je znázorněn vývoj míry kremace v Česku.

Graf 7: Vývoj míry kremace a míry religiozity v Česku 1910 – 2006

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat o míře kremace: Davies & Mates 2005, zdroj dat o míře religiozity: ČSÚ 2007

Chybějící údaje: míra kremace za rok 1983, 1984, 1985, 1989 – data byla dopočítána jako lineární průměr předcházející a následující hodnoty

Z grafu 7 je patrné, že nárůst míry kremace započal legalizací kremace a výstavbou prvního krematoria. Do začátku 1. světové války míra kremace pomalu plynule rostla (v průměru o 0,3 % ročně). V období 2. světové války je zřetelný nárůst míry kremace, daný zřejmě

²³ Kubistické krematorium v Ostravě bylo založeno roku 1925 a v roce 1979 bylo zbořeno z důvodu přesunu hřbitova

spalováním těl mrtvých vojáků a židů. Kremace v období 2. světové války však nejsou přesně evidovány, proto je nutné kvantitativní údaje považovat pouze za hrubé odhady. Od konce 2. světové války míra kremace rostla rychlejším tempem než před válkou (průměrně o 1,5 % ročně). Tento vývoj lze vysvětlit zvýšením dostupnosti kremace (počet krematorií byl již na konci 2. světové války 13) a nastolením nových společensko-politických podmínek v Československu. Nové politické klima kremaci podporovalo a zároveň se negativně stavělo proti náboženství. Podíl věřící populace v roce 1948 výrazně poklesl z důvodů započetí pronásledování věřících [Daněk & Štěpánek 1992].

Od roku 1993 míra kremace v Česku mírně roste, spíše stagnuje. Roční nárůst činí přibližně 0,5 %. Do budoucna předpokládám, že se míra kremace bude ještě mírně zvyšovat až se úplně zastaví. Jaké konečné nejvyšší hodnoty dosáhne zůstává otázkou. Bude to záviset zřejmě na budoucím celospolečenském vývoji v Česku – převážně na budoucím vývoji role náboženství a tradic.

V grafu 7 je znázorněn vývoj míry kremace v Česku a zároveň vývoj míry religiozity tak, aby bylo patrné jak spolu tyto dva jevy souvisejí. Bohužel jsou údaje o míře religiozity dostupné pouze k šesti datům – k roku 1910, 1921, 1931, 1950, 1991 a 2001 (Sčítání lidu, domů a bytů – ČSÚ 2007). Z průběhu křivek v grafu lze vyčíst, že se snižující se mírou religiozity (rostoucí sekularizací) se míra kremace zvyšuje. Z tvarů obou křivek vyplývá, že **vývoj obou jevů ve 20. století je analogický avšak protichůdný.**

Graf 7 dokumentuje závislost mezi náboženstvím a způsobem pohřbívání v Česku. Česko je nejvíce sekularizovanou zemí v Evropě podle téměř všech ukazatelů religiozity – podíl věřících, míra ortodoxie, návštěvnost bohoslužeb [Lužný & Navrátilová 2001]. Hlavními třemi faktory, které přispěly k sekularizačním trendům v české společnosti jsou podle Lužného a Navrátilové:

- 1) Protikatolické postoje české veřejnosti (od husitství přes národní obrození a odpor vůči habsburské říši až ke komunistickému ateismu)
- 2) Sekularizační tendence dané strukturální diferenciací moderních společností
- 3) Ateistická propaganda komunistického režimu

Lze se domnívat, že stejně tak, jako připravil předchozí historický vývoj podmínky pro sekularizaci, tak připravil i podmínky pro vysokou míru kremace v Česku.

Kvantitativní analýzou v kapitole 4 již bylo ověřeno, že Česko je jedním ze států nejvíce praktikujících kremaci na světě. Pozice Česka na předních místech je významná hlavně z toho důvodu, že se nachází mezi asijskými státy, pro které byla kremace typická (nebo běžná) v celém jejich historickém vývoji. Pro Česko a celou Evropu byl od 9. století typický pohřeb do země, který souvisel s pohřbem Ježíše Krista. Inhumace korespondovala s náboženstvím – křesťanstvím.

Změna způsobu pohřbívání ve 20. století byla způsobena **změnou životních podmínek a společnosti. Míra této změny (míra kremace vs. míra inhumace) je závislá na dalších faktorech.** Pokud přijmeme závěr předchozí kapitoly, který tvrdí, že náboženství je nejvýznamnějším (ne však jediným) faktorem, který rozhoduje o způsobu pohřbívání, je pozice Česka ve světě z hlediska míry kremace zcela přirozená. Česko je nejvíce sekularizovanou zemí v Evropě a současně i státem s nejvyšší mírou kremace v Evropě. Přední pozice Česka zůstane zřejmě stabilní. Předpokládám, že míra kremace se bude nadále velmi mírným tempem zvyšovat a následně bude stagnovat. Pokles míry kremace v Česku pokládám ze velmi nepravděpodobný.

Česko se už na konci 19. století angažovalo do věcí spojených s propagací a legalizací kremace. Právě vysoká aktivita českých spolků podporujících kremaci, se podle mého názoru, zasloužila o první impuls k rozvoji kremace. Druhý impuls k růstu míry kremace dodal totalitní komunistický režim. **Po 1 000 letech inhumace je necelých 90 let od legalizace kremace, kremace v naší české společnosti převažujícím způsobem pohřbívání.**

5 DIFERENCIACE NEKROGEOGRAFICKÝCH ASPEKTŮ V ČESKU

Předchozí analýzy potvrzují, že náboženství hraje výraznou roli ve formování způsobu pohřbívání. Vzhledem k tomu, že v rámci Česka existují značné rozdíly v míře religiozity [Havlíček & Hupková 2008], předpokládám, že způsob pohřbívání i způsob zacházení se smrtí bude v rámci Česka vykazovat také vysoké regionální rozdíly. Jaké další faktory kromě náboženství mají v Česku vliv na způsob zacházení se smrtí?

5.1 RELIGIOZITA V ČESKU

Česko je jednou z nejméně sekularizovaných²⁴ zemí na světě. K náboženskému vyznání se nyní hlásí 32,1 % obyvatel Česka [Havlíček 2005]. Během 20. století se míra religiozity snížila o více než 65 %. Česko bylo v minulosti ovlivňováno mnoha náboženskými směry – od 9. století lze Česko považovat za katolickou zemi. V 15. století se začal rozvíjet protestantismus a v 16. století již byl převažoval. Od poloviny 17. století byly české země opět rekatolizovány. Tato heterogenita vedla k tomu, že v Česku nebyla vytvořena žádná silná náboženská tradice. Svou roli sehrála i éra komunistické diktatury a vysídlení německého převážně katolického obyvatelstva z pohraničí [Havlíček 2006].

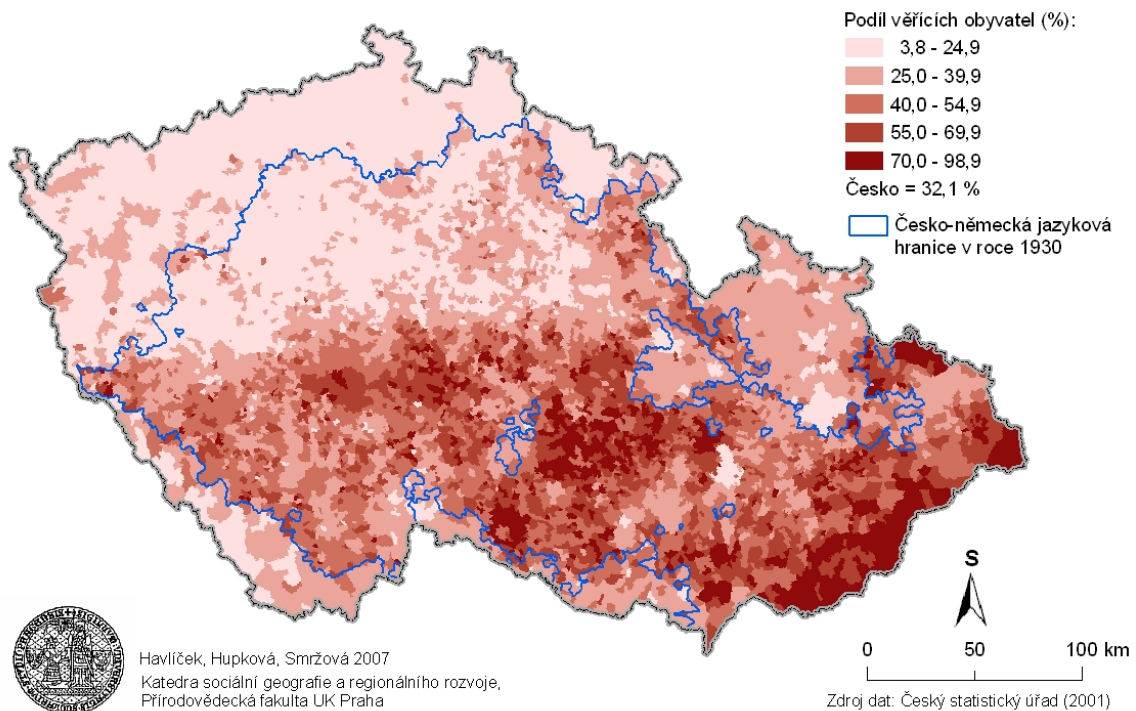
Na přelomu tisíciletí je Česká religiózní situace charakteristická sekularizací a velkou náboženskou heterogenitou. Zatímco věřících velkých církví ubývá, počet věřících malých náboženských skupin a církví roste. U velkých církví jako je Římskokatolická církev, protestantské církve a Československá církev husitská lze zaznamenat úbytek věřících o ¼ až ½ mezi lety 1991 a 2001. Mezi progresivně se vyvíjející církve patří menší křesťanská společenství (Křesťanské sbory, Jednota bratrská, Baptisté), Svědkové Jehovovi, Pravoslavná církev (z důvodů imigrace Rusů a Ukrajinců) aj. Česká společnost se vyznačuje **vysokým stupněm sekularizace**, dochází však ke zvýšení zájmu o okultismus či jiné alternativní spirituality [Hamplová 2000]. Česká **náboženská scéna je stále více diverzifikována** [Havlíček & Hupková 2008].

²⁴ Park [1994] chápe sekularizaci v trojím smyslu: a) vyřazení náboženské víry (stále větší odluka církve od státu), b) nedůležitost, zavržení náboženských myšlenek (pokles zájmu o náboženskou tradici, klesá známost a respekt církevních představitelů), c) zesvětštění myšlení a chování, konec veškerého zájmu o náboženské myšlenky.

Věřící obyvatelé v Česku se vyznačují **vysokou prostorovou diferenciací**. Na obrázku 11 je znázorněn podíl věřících obyvatel v obcích v Česku, přičemž je zřetelný gradient rostoucí míry religiozity ve směru severozápad – jihovýchod.

Obrázek 11:

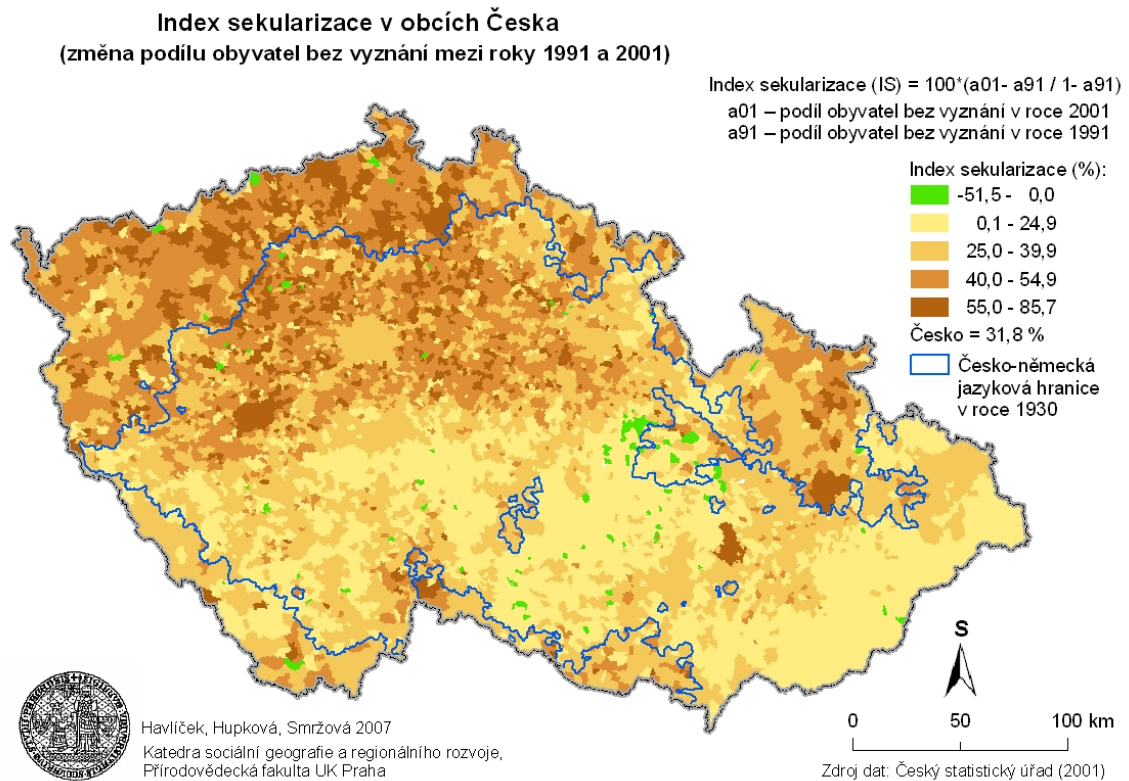
Podíl věřících obyvatel v Česku, obce, rok 2001

Zdroj: Havlíček & Hupková 2008

Česko lze z hlediska religiozity zhruba rozdělit na ateistický sever a náboženský jih a zároveň lze vysledovat rostoucí míru religiozity ze západu na východ. Lze rozlišit i bývalou česko-německou jazykovou hranici, přičemž území Sudet je více sekularizováno. Roli hraje i velikost obce. Větší města mají nižší míru religiozity než menší obce a vesnice.

S prostorovým vyjádřením míry religiozity koresponduje i prostorové vyjádření indexu sekularizace (viz. obr. 12). Index sekularizace se počítá pro určité období (v tomto případě mezi sčítáním lidu v roce 1991 a 2001) a je vyjádřen jako: $I_s = 100 * (a^{01} - a^{91} / 1 - a^{91})$; přičemž a^{01} je podíl osob bez vyznání v roce 2001; a^{91} je podíl osob bez vyznání v roce 1991. Index sekularizace se v Česku pohybuje mezi hodnotou -51,7 a 85,7. Kladné hodnoty znamenají rostoucí sekularizaci (úbytek věřících), záporné hodnoty rostoucí religiozitu.

Obrázek 12:

Spolu se sekularizací společnosti postupuje i **sekularizace smrti**. Sekularizace smrti se v 19. století projevuje mizením rituálů spojených se smrtí a převládá model intimního a rodinného pohřbu [Lenderová & Macková & Bezecný & Jiránek 2005]. Ve 20. století se sekularizace smrti projevuje pokračováním mizení rituálů spojených se smrtí, snížením počtu církevních pohřbů, zvyšováním počtu pohřbů bez obřadu [Charvát 2008].

5.2 NEKROGEOGRAFICKÝ VÝZKUM HŘBITOVŮ V ČESKU

Podle L. Kong [1999] (viz. kap. 2.3) existují **dva základní typy geografického výzkumu hřbitovů**. V prvním typu výzkumu jsou hřbitovy zkoumány jako objekty vyskytující se v prostoru. Je zkoumána jejich poloha, změna polohy v minulosti a jejich prostorové rozmístění. Ve druhém typu výzkumu je na hřbitovy nahlíženo jako na fenomény, které reflektují lokální kulturu.

5.2.1 HŘBITOVY JAKO OBJEKTY V PROSTORU

Při geografickém výzkumu hřbitovů jako objektů v prostoru je požadovaným **výstupem mapa, která znázorňuje rozmístění hřbitovů** v určité územní jednotce – v našem případě v Česku. Nejedná se pouze o prosté rozmístění objektů, důležitá je i prostorová diferenciace na základě kvalitativních hledisek. Mapa obsahující údaje také o kvalitě hřbitovů – např. velikosti, vlastnictví, příslušnosti k církevním územním jednotkám, může být dobře využitelná v praxi.

Lokalizace hřbitovů podléhala v minulosti častým změnám, které vycházely z nově vznikajících požadavků společnosti. Historické změny v umístění hřbitovů v Česku jsou popsány v následující kapitole.

5.2.1.1 Změna umístění hřbitovů v minulosti

Do 18. století bylo pohřbívání církevní záležitostí. Smrt byla dříve vnímána a považována za běžnou součást lidského života a to také díky tomu, že hřbitovy byly kdysi (od 8. století) v centrech obcí a měst – v okolí kostelů. Pohřbívalo se také podél venkovní zdi kostela a v kostele samotném [Lenderová & Macková & Bezecný & Jiránek 2005]. Kolem kostelů jsou dodnes zelené travnaté plochy, které jsou povětšinou vyvýšeny nad úroveň kostela a jsou pozůstatky po hřbitovech. Protože katolické hřbitovy byly vysvěceny, nevěřící byli pohřbíváni na zvláštním ohrazeném místě. V 18. století se začala objevovat myšlenka, že o hřbitovy by se měla starat veřejná správa. Problém se hřbitovy v intravilánu byl spjat také s hygienou. Z hygienických důvodů se začaly již v 16. století ve Francii objevovat snahy o **přenesení hřbitovů za hranice intravilánu**.

V českých zemích byl vydán v roce 1784 Josefem II. Dvorský dekret, který zakazoval pohřbívání v kostelech a kolem nich. Bylo nařízeno budování nových hřbitovů v extravilánu. K uchování kostí ze zrušených hřbitovů byly na nových hřbitovech zbudovány složité podzemní prostory. Reforma Josefa II. stanovovala i minimální hloubku hrobu (1,9 m) a rušila používání rakví při pohřbívání – tělo mělo být zašito do pytlů. To vyvolalo velké protesty, protože tím byl znemožněn rituální průvod na hřbitov a zároveň bylo zašívání do pytlů pro (nejen) vyšší vrstvy obyvatel nepřijatelné, neboť úroveň rakve byla známkou sociálního statusu a v pytlích byli dříve pohřbíváni jen chudí [Pešlová 2007].

Zákonem z roku 1870 spadají hřbitovy do resortu zdravotnictví, **místo posvátného charakteru se mění v místo veřejné služby**. Na počátku vzniku Československé republiky byly hřbitovy bez ohledu na vlastníka prohlášeny za tzv. veřejné zdravotní ústavy. V roce 1949 bylo církvím odepřeno právo spravovat hřbitovy (bez vyvlastnění) a hřbitovy začaly být spravovány národními výbory, poté obecními úřady. V roce 1991 byly původní hřbitovy navraceny do vlastnictví církví [Malinová 2002].

5.2.1.2 Prostorová diferenciace hřbitovů

Výchozí databázi pro analýzu prostorové diferenciace hřbitovů v Česku představuje výsledek projektu „Zpracování přehledu veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR“ [Eliáš & Kotrlý 2006] (blíže o projektu viz. kap 2.5). Databáze pohřebišť vzniklá v rámci projektu obsahuje seznam pohřebišť v Česku spolu s dalšími údaji týkajícími se jednotlivých pohřebišť. Jedná se o údaje polohové a zároveň údaje o typu pohřebišť. Tato databáze je platformou pro další analýzy.

Databázi pohřebišť jsem využila pro tvorbu tematických map hřbitovů v Česku. V této práci jsou prezentovány pouze některé mapy vytvořené na základě této databáze. Mapy týkající se velikosti hřbitovů, které mohou dokumentovat sídelní strukturu v Česku, budou prezentovány v dalších studiích. Mapy jsou vytvořeny v software ArcGIS 9.2. Hřbitovy jsou znázorněny podle katastrálních území – tzn. hřbitov je znázorněn jako bod - střed katastrálního území, ve kterém leží. Vzhledem k potřebám prostorové analýzy Česka je toto zobrazení hřbitovů dostačující.

Pokud je třeba zobrazit hřbitovy v nižších územních jednotkách než v celém Česku, je možné využít databáze hřbitovů ČÚZK [ČÚZK 2008], kde jsou hřbitovy zobrazeny jako polygony. Nevýhodou této databáze je absence dalších údajů ke hřbitovům (je k dispozici pouze poloha polygonu v prostoru) a také nemožnost zobrazit všechny hřbitovy v Česku²⁵ – nelze tedy na základě této vrstvy analyzovat prostorovou diferenciaci pohřebišť v Česku. Ukázka výstupu mapy hřbitovů (jedná se o výřez Prahy), využívající dat z databáze hřbitovů ČÚZK, je na obrázku 13.

²⁵ Vzhledem k zobrazení hřbitovů v databázi ČÚZK ve formě polygonů, jsou při zobrazení celého Česka viditelná pouze největší pohřebišť.

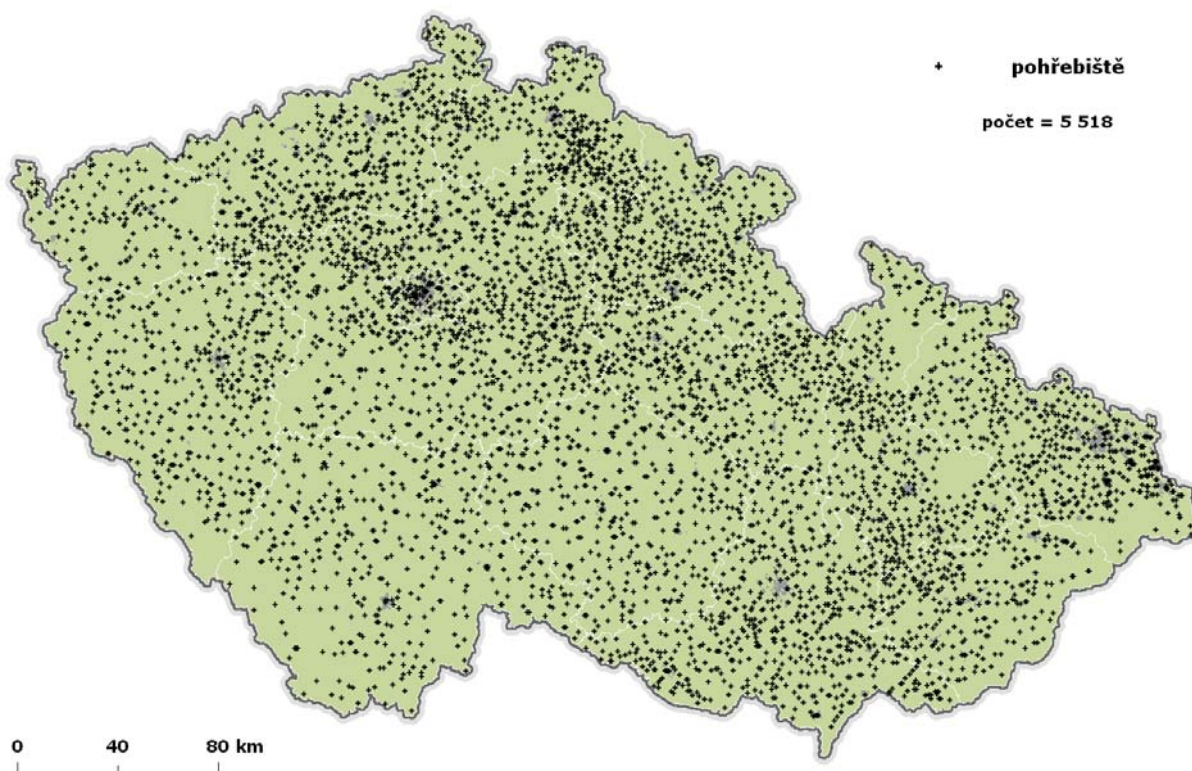
Obrázek 13: Pohřebiště v centrální části Prahy (ukázka využití databáze hřbitovů ČÚZK)

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: databáze ČÚZK

Na obrázku 14 jsou zobrazeny pohřebiště v Česku. Mapa byla vytvořena na základě databáze pohřebišť v Česku [Eliáš & Kotrlý 2006].

Obrázek 14: Pohřebiště v Česku

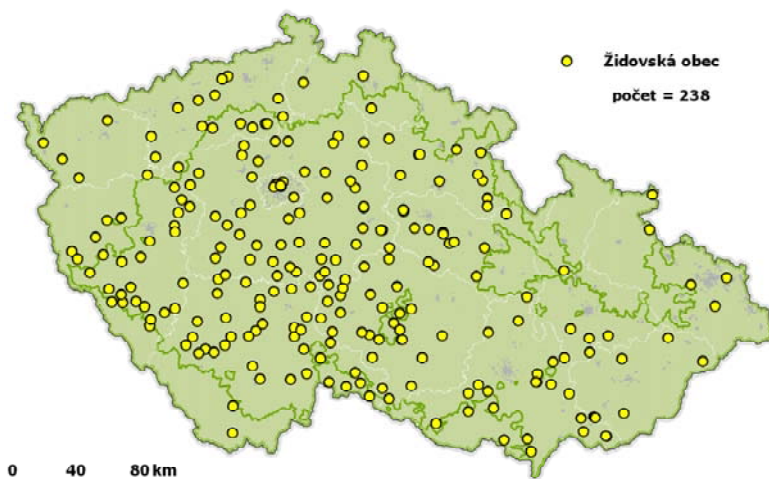
Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Eliáš & Kotrlý 2006

Z mapy není zřejmé žádné zvláštní prostorové rozrůznění hřbitovů v Česku, pouze oblast Moravských úvalů a středních a severovýchodních Čech se vyznačuje vyšší koncentrací hřbitovů. To je dáno vyšší hustotou osídlení v těchto oblastech. Analogicky je v hornatých oblastech koncentrace hřbitovů nižší z důvodu tamní menší hustoty zalidnění.

Polohu hřbitovů v Česku je vhodné posuzovat z kvalitativních hledisek. V této práci znázorňuji hřbitovy podle vlastnictví. Je to z toho důvodu, že vlastníky 1/3 hřbitovů jsou náboženské společnosti a církve. **Vlastníky hřbitovů lze rozdělit do 4 kategorií²⁶**: 1) samospráva (obec, kraj); 2) stát (např. Česká republika, ministerstva, státní instituce); 3) církve a náboženské společnosti; 4) soukromé osoby (soukromé osoby a firmy)²⁷. Mapa hřbitovů ve vlastnictví (úplném či částečném²⁸) státu a soukromých osob je v příloze B a C.

V příloze D je mapa pohřebišť ve vlastnictví církví a náboženských společností. Zároveň jsou zde rozlišeny jednotlivé náboženské společnosti. Hřbitovy ve vlastnictví vybraných náboženských společností jsou znázorněny na mapách níže. Na obrázku 15 jsou zobrazeny hřbitovy ve vlastnictví Židovské obce.

Obrázek 15: Pohřebišť v úplném nebo částečném vlastnictví Židovské obce

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Eliáš & Kotrlý 2006

²⁶ A dále se v databázi pohřebišť objevuje také 301 pohřebišť, u kterých je vlastník neznámý či spíše nebyl zjištěn.

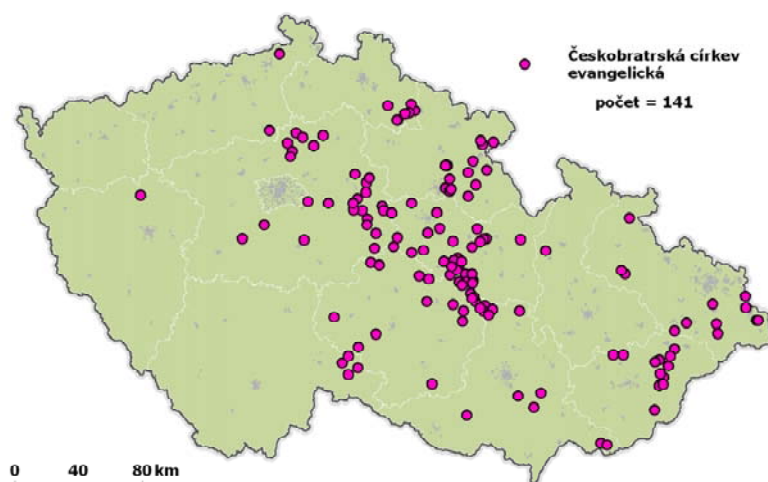
²⁷ Ve vlastnictví soukromých osob jsou často malé části hřbitovů zřejmě s rodinnými hrobkami majitelů. Stát vlastní části hřbitovů či hřbitovy národního významu.

²⁸ Hřbitov může mít několik různých vlastníků, dokonce se vyskytují i hřbitovy až se čtyřmi různými vlastníky.

Hřbitovy ve vlastnictví Českobratrské církve evangelické jsou na obrázku 16. **Koncentrace těchto hřbitovů je právě v oblasti vyššího počtu věřících** Českobratrské církve evangelické (srov. viz. Religion landscape 2007). Tento jev se opakuje i u hřbitovů Slezské církve evangelické. Pohřebiště ve vlastnictví Slezské církve evangelické jsou znázorněny na obrázku 17. Jejich koncentrace v oblasti vyšší míry věřících Slezské církve evangelické je patrná na obrázku 18.

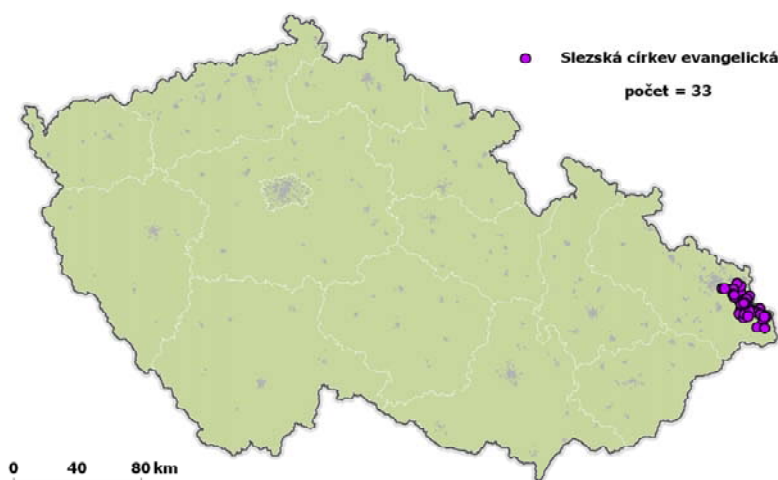
Analýza koncentrace pohřebišť ve vlastnictví náboženských společností a církví by mohla posloužit jako jeden z nástrojů výzkumu religiózní krajiny Česka.

Obrázek 16: Pohřebiště v úplném nebo částečném vlastnictví Českobratrské církve evangelické

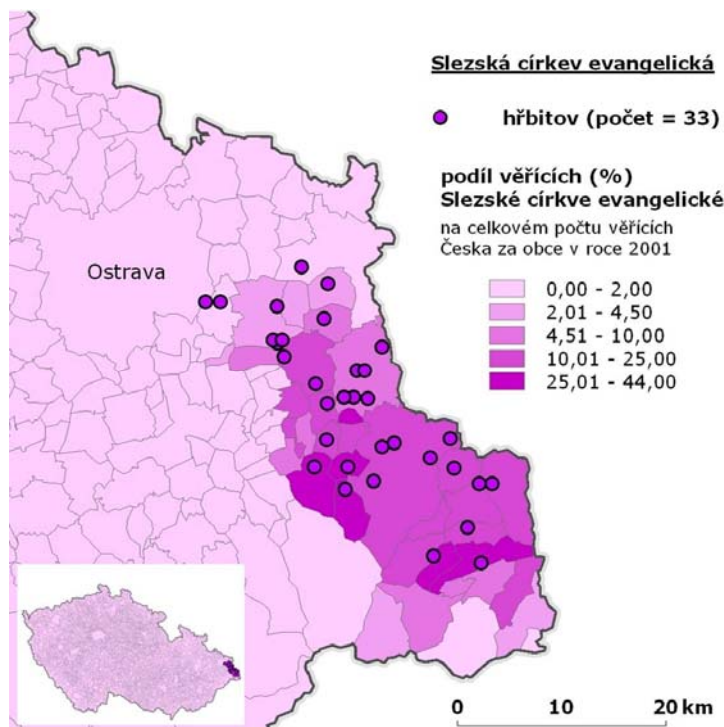
Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Eliáš & Kotrlý 2006

Obrázek 17: Pohřebiště v úplném nebo částečném vlastnictví Slezské církve evangelické

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Eliáš & Kotrlý 2006

Obrázek 18: Prostorová souvislost výskytu věřících Slezské církve evangelické a hřbitovů vlastněných touto církví

Zdroj: vlastní tvorba, zdroj dat: Eliáš & Kotrlý 2006, ČSÚ 2007

Pohřebiště v Česku se dělí rovněž na pohřebiště veřejná a neveřejná. Pojem neveřejné pohřebiště je vysvětlen v kapitole 2.2 a mapa takových pohřebišť je umístěna v příloze E.

Mapy vytvořené na základě databáze pohřebišť by neměly být konečným výsledkem prostorové analýzy hřbitovů v Česku. Důležitá je následná interpretace těchto map, které mohou být mj. podkladem pro další analýzy, jenž mohou podat svědectví o religiozní krajině nebo sídelní struktuře Česka, či spíše dopomoci utvořit její celkový obraz.

5.2.2 HŘBITOV JAKO KULTURU REFLEKTUJÍCÍ FENOMÉN

„Hřbitovy jsou mlčící kronikou dějin obce a jejího okolí“. Hřbitovy jsou důležitým pramenem k poznání minulosti a zároveň jsou částí hmotné i duchovní lokální kultury [Zemánek 2003, cit. s. 128]. Hmotnou kulturu tvoří hřbitovy především prostřednictvím hřbitovní architektury. Hroby a hřbitovy jsou také často jediným zdrojem k poznání velmi vzdálené minulosti a poznání života lidí, hlavně v disciplínách jako je archeologie a antropologie. Hrob je zhmotněním pohřebního rituálu. [Unger 2002].

Hřbitov reflektuje lokální kulturu a tak jak se kultura mění v prostoru a čase, tak se i **podoba hřbitova mění v prostoru a čase**. Podobu hřbitova ovlivňují fyzicko-geografické podmínky (reliéf, hydrologické podmínky, flora a fauna) a lokální společensko-historické podmínky (dějiny a kultura). Specifické postavení hřbitova je dáno tím, že se zde snoubí hmotné objekty s duchovním odkazem. Poznání lokální kultury skrze hřbitov lze však učinit pouze poznáním, pochopením a správnou interpretací hmotných prvků na hřbitově. Za takové hmotné prvky lze považovat:

1. **náhrobek**²⁹

- sledujeme vzhled náhrobku a hrobu, typ náhrobku, symboly (místní symboly, náboženské symboly), nápisy³⁰, hroby významných osobností, rodinné hroby, udržovanost místa³¹ aj.
- interpretujeme lokální kulturu, tradici, historii, religiozitu, architekturu, socioekonomický status, demografické charakteristiky aj.

2. **uspořádání hřbitova**

- sledujeme půdorys, prostorové uspořádání (pravidelné vs. nepravidelné), orientaci ke světovým stranám, orientaci k místním dominantám³², topografií aj.
- interpretujeme lokální kulturu, místní fyzické podmínky, historii, religiozitu, segregaci aj.

3. **další prvky na hřbitově** (další náboženské symboly, místní symboly, nápisy o historii hřbitova, flora aj.)

Je však nezbytné posuzovat podobu hřbitova spíše ve srovnání s dalšími hřbitovy a to buďto s hřbitovy v blízkosti, čímž se určí podoba hřbitova charakteristická pro určitý region nebo se hřbitovy v odlišném typu území a krajiny, kdy budou akcentovány rozdíly a bude umocněna rozdílnost hřbitovů, potažmo kultury v těchto územích.

²⁹ Spíše určit skupiny převažujících typů a odlišnosti v chronologii využití typů v různých etapách minulosti.

³⁰ S nástupem komunistického režimu vymizely také nápisy na náhrobcích – obsahují pouze jméno a datum narození a smrti. „Nevybočovat z řady za živa a neupozorňovat na sebe ani na hřbitově“ [Malinová 2002, s. 49]

³¹ Udržovanost pietního místa má vysokou vypovídací hodnotu o obyvatelích [Zemánek 2003].

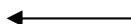
³² Typická křesťanská orientace hrobů východ – západ je ovlivňována místními podmínkami. Západ a východ slunce může být (v důsledku např. vyššího reliéfu) v lokalitě viděn jinde než je skutečný geografický západ a východ, čímž mohlo dojít ke změně orientace hrobů. Někdy může být orientace hrobů přizpůsobena nějaké místní krajové dominantě [Unger 2002].

Hřbitovních prvků zaznamenávajících lokální kulturu je velké množství. Ukázka některých z nich spolu s jejich významy je na fotografiích níže. Právě fotografie někdy dokáží lépe než slova ukázat hřbitovní prvky a to, jak reflektují lokální kulturu.

Typ a vzhled náhrobku se v čase mění, tak jak to dokázal např. R Francaviglia [1971] ve své typologii amerických náhrobků. České náhrobky také prošly různými etapami svého vývoje. Obecně však lze říci, že dochází k unifikaci náhrobků (podpořeno komunistickým režimem). Ve starších částech hřbitovů lze nalézt náhrobky rozmanitých tvarů a typů (viz. obr. 19), v novějších částech hřbitovů jsou převážně náhrobky podobného typu jako na obr. 20³³.

Obrázek 19:
Náhrobek z 19. století

Obrázek 20:
Náhrobek z poloviny 20. století

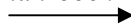

Obrázek 21 a 22 dokumentuje, že hřbitovní architektura byla ovlivněna kulturními a uměleckými směry (na hřbitově jsou společně prezentovány různé umělecké směry).

Obrázek 21: *Umělecky ztvárněný náhrobek*

Obrázek 22:
Secesní náhrobek

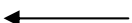

³³ V současnosti je na hřbitovech opět vidět zvyšující se zájem o zvláštní a netradiční typy náhrobků.

Na hřbitově jsou mj. uchovány vzpomínky na významné osobnosti Česka (jako např. Antonín Frič, významný český přírodovědec – obrázek 23) nebo také osobnosti lokálního významu (významné městské rody, starostové, lékaři, slavní místní rodáci). Hřbitovy samy o sobě mohou být kulturní památkou, někdy i národního významu jako např. Vyšehradský hřbitov Slavín nebo hřbitov v obci Střílky³⁴ na obrázku 24 (okres Kroměříž), který je unikátním barokním hřbitovem, jediným svého druhu ve střední Evropě.

Obrázek 23:
Hrob A. Friče

Obrázek 24:
Hřbitov Střílky

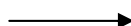

Hřbitov je často rozdělen do několika různých částí, tak jako hřbitov v obci Nevojice (okres Vyškov), kdy na obrázku 26 je starší část a na obrázku 25 část novější. Obě části jsou odděleny stromořadím. Části hřbitova se vyznačují jiným typem náhrobků s jiným podílem religiálních symbolů, jinou orientací hrobů a jiným (co se pravidelnosti týče) uspořádáním.

Obrázek 25: *Novější část hřbitova v Nevojicích*

Obrázek 26:
Starší část hřbitova v Nevojicích

³⁴ Střílečský hřbitov byl založen v polovině 18. století, má unikátní půdorys, je ohraničen masivní pískovcovou zdí a obsahuje několik barokních sousoší (některá v nadživotní velikosti), která zobrazují lidské ctnosti a neřesti.

Hřbitovy mohou podávat svědectví také o demografickém vývoji lokality. Zatímco některé hřbitovy trpí nedostatkem místa, jiné zejí prázdnotou, tak jako např. hřbitov v obci Kožušice (okres Vyškov) na obrázku 27. Hřbitov byl při výstavbě v 50. letech dimenzován na vyšší počet hrobů, v současnosti je však poloprázdný. Počet obyvatel obce poklesl od doby výstavby hřbitova o 2/3. Podle náhrobků lze také usoudit, že se do vesnice žádají noví obyvatelé nestěhují, většina zemřelých je pochována do starých rodinných hrobů.

Religiózní charakter území dokumentuje i umístění hrobů. Na hřbitově v Březové – viz. obr. 28 (okres Uherské Hradiště) jsou hroby orientovány výhradně ve směru východ-západ, což přesně odpovídá vysoké míře religiozity v této obci i celé oblasti (míra religiozity až 85 %). V jiných oblastech Česka lze nalézt hroby orientované různým směrem. Hřbitov v Březové se dále vyznačuje vysokým podílem rodinných hrobů, velkou upraveností hrobů a vysokým počtem religiózních symbolů na hrobech. Netradiční je obzvláště vysoký počet náboženských symbolů na nových hrobech.

Obrázek 27: Hřbitov v Kožušicích

Obrázek 28: Hřbitov v Březové

Z fotografií je zřejmé, že existují různé typy hřbitovní architektury. Každý hřbitov je jedinečný, určitou roli v tom hraje genius loci místa. Přestože je každý hřbitov jedinečný, lze nalézt společnou podobu hřbitovů v určité územní jednotce, která odkazuje na kulturu této územní jednotky. Podobu hřbitovů lze porovnávat na několika hierarchických úrovních, přičemž výsledky budou odkazovat na kulturu právě na té určité hierarchické úrovni .

Hřbitovní (funerální) architektura přitahuje také architektky [Kasanová 2006]. Ti poukazují na unifikaci hrobů i hřbitovů a potažmo také na nízký vztah a úctu české společnosti k mrtvým a hřbitovům.

„A je jen otázkou času, kdy lidem začne vadit, že když pak všechno skončí, ocitnou se v anonymitě pravidelně rozparcelovaných hřbitovů. Dříve byl hrob domem a každý hřbitov nekropolí.“

J. Wertig [Kasanová 2006]

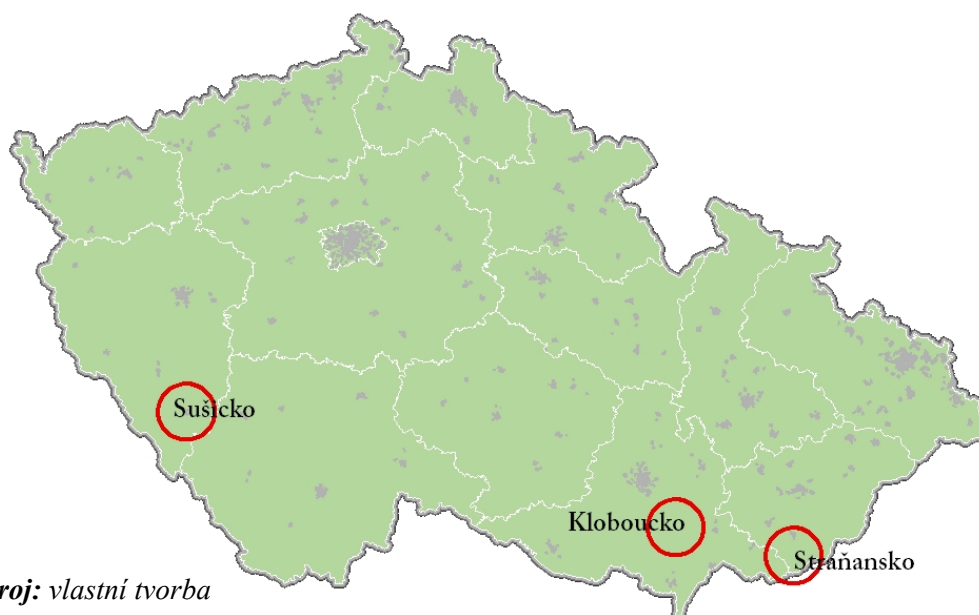
5.3 TERÉNNÍ VÝZKUM ZPŮSOBU ZACHÁZENÍ SE SMRTÍ V MODELOVÝCH ÚZEMÍCH

Analýza diferenciace způsobu pohřbívání v Česku je hodnocena prostřednictvím terénního výzkumu ve třech modelových územích. Výsledky pomohou odhalit hlavní rozdíly ve způsobu zacházení se smrtí v Česku a podat výpověď o lokální kultuře modelových oblastí.

5.3.1 MODELOVÁ ÚZEMÍ

Modelová území jsou zvolena tak, aby se jednalo o zcela odlišná území, hlavně co se religiozity týče, aby mohl být posouzen vliv náboženství na způsob zacházení se smrtí. Prvním modelovým územím je Sušicko (Plzeňský kraj, okres Klatovy), druhým Kloboucko (Jihomoravský kraj, okres Břeclav) a třetím Straňansko (Zlínský kraj, okres Uherské Hradiště): obrázek 29. Všechna 3 modelová území jsou spíše venkovského charakteru.

Obrázek 29: Modelová území

Zdroj: vlastní tvorba

Sušicko je území, které leží na pomezí česko-německé jazykové hranice, je proto předpokládán vliv vysídlení Sudetských Němců a tím také slabší vztah k území i ke hřbitovům. Míra religiozity je v tomto mikroregionu nízká – okolo 35 %. Kloboucko je oblastí tradičně religiózní, míra religiozity dosahuje 55 %. Straňansko zastupuje Moravsko-Slovenské pomezí, kde je míra religiozity nejvyšší v Česku, je to až 85 %. Předpokládám, že v oblastech s vyšší mírou religiozity bude mít náboženství vysoký vliv na způsob zacházení se smrtí.

5.3.2 METODIKA TERÉNNÍHO VÝZKUMU

Terénní výzkum byl proveden v červenci 2008 a skládal se z několika částí. Jednalo se o celkový průzkum území, sakrálních objektů v něm a rozhovory s obyvateli s cílem zjistit co nejvíce o roli náboženství v oblasti. Dále byly navštíveny hřbitovy, pořízena jejich fotodokumentace tak, aby bylo možné hřbitovy dále porovnat. Rozhodující částí terénního průzkumu byl **řízený rozhovor s osobností**, která má co dočinění s pohřbíváním. Klíčovými osobnostmi jsou: M. Adámek (majitel pohřební služby v Sušici), R. Charvát (majitel pohřební služby v Kloboukách u Brna) a za Straňansko P. Martinka (farář římskokatolické farnosti v Nivnici) a J. Blaha (místostarosta obce Korytná). Předmětem návštěvy pohřební služby nebyl pouze řízený rozhovor s majitelem, ale také exkurze v pohřebním ústavu.

5.3.3 VÝSLEDKY TERÉNNÍHO VÝZKUMU

Ve způsobu pohřbívání se modelová území velmi odlišují a odlišnosti úměrně korespondují s mírou religiozity. Na Sušicku je míra kremace přibližně 65 % (krematorium Blatná), na Kloboucku už jen 25 % (krematorium Hustopeče) a na Straňansku dosahuje počet kremací 0 % (za posledních 5 let byly zaznamenány pouze 3 kremace). Ve všech modelových územích pak platí, že **inhumace jsou převážně pohřby církevními a kremace světskými**. Podle dotázaných nedochází v modelových územích v posledním desetiletí k žádným výrazným změnám ve způsobu pohřbívání, míra kremace a inhumace stagnuje.

Rozdíly se vyskytují i v rámci jednotlivých mikroregionů. Jedná se hlavně o **rozdíly mezi městy a venkovskými obcemi**. Ve městech převažuje kremace, na vesnicích inhumace, což

souvisí i s mírou religiozity obcí. V největších městech jako je Praha, Brno a Plzeň dosahuje míra kremace hodnot až k 90 %. Zároveň se v největších městech vyskytuje vysoké procento pohřbů bez obřadu. I tento jev (podíl pohřbů bez obřadu) se vyznačuje východozápadním gradientem, v Praze je pak procento pohřbů bez obřadu nejvyšší. V Plzni dosahuje podíl pohřbů bez obřadu 80 % [Adámek 2008], v Brně už jen 50 % [Charvát 2008]. **Pohřby bez obřadů** jsou specialitou velkoměst, z důvodu vyšší **anonymity velkoměsta**. Na venkově je obvyklé, že se pohřbu účastní celé vesnice (zástupce z každé rodiny), ve městech se sousedé navzájem neznají. H. Haškovcová uvádí, že lidé preferují pohřby bez obřadu kvůli ekonomickým motivům [Haškovcová 2007]. Podíl pohřbů bez obřadu v současnosti stoupá i na menších městech jako je např. Sušice (12 000 obyvatel). Se vzrůstajícím podílem pohřbů bez obřadu vzrůstá i počet nevyzvednutých uren.

Podle obou dotázaných majitelů pohřebních služeb **nená na výběr způsobu pohřbení vliv finanční náročnost**. Cena kremace i inhumace se na Sušicku pohybuje na podobné úrovni. Kremace stojí 2 800 Kč, inhumace 3 000. Na Kloboucku je dokonce cena kremace vyšší než cena inhumace. Je to dáno vzdáleností krematoria a také cenou kremace v nejbližším krematoriu v Hustopečích. Protože je míra kremace na Moravě nižší než v Čechách, je cena kremace v moravském krematoriu vyšší proto, aby bylo krematorium výdělečné.

Zrušení pohřebného (5 000 Kč) zákonem č. 261/2007 Sb. (účinnost k 1.1.2008) **nemělo prozatím žádný vliv** na pohřbívání v modelových územích. Nezvýšil se počet pohřbů bez obřadu ani počet kremací. Podle M. Adámka [Adámek 2008] každý, kdo chce udělat pohřeb s obřadem takový pohřeb nechá udělat ať s příspěvkem od státu či bez něj. Z terénního šetření tedy vyplývá, že finance nehrají v pohřbívání velkou roli. Rozdíly mezi způsobem pohřbívání v modelových územích jsou způsobeny jinými než ekonomickými faktory a hlavním z nich je náboženství.

Jak již bylo uvedeno, i v rámci modelových území existují velké rozdíly ve způsobu zacházení se smrtí. Hlavním diferenciačním faktorem je na Sušicku **velikost obce**. Venkovské obce mají tradičně vyšší míru religiozity a tím i vyšší míru inhumace než města. Zvykem v malých obcích také bývá, že se mnoho lidí z vesnice účastní pohřbu (je to společenská událost), proto jsou uspořádávány větší pohřby, často s církevním obřadem. Straňansko je v tomto smyslu dosti homogenní, protože míra kremace je zde prakticky nulová, téměř všechny pohřby jsou církevní a v oblasti se udržují tradice spojené se smrtí.

K velkému oživení náboženských tradic zde došlo podle místostarosty obce Korytná [Blaha 2008] po dvaceti až třiceti letech přibližně před pěti lety. Tradičně se celá obec setkává večer před pohřbem na společném modlení za zemřelého a je vypravován průvod z kostela na hřbitov. Dokonce se zde ještě praktikuje zvyk z minulosti, kdy tělo zemřelého zůstává do pohřbu doma a rodina se za něj modlí. Na Straňansku lze vysledovat **vysoký vliv náboženství na pohřbívání**. Podle slov P. Martinky [Martinka 2008] je však otázkou zda tamní lidé opravdu věří v Boha nebo zda je náboženská kultura v tomto regionu spíše tradicí než přesvědčením. Pravidelné scházení se v kostele prostě patří k tamnímu životu.

Na Kloboucku jsem zaznamenala nejvyšší heterogenitu modelové oblasti z hlediska způsobu zacházení se smrtí. Mezi jednotlivými obcemi v mikroregionu existují velké rozdíly ve způsobu pohřbívání. Tyto rozdíly a důvody rozdílů však dávají možnost vyniknout lokálním charakteristikám a faktorům, které ovlivňují způsob pohřbívání. Jedním z faktorů je **existence kostela v obci**. Pokud obec nemá kostel a má pohřební síň je pravděpodobné, že bude počet občanských pohřbů a kremací vyšší. V obci Morkůvky dosahuje míra kremace 95 % a přitom je vzdálená pouhé 3 km od Klobouk u Brna, kde je míra kremace pouze 25 %. Pokud obec má kostel a nemá pohřební síň lze předpokládat, že bude převažovat počet církevních pohřbů do země. Ze slov R. Charváta [Charvát 2008] vyplývá, že na způsob pohřbení má zřejmě vliv i politické přesvědčení obecních představitelů a obce.

Zatímco v celém Česku se uvádí průměrná cena pohřbu na 13 000 Kč, v modelovém území Kloboucko je průměrná (a většinová) cena pohřbu kolem 20 000 Kč. Žádný z pohřbů se neobejde bez květin, muzikantů a smuteční hostiny. Pohřbu se účastní většinou téměř všichni obyvatelé obce a pohřeb je považován za velkou událost, kdy se sejde rodina, přátelé a známí (v Šitbořicích a Dolních Bojanovicích se účastní pohřbu průměrně 500 lidí). Pro rodinu je nemyslitelné vypravit pohřeb bez obřadu. Podle R. Charváta [Charvát 2008] se lidé na Moravě velmi zajímají o to, co se děje s jejich blízkými před pohřbem (kde jsou uloženi, případně kde budou spáleni). Zvyky a tradice patřící k pohřbu jsou zde zachovány do dnešních dnů. Nosiči rakve jsou výhradně rodinní příslušníci, v některých vsích je dokonce zachován zvyk, že rodinný příslušník kope zemřelému hrob. **Zájem rodiny o zemřelého a aktivní účast na pohřebních ceremoniích** je zřejmě největším rozdílem ve způsobu zacházení se smrtí na venkově a ve městě. Rozdíl je dán větší rolí rodiny a vyšším významem rodinných hodnot na venkově než ve městě a na Moravě než v Čechách.

Rozhovory s osobnostmi přinesly praktické informace pro další nekrogeografický výzkum. Hodnocení míry kremace v regionech Česka podle podílu kremací v jednotlivých krematoriích na celkovém počtu kremací v Česku skýtá velkou nevýhodu. Podle R. Charváta [Charvát 2008] jsou v některých krematoriích, které mají nižší počet kremací a jejich celková kapacita je nevyužita, ustanoveny nižší ceny pro hromadné spálení velkého množství mrtvých těl. Kvůli takto finančně výhodné službě jsou pak převáženy mrtvá těla kamiony přes celou republiku do vzdáleného krematoria (např. z Ústí nad Labem nebo ze Znojma do Tábora). Dalším problémem je posuzování symboliky na hřbitovech v časovém hledisku – rodinné hroby takovou analýzu dosti znehodnocují. Výraznou roli v pohřební praxi v modelových územích hrají také osoby samotných majitelů a zaměstnanců pohřebních služeb a jejich přístup.

Podoba hřbitova v modelových územích se odlišuje. Hřbitovy na Moravě mají podle mého názoru jasnější a pravidelnější strukturu (dáno také zachováním východo-západního směru polohy hrobů) – viz. obr. 30, jsou v lepším stavu a více opečovávané a upravené. Na Moravě jsem také zaznamenala vyšší péči o hroby a větší výskyt netradičních typů náhrobků (obr. 31) a sošek na hřbitově. Je patrný i větší výskyt různých nápisů a fotografií na náhrobcích. Podle předpokladů je na moravských hřbitovech také více religiózních symbolů, i když jejich počet klesá.

Obrázek 30: *Struktura hřbitova ve Strání*

Obrázek 31: *Typické náhrobky (nový hřbitov Strání)*

Terénní výzkum prokázal vysoké rozdíly ve způsobu zacházení se smrtí v modelových oblastech. Rozdíly souvisejí zejména s náboženskými rozdíly mezi jednotlivými modelovými územími. Výsledky terénního průzkumu i přesto, že byl proveden pouze

na třech modelových územích, nastiňují, jak přibližně vypadá diferenciace způsobu zacházení se smrtí v Česku.

Byla potvrzena existence regionálních rozdílů nekrogeografických aspektů v Česku. Rozdíly byly shledány jak v prostorovém rozmístění hřbitovů, tak v podobě hřbitovů i ve způsobu zacházení se smrtí v modelových územích. Role náboženství se opět ukazuje jako rozhodující. Objevuje se však další faktor, který výrazně ovlivňuje způsob zacházení se smrtí na lokální úrovni, tímto faktorem je tradice³⁵. Terénní výzkum, zejména řízené rozhovory s majiteli pohřebních služeb se osvědčily jako vhodná metoda nekrogeografického výzkumu.

Jsou učiněny pouze první kroky v poznání hřbitovů a způsobu zacházení se smrtí v Česku. V dalších studiích je potřeba zaměřit se na hlubší analýzu tematických map hřbitovů, detailnější průzkum modelových hřbitovů s cílem zjištění rozdílů mezi různými hřbitovy a podrobnějším stanovením hmotných prvků, které v podobě hřbitova reflektují lokální či regionální kulturu. Dále je potřeba provést terénní výzkum způsobu pohřbívání na více modelových územích a zahrnout do modelových území také obce různých velikostních kategorií.

³⁵ Tradice z lat. „*traditio*“ = předávání, postupování, znamená předávání mluvy, názorů, způsobů věření, citění a jednání, mravů, zřízení a společenské organizace z generace na generaci. Tradice je tím, čím je pro jednotlivce jednak zvyk, jednak dědičnost (tradice = sociální zvyk a sociální dědičnost) [Ottův slovník naučný 1990b]

6 ZÁVĚR

Nekrogeografie je na základě diskuse v teoretické části práce definována jako subdisciplína sociální geografie, která se zabývá územní diferenciací (a příčinou územní diferenciací) jevů souvisejících se smrtí a tím, jak tyto nekrogeografické aspekty a jejich projevy v krajině (hřbitovy, krematoria, kolumbária atd.) reflektují kulturu lidí. Protože je předkládaná práce zpracována v rámci grantu: „Diferenciacie proměn religiózní krajiny Česka v transformačním období“ bylo hlavním cílem studie najít styčné plochy a **souvislosti mezi náboženstvím a způsobem pohřbívání**. Souvislost náboženství a způsobu zacházení se smrtí byla hledána na několika různých řádovostních úrovních a v různých časových horizontech.

Cíle práce byly naplněny:

1. Byla analyzována diferenciacie způsobu pohřbívání ve světě a byly zjištěny faktory, které mají vliv na praktikování určitého způsobu pohřbívání
2. Byla stanovena, objasněna a kvantifikována pozice Česka z hlediska způsobu pohřbívání
3. Byla analyzována diferenciacie způsobu zacházení se smrtí v Česku a byly zjištěny faktory, od kterých se způsob zacházení se smrtí odvíjí
4. Byla zhodnocena diferenciacie hřbitovů v rámci Česka a byly stanoveny hmotné prvky na hřbitovech, které reflektují kulturu obyvatel

Na základě výsledků výzkumné části práce lze učinit závěr, zda byly hypotézy stanovené v úvodu práce potvrzeny či vyvráceny.

Hypotéza č.1

Od 6. do 13. století bylo v Evropě žárové pohřbívání opuštěno ve prospěch inhumace. Příčiny změny jsou předmětem diskuse, z níž nevzešla jednoznačná odpověď [Štefan 2007]. Za jednu z příčin této změny je považováno rozšíření křesťanství, které preferuje inhumaci. V současnosti Česko zaujímá ve světě a obzvláště v Evropě ve způsobu pohřbívání specifickou pozici (nejvyšší míra kremace v Evropě - 79,9 %). Zároveň je Česko ve světě ojedinělé také svou nízkou mírou věřící populace (32,2 %) [Havlíček 2006]. **Oba**

fenomény spolu budou souviset, konkrétně bude způsob pohřbívání vykazovat závislost na náboženské víře.

Hypotéza č. 1 byla potvrzena. Náboženství a způsob pohřbívání spolu skutečně souvisejí. Byl analyzován vliv náboženství na způsob pohřbívání:

1. v historii Západní civilizace pomocí analýzy antropologické, historické a archeologické literatury: hlavní změny ve způsobu pohřbívání jsou doprovázeny změnami v náboženské víře. Přímý vliv křesťanství na přechod od kremace k inhumaci ve středověku však není potvrzen, změna způsobu pohřbívání je zřejmě „pouze“ doprovázena změnou v náboženství.
2. v současnosti (na přelomu tisíciletí) na příkladu vybraných států světa pomocí statistické analýzy závislosti míry kremace států světa na socioekonomických a náboženských faktorech: míry kremace vykazují signifikantní - jak pozitivní tak negativní - závislosti na různých typech náboženství. Kromě hustoty zalidnění a náboženství nebyl potvrzen žádný jiný faktor, který má vliv na způsob pohřbívání.
3. v Česku v průběhu 20. století pomocí analýzy vývoje míry kremace s ohledem na společensko-politické pozadí vývoje Česka: vzrůst míry kremace v Česku ve dvacátém století má analogický průběh jako rozvoj sekularizace.

Hypotéza č. 2

Vzhledem k velkým regionálním rozdílům v náboženské víře v rámci Česka [Havlíček 2005], budou v Česku územní **rozdíly ve způsobu pohřbívání také výrazné a jejich diferenciaci bude podobná** regionální diferenciaci náboženské víry.

Hypotéza č. 2 byla rovněž potvrzena na základě terénního výzkumu v modelových územích. V územích s rozdílnou mírou religiozity lze spatřit značné rozdíly nejen ve způsobu pohřbívání (kremace vs. inhumace), ale také celkově ve způsobu zacházení se smrtí představovanou typem obřadu, podílem pohřbů bez obřadů, dodržováním tradic spojených se smrtí a péčí, zájmu rodiny a okolí o zesnulého. Přičemž platí, že čím vyšší míra religiozity, tím vyšší podíl inhumace, církevních pohřbů, nižší podíl pohřbů bez obřadu, vyšší účast na pohřbech a silnější dodržování tradic spojených se smrtí.

Hypotéza č. 3

V oblastech Česka s odlišným způsobem pohřbívání bude terénním průzkumem odhalena **odlišná podoba hřbitovů** a budou na hřbitovech stanoveny hmotné prvky, které budou **vypovídat o kultuře** tamních obyvatel, resp. daného regionu.

Hypotéza č. 3 byla potvrzena prostřednictvím terénního průzkumu modelových území. Modelová území mají rozdílný způsob zacházení se smrtí, který se odráží i v podobě hřbitovů. Na základě terénního průzkumu byly stanoveny 3 typy hmotných prvků na hřbitovech, které reflektují kulturu. V podobě hřbitova se odráží zejména náboženství a to prostřednictvím religiózních symbolů, uspořádání hřbitova a míry péče o hřbitov a jednotlivé hroby.

Je nezbytně nutné podotknout, že náboženství sice hraje značnou roli v pohřební kultuře, avšak není jediným faktorem, který má na způsob zacházení se smrtí vliv a někdy nemusí být ani tím hlavním faktorem. Na základě výsledků výzkumné části jsem sestavila typy faktorů, které se v analýzách na různých řádovostních úrovních ukázaly určující pro způsob zacházení se smrtí. V následujícím přehledu je k dané **řádovostní úrovni přiřazen** **diferenciační faktor, který způsobuje rozdíly v základním charakteru způsobu zacházení se smrtí na té konkrétní úrovni:**

1. Evropa: hlavním diferenciačním faktorem způsobu pohřbívání je **náboženství** ve smyslu míry religiozity a typu náboženství, dalším faktorem je **politický charakter** a to jak současnosti tak v minulosti (vliv komunismu)
2. Česko: hlavním diferenciačním faktorem způsobu zacházení se smrtí je **náboženství** (míra religiozity), dalším faktorem je faktor **velkého města** (nedochází k diferenciaci na základě velikosti obce, spíše se vydělují pouze velká města)
3. regiony Česka: hlavním diferenciačním faktorem v rámci regionů Česka je zejména **tradice** (která může i nemusí odpovídat náboženské situaci). Tradice se ukazuje jako nejvýznamnější diferenciační faktor na lokální úrovni. Dalšími faktory jsou **náboženství a velikost obce**.

Zjištěná diferenciacie nekrogeografických aspektů v Česku by mohla přispět k pochopení současné české společnosti a také historických souvislostí jejího vývoje. Zároveň by mohla přispět k popisu **obecné geografické organizace Česka**. Předkládaná práce si kromě nekrogeografického výzkumu kladla za cíl také vymezit roli geografie a popsat její možné přínosy v interdisciplinárním studiu smrti. Rovněž bylo cílem práce podnítit diskusi o tabuizovaném tématu smrti a hřbitovů nejen na poli geografie ale i na poli ostatních věd. Hřbitovy jsou částí kulturní krajiny. Prostřednictvím analýzy charakteru nekrogeografických aspektů bylo snahou práce upozornit na důležitost a význam hřbitovů z hlediska piety, kultury, architektury, historie a náboženství.

V předkládané práci byly provedeny první nekrogeografické analýzy Česka, které by měly podnítit další diskusi a další studium nekrogeografických aspektů v Česku. Ukázalo se, že pole výzkumu smrti a hřbitovů v Česku je rozsáhlé. Geografie má k tomuto tématu co říci a její přínos je nezanedbatelný.

V budoucím studiu bych se ráda věnovala dalšímu geografickému studiu smrti a hřbitovů. Do budoucna je nejen pro mne ale i další zájemce o podobné studium důležité a možné:

- rozšířit počet modelových oblastí a zahrnout modelová území různého charakteru (město x venkov, Sudety x vnitrozemí, průmyslová oblast x zemědělská)
- provést detailní terénní průzkumy hřbitovů, ověřit a upřesnit typologii hmotných prvků reflektujících kulturu
- analyzovat diferenciaci míry kremace v Česku na základě kvantitativních údajů (za krematoria)
- analyzovat vliv pohřebních služeb na úroveň pohřbívání
- analyzovat změny v umístění hřbitovů v krajině a v sídelním systému v průběhu historického vývoje na příkladu modelových území
- analyzovat roli hřbitovů v územním plánování
- analyzovat význam hřbitovů a jejich roli v rozvoji obcí

Problém zpracování tohoto tématu shledávám v obtížném shromažďování dat. Nejenže se jedná o velmi citlivá data, ale (a možná právě z toho důvodu) nejsou vedeny žádné celorepublikové statistiky, dokonce nejsou data dostupná jednotlivě. Druhým problémem je

relevance dat, kdy jsou data poskytována určitými skupinami, které hájí své zájmy. Přesto jsou data shromážděná pro potřeby této práce cenným zdrojem informací.

Hlavní problém při studii smrti a hřbitovů je však podle mé zkušenosti duchovní rozměr celé věci a citlivost tématu. Nezřídka bylo zpracování diplomové práce – studium lékařské, psychologické a další literatury, rozhovory a exkurze v pohřebních ústavech a rozhovory s obyvateli modelových území o smrti a hřbitovech psychicky náročné. Stejně jako česká společnost jsem i já také byla postižena velkým tabu týkajícím se smrti, zpracování diplomové práce mi však pomohlo nahlédnout na smrt jako na součást života a zamyslet se nad významem a smyslem pohřbů, pohřebních rituálů a hřbitovů.

7 LITERATURA

ARIÈS, P. (2000): *Dějiny smrti II: Zdivočelá smrt*. Argo, Praha, 412 s.

BARRETT, G.W, BARRETT, T.L. (2001): *Cemeteries as Repositories of Natural and Cultural Diversity*. Conservation Biology, Vol. 15, No. 6, s. 1820 – 1824.

BENTZEN, J., SCHEE, H. (2002): *Skandinavia: Skandinávské pohřebnictví*. Přednáška na veletrhu Venia, Brno, 13 s.

BOULWARE, B.L (2008): *The Deathscape of St. Paul: Historic Cemeteries as Cultural Landscapes*. Master thesis. Oregon State University, The College of Liberal Arts, Department of Anthropology, USA, 169 s.

BRACE, C., BAILEY, A.R, HARVEY, D.C. (2006): *Religion, place and space: a framework for investigating historical geographies of religious identities and communities*. Progress in Human Geography, Vol. 30, No. 1, s. 28 – 43.

CRANG, M. (1998): *Cultural geography*. Routledge, London, 215 s.

ČÚZK (2008): *Hřbitov*. Soubor dbf., sbn., shx., shp. [CD-ROM]

DANĚK, P., ŠTĚPÁNEK, V. (1992): *Územní diferenciacie náboženského vyznání obyvatel českých zemí 1930-1991*. Geografie-Sborník ČGS, roč. 97, č. 3, s. 129 – 145.

DAVIES, D.J., MATES, L.H. ed. (2005): *Encyclopedia of cremation*. Ashgate, London. 516 s.

DETHLEFSEN, E.S., DEETZ J.F. (1966): *Death's Heads, Cherubs and Willow Trees: Experimental Archaeology in Colonial Cemeteries*. American Antiquity, Vol. 31, No. 4, s. 502 – 510.

DER FISCHER WELTALMANACH 2003 (2002). Kolektiv autorů. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1047 s.

DUNCAN, J.S, JOHNSON, N.C, SCHEIN, R.H eds. (2004): *A companion to cultural geography*. Blackwell Publishing, Malden, 529 s.

ELIÁŠ, V., KOTRLÝ, T. (2006): *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice*. Vyšehrad, spol. s r.o., Praha, 176 s.

FRANCAVIGLIA, R.V. (1971): *The Cemetery as an Evolving Cultural Landscape*. Annals of the Association of American Geographers, Vol. 61, No. 3. s. 501-509.

GORER, G. (1965): *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*. The Cresset Press, London. In: Macková, M. (2002): Hospicové hnutí u nás a ve světě. Diplomová práce. Ostravská Univerzita, Zdravotně sociální fakulta, katedra sociální práce, Ostrava, 100 s.

GORMAN, F.J.E., DiBLASI, M. (1981): *Gravestone Iconography and Mortuary Ideology*. Ethnohistory, Vol. 28, No. 1, s. 79 – 98.

HALAS, F.X. (2006): *Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek*. In: Hanuš, J. ed. (2006): Vznik státu jako proces sekularizace: Diskuse nad studií Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho. CDK, Brno, s. 41 – 65.

HAMPLOVÁ, D. (2000): *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*. Sociologické studie, 00:3, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 60 s.

HARTIG, K.V., DUNN, K.M. (1998): *Roadside Memorials: Interpreting New Deathscapes in Newcastle, New South Wales*. Australian Geographical Studies, Vol. 36, No. 1, s. 5 – 20.

HAŠKOVCOVÁ, H. (2007): *Thanatologie: Nauka o umírání a smrti*. 2. vydání, Galén, Praha, 244 s.

HAVLÍČEK, T. (2005): *Czechia: secularisation of the religious landscape*. In: Knippenberg, H. ed. (2005): The changing religious landscape of Europe. Het Spinhuis, Amsterdam, s. 189 – 200.

HAVLÍČEK, T. (2006): *Church-state relations in Czechia*. GeoJournal, Vol. 67, No. 4, s. 331 – 340.

HAVLÍČEK, T. (2007): *Nové trendy výzkumu v religiozní geografii*. In: Švec, P., Vančura, M. eds. (2007): Česká geografie v evropském prostoru – Vyžádané přednášky, Sociogeografické procesy. Sborník příspěvků z XXI. sjezdu ČGS, České Budějovice, s. 67 – 72. .

HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M. (2007): *Geografický výzkum religiózní krajiny Česka*. Miscelanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis, 13, s. 161 – 166.

HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M. (2008): *Religious landscape in Czechia: new structures and trends*. Geografie-Sborník ČGS, roč. 113, č. 2, 302 – 319.

HELLER, J., MRÁZEK, M. (2004): *Nástin religionistiky: Uvedení do vědy o náboženstvích*. Edice Studijní texty, sv. 1; 2. vydání, Kalich, Praha, 320 s.

HUNTINGTON, S.P. (1997): *Der Kampf der Kulturen*. The clash of Civilisation. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert. Europaverlag München-Wien, 591 s.

HYTYCH, R. (2006): *Sociální reprezentace smrti u populací Theravádových mnichů a jejich podpůrců na Srí Lance*. Rigorózní práce. Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií, katedra psychologie, Brno, 147 s.

CHRISTOPHER, A.J. (1995): *Segregation and Cemeteries in Port Elizabeth, South Africa*. The Geographical Journal, Vol. 161, No. 1, s. 38 – 46.

CHROMÝ, P. (2004): *Historická a kulturní geografie a nové přístupy v regionálním studiu*. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 60 s.

CHROMÝ, P., KULDOVÁ, S. (2006): *Exkurze na hřbitov?* Geografické rozhledy, roč. 15, č. 3, Kartografie Praha, Praha, s. 8 – 9.

JEANE, D.G, FRANCAVIGLIA, R. (1972): *A Plea for the End of Tombstone-Style Geography*. Annals of the Association of American Geographers, Vol. 62, No. 1, s. 146-149.

JOHNSTON, R.J. ed. (2000): *The dictionary of human geography*. Blackwell, Oxford, 958 s.

JUPP, P.C, WALTER, T. (?): *The Healthy Society: 1918-1998*. In: Jupp, P.C., Gittings, C. eds. (2000): *Death in England: An Illustrated History*. Rutgers University Press, s. 256 – 280. In: Nešporová, O. (2004): *Současná náboženská reflexe smrti: Katolíci, protestanti, svědkové Jehovovi a oddaní Kršny ve vztahu ke smrti a posmrtné existenci*. Diplomová

práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, katedra obecné antropologie, Praha, 167 s.

KNECHTEL, A. ed. (2006): Zeugen der Geschichte: Gräber ind Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung. Adalbert Stifter Verein, München, 144 s.

KNIFFEN, F. (1967): Geographical Record: Necrogeography in the United States. Geographical Review, Vol. 57, No. 3., s. 426 – 437.

KONG, L. (1999): Cemeteries and columbaria, memorials and mausoleums: narrative and interpretation in the study of deathscapes in geography. Australian Geographical Studies, Vol. 37, No.1, s. 1 – 10.

KONG, L. (2001): Mapping „new“ geographies of religion: politics and poetics in modernity. Progress in Human Geography, Vol. 25, No. 2, s. 211 – 233.

KOTRLÝ, T. (2007): Pohřbívání v kostele. Revue pro církevní právo, 3/2007, s. 232 – 250.

KROEBER, A.L. (1927): Disposal of the Dead. American Anthropologist, New Series, Vol. 29, No. 3, s. 308 – 315.

LENDEROVÁ, M., MACKOVÁ, M., BEZECNÝ, Z., JIRÁNEK, T. (2005): Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století: II. Díl: Život všední i sváteční. Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, Pardubice, 181 s.

LUTOVSKÝ, M. (1996): Hroby předků. Academia, Praha, 182 s. In: Malinová, L. (2002): Kultura a smrt: Kulturně antropologická studie prostředí smrti a umírání. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Ústav filozofie a společenských věd, Hradec Králové, 78 s.

LUŽNÝ, D., NAVRÁTILOVÁ, J (2001): Religion and Secularisation in the Czech Republic. Czech Soziological Review, Vol. 9, No. 1, s. 85 – 98.

MACKOVÁ, M. (2002): Hospicové hnutí u nás a ve světě. Diplomová práce. Ostravská Univerzita, Zdravotně sociální fakulta, katedra sociální práce, Ostrava, 100 s.

MALINOVÁ, L. (2002): *Kultura a smrt: Kulturně antropologická studie prostředí smrti a umírání*. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Ústav filozofie a společenských věd, Hradec Králové, 78 s.

MALINOWSKI, B. (1948): *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Beacon Press, 274 s. In: Nešporová, O. (2004): *Současná náboženská reflexe smrti: Katolíci, protestanti, svědkové Jehovovi a oddaní Kršny ve vztahu ke smrti a posmrtné existenci*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, katedra obecné antropologie, Praha, 167 s.

MEYER, G. ed. (2004): *Die Arabische Welt im Spiegel der Kulturgeographie*. ZEF AW (Zentrum für Forschung zur Arabischen Welt), Mainz, 487 s.

NEŠPOR, Z.R. ed. (2004): *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Sociologické studie, 04:05, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 115 s.

NEŠPOROVÁ, O. (2004): *Současná náboženská reflexe smrti: Katolíci, protestanti, svědkové Jehovovi a oddaní Kršny ve vztahu ke smrti a posmrtné existenci*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, katedra obecné antropologie, Praha, 167 s.

NEŠPOROVÁ, O. (2008): *Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod*. Sociologický časopis, Vol. 44, No. 1. s. 149 – 166.

NOZAR, K. (1931): *Pohřby do země a kremace*. Spolek Krematorium, Brno. In: Malinová, L. (2002): *Kultura a smrt: Kulturně antropologická studie prostředí smrti a umírání*. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Ústav filozofie a společenských věd, Hradec Králové, 78 s.

OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ (1901, 1909a, 1909b, 1909c). Svazek 16, 20, 25, 27. J. Otto, Praha.

PARK, CH.C. (1994): *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*. Routledge, London, 332 s.

PATTISON, W.D. (1955): *The Cemeteries of Chicago: A Phase of Land Utilization*. Annals of the Association of American Geographers, Vol. 45, No. 3, s. 245 – 257.

PEACH, C. (1999): *Social Geography*. Progress in Human Geography, Vol. 23, No. 2, s. 282 – 288.

PEŠLOVÁ, J. (2007): *Pohřeb v průběhu staletí*. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita, Filosofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, 67 s.

PRICE, L.W. (1966): *Some Results and Implications of a Cemetery Study*. The Professional Geographer, Vol. XVIII, No. 4, s. 201 – 207.

RAJARAM, P.K., GRUNDY-WARR, C. ed. (2007): *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*. Borderlines Series, Vol. 29, University of Minnesota Press, Minneapolis, 330 s.

SHANAHAN, D. (2002): *The Geography of Food*. Journal for the Study of Food and Society Vol. 6, No. 1, s. 7 – 9.

SHORE, B. (1996): *Culture in mind: cognition, culture and the problem of meaning*. Oxford, University press, New York, 428 s.

SCHWERIN, K.H. (1976): *The Future of Ethnohistory*. *Ethnohistory*, Vol. 23, No. 4, s. 323 – 341.

SÍGL, M. (2006): *Co víme o smrti*. Epoque, Praha, 416 s.

SVOBODA, J.A. (2002): *Paleolit a mezolit: Pohřební ritus*. In: Malina, J. ed.: *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, sv. 19, Nadace Universitas Masarykiana, Nauma, Brno, 128 s.

ŠKOLNÍ ATLAS DNEŠNÍHO SVĚTA (2001). Kolektiv autorů. Terra, Praha. 183 s.

TEATHER, E.K. (1999): *High-Rise Homes for the Ancestors: Cremation in Hong Kong*. Geographical Review, Vol. 89, No. 3, s. 409 – 430.

TEATHER, E.K. (1998): *Themes from Complex Landscapes: Chinese Cemeteries and Columbaria in urban Hong Kong*. Australian Geographical Studies, Vol. 36, No. 1, s. 21 – 36.

UNGER, J. (2002): *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích*. In: Malina, J. ed.: *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty*

pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů, sv. 9, Nadace Universitas Masarykiana, Nauma, Brno, 152 s.

ZELINSKY, W. (1994): *Gathering Places for America's Dead: How Many, Where and Why?* Professional Geographer, Vol. 46, No. 1, s. 29 – 38.

ZEMÁNEK, L. (2003): *Lokální kultura v životě našeho venkova*. Geografie na cestách poznání: Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 124 – 149.

INTERNETOVÉ ZDROJE

CIHELKA, M. (2007): *Marný útěk před smrtí*.

<http://www.umirani.cz/index.php?lang=cs&cmd=page&id=36&item=59>

TERRA GALERIA (2008): *Rows of tombs, Black Hills National Cemetery, South Dakota*.

<http://www.terragalleria.com/images/us-ne/ussd8433.jpeg>

CREMATION SOCIETY OF GREAT BRITAIN – CSGB (2007)

<http://www.srgw.demon.co.uk/CremSoc/>

CREMATORIUM EU (2008)

www.crematorium.eu

ČSÚ (2007): *Ščítání lidu, domů a bytů*.

<http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/home>

FRIČOVÁ, M. (2007): *Češi jsou mistři světa v kremaci*.

http://mam.ihned.cz/2-21843960-107100_d-aa

HUMAN DEVELOPMENT REPORT 2006 (2006). United Nations Development Programme, New York, 442 s.

<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2006/>

INTERNATIONAL CREMATION FEDERATION – ICF (2007)

<http://www.int-crem-fed.org/>

KASANOVÁ, K. (2006): *Remixy A69 – architekti* (rozhovor)

<http://www.earchitekt.cz/index.php?PId=1681&KatId=121>

KOTRLÝ, T. (2006): *Výzkum situace národnostních menšin z hlediska zřizování a provozování veřejných pohřebišť v ČR.*

www.pohrebiste.cz

LUKEŠ, Z. (2006): *Kaleidoskop tvarů.*

www.e-architekt.cz/index.php?KatId=11&PId=2195

MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ (2008): *Pohřebnictví.*

www.mmr.cz/pohrebnictvi

NOVINKY, ČTK (2007): *V kremaci drží ČR evropské prvenství.*

<http://www.novinky.cz/clanek/114504-v-kremaci-drzi-cr-evropske-prvenstvi.html>

RELIGION LANDSCAPE (2007): *Mapy*

<http://www.religion-landscape.cz/?jaz=cz&stranka=mapy&cesta=mapy>

SVOBODOVÁ, M. (2007a): *Historie a vývoj architektonického typu.*

<http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=2731&type=10>

SVOBODOVÁ, M. (2007b): *Pardubice – pokus o první české krematorium.*

<http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=2732&type=10>

SVOBODOVÁ, M. (2007c): *Brno – pokus o nový stavební typ*

<http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=2734&type=10>

ŠTEFAN, I. (2007?): *Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém.* 31 s.

<http://uprav.ff.cuni.cz/stefanI.pdf>

WIKIPEDIA (2008): *Krematorium.*

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Krematorium>

Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a změně některých zákonů, novelizovaný v březnu 2006

http://portal.gov.cz/wps/portal/_s.155/701/.cmd/ad/.c/313/.ce/10821/.p/8411/_s.155/701?PC_8411_number1=256/2001&PC_8411_l=256/2001&PC_8411_ps=10#10821

ŘÍZENÉ ROZHOVORY

Mgr. Petr Martinka – farář Římskokatolické farnosti Nivnice.

rozhovor dne 1.7.2008, Nivnice

Josef Blaha – místostarosta obce Korytná.

rozhovor dne 1.7.2008, Korytná

Miroslav Adámek – majitel pohřební služby (Pohřební služba Adámek, Sušice).

rozhovor dne 10.7.2008, Sušice

Radim Charvát – majitel pohřební služby (Pohřebnictví Charvát, Klobouky u Brna).

rozhovor dne 17.7.2008, Klobouky u Brna

PŘÍLOHY

Příloha A: Přehled kódů států použitých v práci

ABW	Aruba
ARG	Argentina
AUS	Austrálie
AUT	Rakousko
BEL	Belgie
BHR	Bulharsko
BHS	Bahamy
BRA	Brazílie
CAN	Kanada
COL	Kolumbie
CRI	Kostarika
CUB	Kuba
CZE	Česko
DEU	Německo
DNK	Dánsko
ESP	Španělsko
EST	Estonsko
FIN	Finsko
FRA	Francie
GBR	Velká Británie
GHA	Ghana
GRC	Řecko
GRD	Grenada
GTM	Guatemala
HKG	Hong Kong
HTI	Haiti
HUN	Maďarsko
CHE	Švýcarsko
CHN	Čína
IDN	Indonésie
IND	Indie
IRL	Irsko
ISL	Island
ITA	Itálie

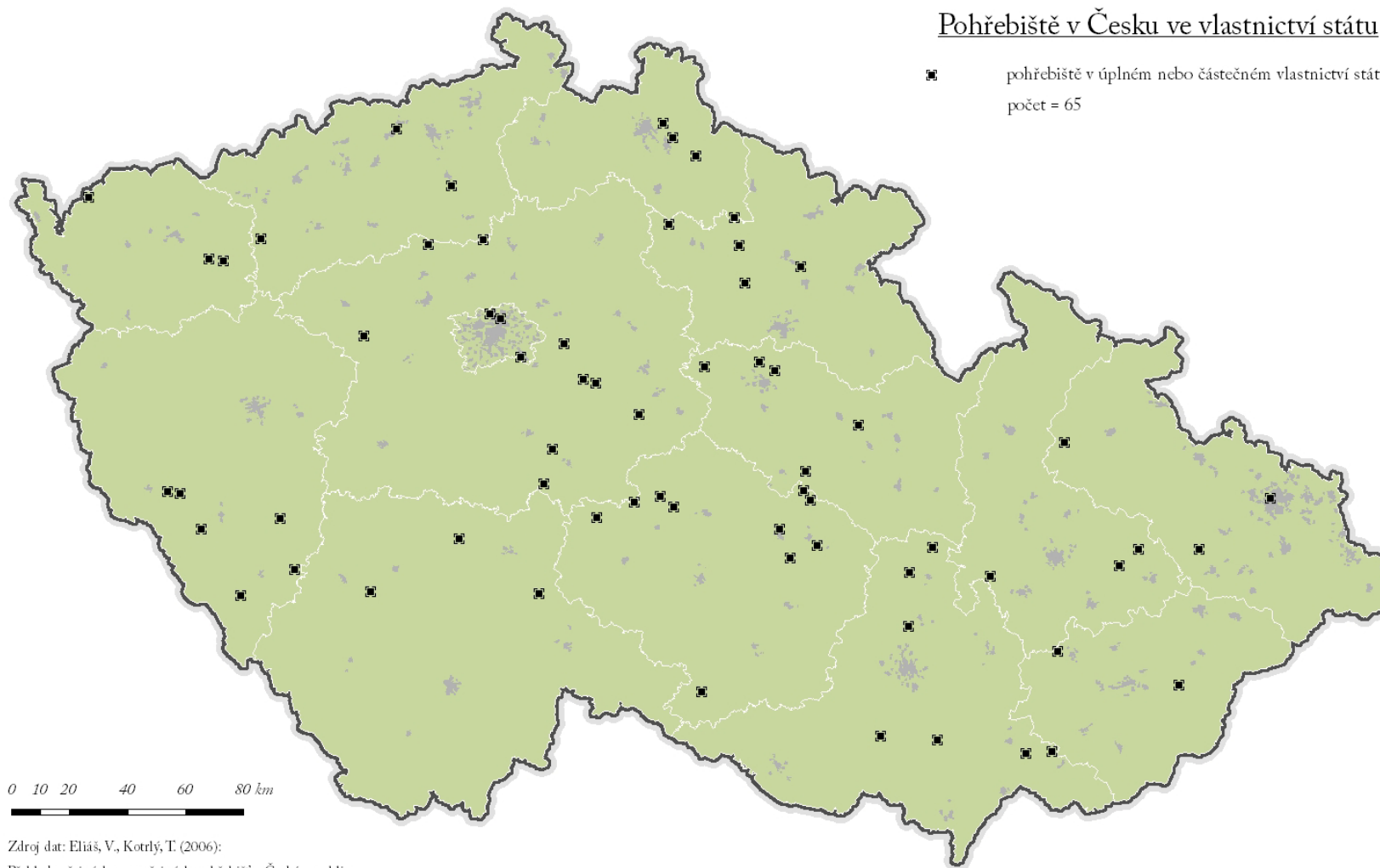
JAM	Jamajka
JPN	Japonsko
LKA	Srí Lanka
LTU	Lichtenštejnsko
LUX	Lucembursko
LVA	Lotyšsko
MEX	Mexiko
MUS	Mauricius
MYS	Malajsie
NAM	Namibie
NLD	Nizozemsko
NOR	Norsko
NZL	Nový Zéland
PAN	Panama
PER	Peru
PHL	Filipíny
POL	Polsko
PRI	Portoriko
PRT	Portugalsko
ROM	Rumunsko
SGP	Singapur
SLV	Salvador
SUR	Surinam
SVK	Slovensko
SVN	Slovinsko
SWE	Švédsko
THA	Thajsko
TTO	Trinidad a Tobago
TWN	Taiwan
USA	Spojené státy americké
VNM	Vietnam
ZAF	Jižní Afrika
ZWE	Zimbabwe

Zdroj: Školní atlas dnešního světa 2001

Příloha B

Pohřebiště v Česku ve vlastnictví státu

■ pohřebiště v úplném nebo částečném vlastnictví státu
počet = 65

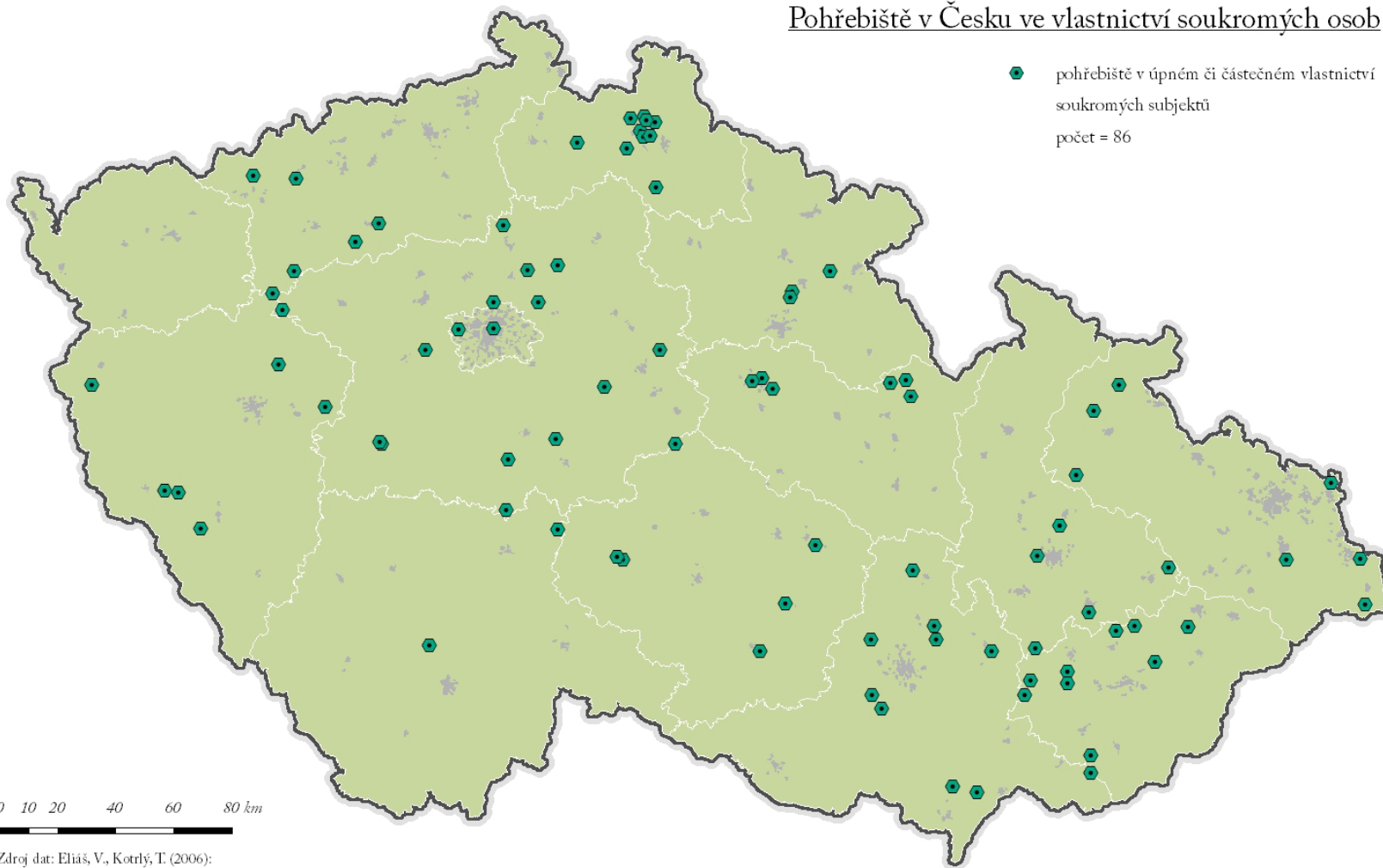

Zdroj dat: Eliáš, V., Kotrlý, T. (2006):
Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice.

Příloha C

Pohřebiště v Česku ve vlastnictví soukromých osob

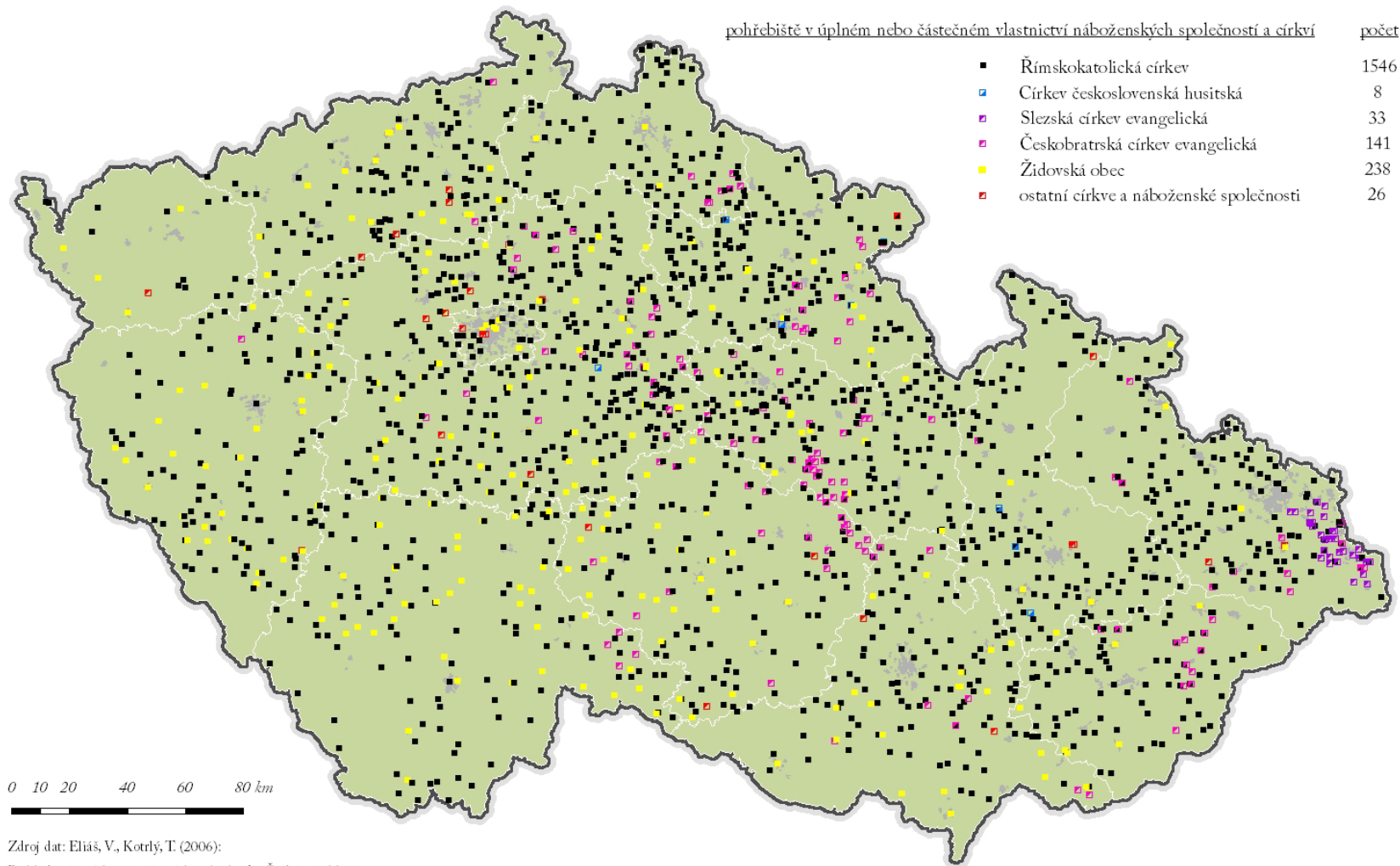
- pohřebiště v úplném či částečném vlastnictví soukromých subjektů
počet = 86

Zdroj dat: Eliáš, V., Kotrlý, T. (2006):
Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice.

Příloha D

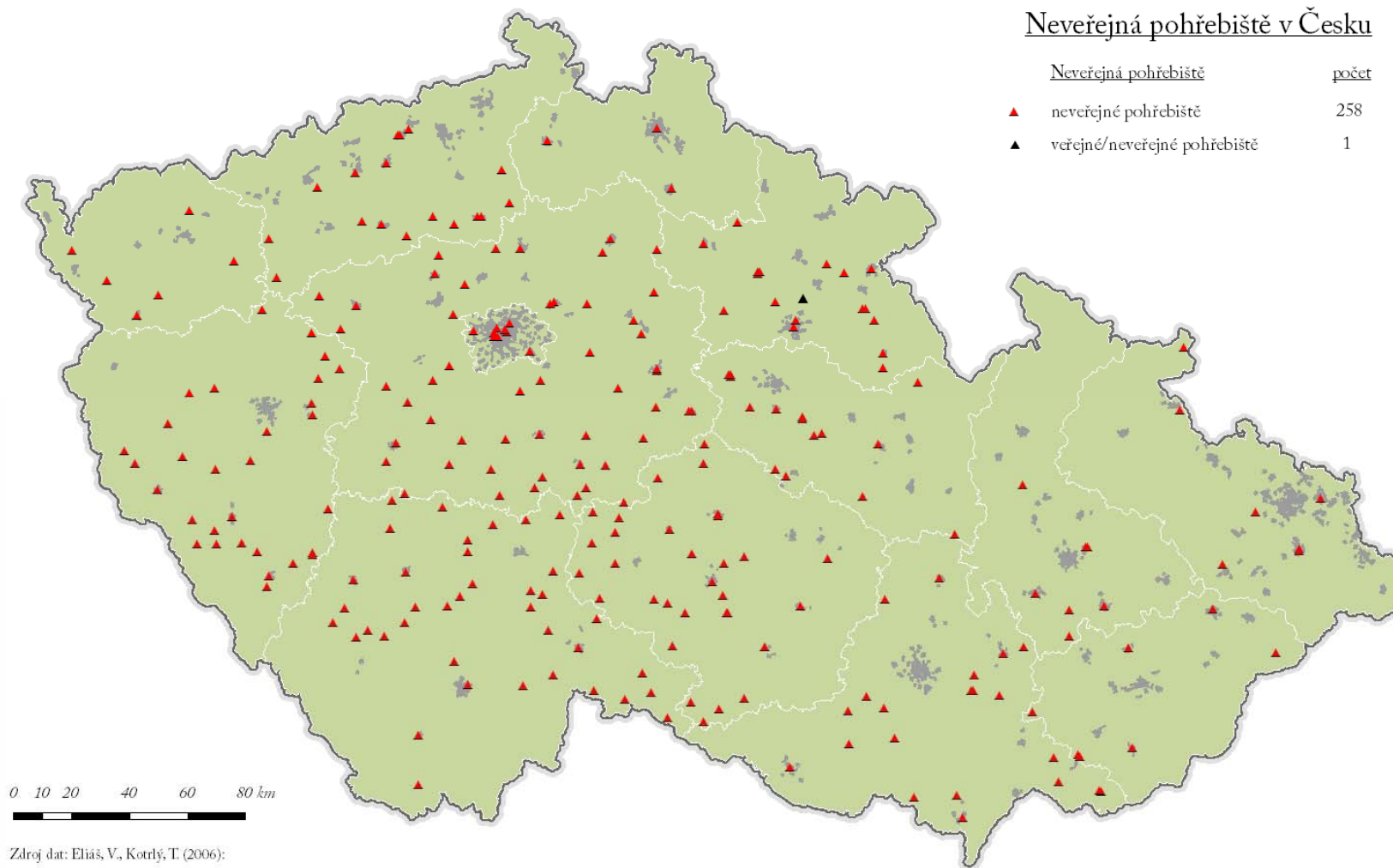
Pohřebiště v Česku ve vlastnictví náboženských společností a církví

Příloha E

Neveřejná pohřebiště v Česku

<u>Neveřejná pohřebiště</u>	<u>počet</u>
▲ neveřejné pohřebiště	258
▲ veřejné/neveřejné pohřebiště	1

Zdroj dat: Eliáš, V., Kotrlý, T. (2006):
Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice.